

Att leva nära stora rovdjur

Perspektiv på psykosociala och socioekonomiska konsekvenser

Annelie Sjölander-Lindqvist,
Simon Larsson och Juliana Bennett

NATURVÅRDSVERKET |
FORSKNING | **OM VILT**

RAPPORT 7005 | AUGUSTI 2021

Att leva nära stora rovdjur

Perspektiv på psykosociala och
socioekonomiska konsekvenser

Annelie Sjölander-Lindqvist, Simon Larsson
och Juliana Bennett

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00 Fax: 010-698 16 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-7005-2

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2021

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2021

Grafisk produktion: AB Typoform

Omslag: Hans Bjurling/Johnér bildbyrå (ovan), Michael Jönsson/Johnér bildbyrå (under)

Innehåll

Förord	5
Författarnas förord	6
1. Sammanfattning	7
Rapportens rekommendationer	9
2. Summary	11
Report recommendations	13
3. Inledning	16
3.1 Uppdrag, syfte och frågeställningar	18
3.2 Analytiska utgångspunkter	18
3.3 Studien och rapportens upplägg	21
4. Bakgrund	22
4.1 En polariserad fråga	22
4.2 Rovdjurspolitikens utveckling	24
4.3 Rovdjursförvaltning	31
4.4 Rovdjurspopulationernas storlek och utbredning	43
4.5 Registrerade rovdjursangrepp på tamdjur och hundar	46
5. Kunskapsläget	50
5.1 Rovdjurskonflikter	50
5.2 Attityder i rovdjursfrågan	51
5.3 Socioekonomiska och psykosociala aspekter	53
6. Material och metod	55
6.1 Urval och datainsamling	55
6.2 Analys och tolkning	61
6.3 Forskningsetik	63
7. Resultat	65
7.1 Att hålla tamdjur i områden med rovdjur	65
7.2 Att jaga i områden med rovdjur	80
7.3 Oron i att leva nära stora rovdjur	89
7.4 Synen på rovdjur och förtroende för rovdjursförvaltningen	90
7.5 Länsstyrelsernas perspektiv	95
7.6 Skyddsjaktsansökningar	102
7.7 Tidigare intervjumaterial (2006–2010)	106
8. Analys och diskussion	109
8.1 Merarbete, inkomstbortfall och ökade utgifter	110
8.2 Stress och oro	116
8.3 Attityder till rovdjur och förvaltning	120
8.4 Anknytning till platsen och den lokala identiteten	123

9. Sammanfattande slutsatser och rekommendationer – en utvecklad ekosystembaserad och adaptiv förvaltning	127
9.1 Skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder	129
9.2 Direkta och indirekta ekonomiska konsekvenser	130
9.3 Social hållbarhet och livskvalitet	131
9.4 Utforskande av psykosociala och socioekonomiska konsekvenser	133
9.5 Oro, stress och otrygghet	133
9.6 Kommunikation	135
9.7 Förtroende och legitimitet	135
9.8 Rovdjursfrågan, demokrati och samhälle	136
10. Källförteckning	138
Bilaga 1. Översikt enkätfrågor	156

Förord

Av propositionen En hållbar rovdjurspolitik framgår att det övergripande och långsiktiga målet för rovdjurspolitiken ska vara att varg, björn, järv, lodjur och kungsörn i Sverige ska uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus enligt art- och habitatdirektivet, samtidigt som tamdjurshållning inte påtagligt försvåras och socioekonomisk hänsyn tas. Samtidigt som rovdjursförvaltningen ska leda till en gynnsam bevarandestatus ska den också främja samexistens mellan människor och rovdjur, samt förebygga och begränsa rovdjursangrepp.

Naturvårdsverket har tillsammans med Lantbrukarnas Riksförbund och Svenska Jägareförbundet finansierat denna undersökning vars syfte varit att öka kunskapen om psykosociala och socioekonomiska konsekvenser av förekomst av stora rovdjur bland lantbruksföretagare och jägare i områden med rovdjur, särskilt varg. Inom detta kunskapsområde har vi gemensamt identifierat att det finns behov av ytterligare studier som underlag för viltförvaltningen på såväl nationell och regional som lokal nivå, för såväl myndigheter som organisationer. Undersökningen har fokuserat på länen Dalarna, Värmland och Örebro mot bakgrund av att detta är län där stora rovdjur varit etablerade sedan länge och att de tillsammans har en stor andel av alla befintliga vargrevir. I studien, som bland annat bygger på intervjuer med lantbrukare och jägare som haft angrepp av stora rovdjur på sina tamdjur respektive hundar, har frågor kring hur de upplever sin situation studerats.

Rapporten är författad av Annelie Sjölander-Lindqvist, Simon Larsson och Juliana Bennett vid Göteborgs universitet. De ansvarar själva för innehåll, slutsatser och rekommendationer i rapporten.

Naturvårdsverket augusti 2021

Claes Svedlindh
Chef Naturavdelningen

Författarnas förord

Ett stort tack till alla er som gjorde det möjligt för oss att genomföra arbetet med den här rapporten – och ett stort tack till Lantbrukarnas Riksförbund, Naturvårdsverket och Svenska Jägareförbundet som gett oss förtroendet att genomföra studien samt finansierat den.

Vi vill särskilt rikta vår uppmärksamhet till alla er som på olika sätt har bidragit med er tid och era kunskaper. Först ett tack till alla informanter som intervjuats och respondenter som besvarade telefonenkäten – utan er hade vi inte kunnat skriva vår rapport.

Ett tack till Katarina Hansson-Forman, Camilla Sandström och Lotta Wiringe som bistod med reflektioner och kunskaper i utformningen av telefonenkäten. Sonja Bogren och Susanna Larsson var två viktiga personer i början av projektet när vi genomförde telefonenkäten – tack för ert engagemang och tålmodiga arbete under kvällar och helger. Ett stort tack till Elias Johannesson som gett ovärderlig feedback på den kvantitativa analysen i rapporten.

I slutfasen av arbetet med rapporten bidrog Serena Cinque och Camilla Sandström med viktiga reflektioner kring studieresultat och betydelse för rovdjursförvaltningen – tack. Tack också till Jessica Backeryd som hjälpte oss med tabeller samt bidrog med konstruktiva kommentarer på rapportinnehåll. Ett särskilt varmt tack till Erica von Essen som har granskat rapporten utifrån ett vetenskapligt perspektiv och bidragit med många konstruktiva förslag och reflektioner kring resultat och analys. Bodil Elmhagen, Gunnar Glöersen, Kari Langöen, Anders Lundvall och Anders Wetterin har bidragit med viktiga perspektiv och kommentarer på rapporten, tack till er alla.

Ett tack till Carol Bennett, Kent Larsson, Roswita Larsson, Susanna Larsson samt Ellen Nielsen för att ni med kort varsel ställde upp som korrekturläsare. Ett tack till Agnes Faxén och Josefin de Gregorio för språkråd.

Författarna ansvarar själva för innehåll, slutsatser och rekommendationer i rapporten.

1. Sammanfattning

Frågan om stora rovdjur i det svenska landskapet har under en lång tid varit föremål för diskussioner och debatt. Rovdjursförvaltningen ska arbeta för en gynnsam bevarandestatus samtidigt som samexistens mellan människor och rovdjur ska främjas och rovdjursangrepp förebyggas och begränsas. Det inkluderar att förvaltningen ska ta hänsyn till psykosociala och socioekonomiska konsekvenser samt arbeta för att minska konflikter relaterade till stora rovdjur.

Trots att rovdjursförvaltningen ska ta hänsyn till psykosociala konsekvenser finns det till dags dato i en svensk kontext begränsad forskning avseende psykosocial ohälsa kopplat till förekomsten av stora rovdjur. Vår studie belyser hur lantbruksföretagare och jägare som bor i områden med rovdjur upplever förekomsten av dessa. Studien intresserar sig för jägare och lantbrukares erfarenheter och tankar kring den egna situationen, upplevelser av oro och stress kopplat till rovdjursförekomst, deras syn på förvaltningsstrategier och åtgärder, samt hur de upplever att deras socioekonomiska situation påverkas av rovdjursförekomst. Studien inkluderar också erfarenheter från personer som jobbar inom rovdjursförvaltningen vid länsstyrelserna eftersom handläggare och fältpersonal har nära kontakt med jägare och tamdjursägare som berörs av att det finns rovdjur i deras omgivningar.

Det primära syftet är att utifrån ett socialantropologiskt perspektiv undersöka hur jägare och lantbruksföretagare i Dalarna, Värmland och Örebro län upplever stress, oro och socioekonomiska konsekvenser i relation till närvaron av stora rovdjur i deras vardag. Studiens analytiska ramverk hämtar inspiration från socialantropologiska perspektiv på hälsa vilka framhåller att människors upplevelser kring välbefinnande och meningsfull vardag bäst förstås utifrån ett utforskande av kulturella och sociala faktorer, men där även politiska aspekter kan påverka individens hälsa.

De data som ligger till grund för analysen i den här rapporten kommer både från platsintervjuer som genomförts med lantbrukare och jägare samt med tjänstemän vid länsstyrelserna. Dessutom har en telefonenkät riktad till ett slumpmässigt urval av 300 jägare och lantbruksföretagare distribuerats. Data är också inhämtade från ansökningar och beslut om skydds jakt på björn, lodjur, och varg i Dalarna, Värmland och Örebro län mellan 2015 och 2020. För att diskutera eventuella förändringar över tid avseende synen på rovdjursförvaltningen har även intervjuer gjorda i tidigare forskningsprojekt analyserats.

Resultaten visar att förekomsten av stora rovdjur påverkar såväl jägare som lantbruksföretagare och att de behöver göra anpassningar i jakten och i hur de håller sina tamdjur. Som framkommer av våra resultat handlar socioekonomiska konsekvenser till exempel om merkostnader för skadeförebyggande arbete, kostnader och merarbete för tamdjursägaren efter ett rovdjursangrepp, eller förlorade EU-stöd för att de inte kan hålla betande djur på vissa områden efter ett angrepp. Resultaten visar att kostnader inte alltid täcks fullt ut samt att de ekonomiska konsekvenserna av ett rovdjursangrepp kan variera mellan individer beroende på företagets likviditet, när

på året ett angrepp inträffar samt deras kontaktnät för hjälp med arbetsuppgifter och stöd efter ett angrepp. Lantbrukare uppgav att många inom branschen lever med små vinstmarginaler och med stor ekonomisk press, ett rovdjursangrepp skulle därför kunna föra med sig stora konsekvenser för verksamheten. Jägare uppgav i studien att de påverkas ekonomiskt av att behöva använda skadeförebyggande åtgärder för hundar och genom en minskad avkastning på jaktbart vilt. Med rovdjursangrepp, och risken för sådana, följer många gånger upplevelser av stress och oro, men också osäkerhet inför framtiden. Det handlar till exempel om lantbruksföretagets ekonomiska förutsättningar och om förutsättningar att fortsättningsvis kunna bo och verka på landsbygden.

De som besvarade telefonenkäten uttryckte en oro för rovdjur i allmänhet, i relation till säkerheten för egna och andras barn, och i relation till djurhållning och jakt. Däremot var det relativt få som uppgav att de är oroad för sin egen säkerhet med anledning av stora rovdjur. De som intervjuats är dock främst oroad för sina tamdjur och för sina hundar. 81 procent av de tamdjursägare som besvarade enkäten uppgav att de är oroad för sina tamdjur. För lantbrukaren är eventuella ekonomiska konsekvenser av ett rovdjursangrepp ett orosmoment, och de som håller tamdjur som en inkomstkälla skattar sin oro högre än dem som håller tamdjur som en fritidssysselsättning. Av jägarna svarade 60 procent av respondenterna i telefonenkäten att de är oroliga för stora rovdjur i samband med jakt, och alla som jagar med hund uppgav att de är oroad för sin hund med anledning av stora rovdjur. I intervjuer med skadedrabbade jägare och lantbrukare framkommer att ett angrepp kan innebära en stor psykosocial påfrestning och påverkar vanligtvis människor en lång tid efteråt – medan andra sa att deras upplevda oro aldrig försvann.

Både jägare och lantbrukare upplever också en känsla av vanmakt över att inte förmå skapa en trygg miljö för sina tamdjur och hundar. Denna känsla av vanmakt kan föra med sig negativa konsekvenser för individens hälsa och livskvalitet på grund av att djurägaren har en nära relation till djuren och känner ett ansvar att ta hand om sina djur. Ytterligare en faktor som negativt påverkar människors oro är rovdjursaktiviteter och aktioner som riktas mot jägare och lantbrukare, ofta i form av anonyma telefonsamtal eller att aktivister dyker upp på gården för att genomföra protestaktioner. Denna realitet är en viktig faktor som påverkar stress och oro som relaterar till rovdjur.

Resultatet av enkäten samt intervjuerna visar att också förtroendet för rovdjursförvaltningen är lågt bland jägare och lantbruksföretagare. I platsintervjuerna går det att få ytterligare indikationer på vad det är som denna misstro mot rovdjursförvaltningen bygger på. En central faktor handlar om att de upplever en vanmakt och en orättvis maktfördelning i att människor som fattar beslut om landsbygden inte själva bor i områden med rovdjur eller förstår villkoren av att leva på landsbygden. De anser att de som privatpersoner och som företagare får ta konsekvenserna av en rovdjurspolitik i vilken de inte känner sig delaktiga.

Denna rapport belyser vidare vikten av att ta hänsyn till lantbrukares och jägares platsbundenhet när konsekvenser av stora rovdjur ska diskuteras. Resultaten från enkäten visar att det var tämligen få som uppgav att de vill eller kan flytta från det

område där de bor även om de har negativa erfarenheter av rovdjur och oavsett om de skattar sin oro på en mycket hög nivå. Utöver att det kan handla om att lantbrukare ofta är mer rotade på platsen och har lokal kännedom om markerna så ingår lantbrukaren, men också jägaren, ofta i ett socialt nätverk av kontakter med andra lantbruksföretagare och jägare. Oavsett så handlar det om anknytning till platsen vilken föder in i den lokala identiteten. Denna typ av platsanknuten och erfarenhetsbaserad kunskap utgör viktiga komponenter som bör uppmärksammas i diskussioner kring socioekonomiska och psykosociala konsekvenser av stora rovdjur.

Rapportens rekommendationer

Lägger vi samman studiens resultat avseende skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder föreslås följande:

- Att ersättningsnivåer för skadade, skrämde och dödade djur samt för arbetsinsatser i samband med angrepp utreds på nytt genom att tillsätta en nationell arbetsgrupp som består av representanter från rovdjursförvaltningen och berörda departement, intresseorganisationer som representerar lantbruks- samt jaktintresset samt att utredningen även inkluderar lantbruksföretagare och jägare som blivit beviljade bidrag och ersättning. Arbetsgruppen bör ledas av tredje part med god insikt i naturresurskonflikters sociala, ekonomiska och politiska dynamik.
- En kunskapssammanställning och utvärdering av olika typer av ersättningssystem (till exempel arealersättning för att upprätthålla biologisk mångfald) för att lära av andra ersättningssystem som upprättats för att förvalta gemensamma resurser.

Vi konstaterar att lantbrukare behöver göra anpassningar med anledning av rovdjursförekomst vilket kan bidra till en redan stressig arbetsmiljö. Vi finner också att små ekonomiska marginaler och funderingar och oro inför framtiden får indirekta och direkta konsekvenser. Vi föreslår följande:

- Ytterligare studier för att ge en djupare kunskap om direkt och indirekt påverkan, avseende både ekonomiska och icke-ekonomiska effekter samt hur dessa förhåller sig till varandra.

Det finns en problematik kopplad till att definiera psykosociala konsekvenser. En avsaknad av definition risker att leda till att dessa inte tas i beaktande medan en allt för avgränsad definition riskerar att begränsa förståelsen för sådana konsekvenser. Vi föreslår följande:

- En arbetsgrupp som utreder hur psykosociala dimensioner kan integreras i förvaltningsåtgärder på lokal och regional nivå.
- Fortsatt forskning som belyser konsekvenser av olika avgränsningar och definitioner av psykosociala respektive socioekonomiska konsekvenser.

Forskningen visar att sociala och psykosociala aspekter är svåra att omsätta i förvaltningen. Vi ser ett behov av att utveckla rovdjursförvaltningen ur ett socialt hållbarhetsperspektiv och föreslår följande:

- En utbildningsinsats riktad till tjänstemän på nationell och regional nivå som fokuserar på frågor kring social hållbarhet i relation till rovdjuren och medföljande konsekvenser för lantbruksföretagare och jägare.

- En kartläggning av lämpliga indikatorer för social hållbarhet inom rovdjursförvaltningen i syfte att utveckla ett förvaltningsverktyg som kan ge stöd åt tjänstemän. Verktyget bör utvecklas och testas genom fallstudier vars resultat analyseras av en arbetsgrupp som består av representanter från rovdjursförvaltningen, intresseorganisationer som representerar lantbruks- och jaktintresset samt lantbruksföretagare och jägare.

Studiens resultat visar att lantbruksföretagare och jägare upplever oro och ekonomisk otrygghet som i större utsträckning behöver adresseras inom förvaltningen. Exakt vilka åtgärder som skulle kunna reducera människors oro är dock svårt att med säkerhet säga någonting om. Vi föreslår följande:

- En kunskapssammanställning avseende åtgärder som använts inom andra förvaltningsområden med syftet att minska otrygghet, konflikter och misstro.
- Att Naturvårdsverket, baserat på resultat av ovan nämnda kunskapssammanställning och i samråd med länsstyrelser, berörda intresseorganisationer och forskare med relevant expertis, undersöker hur rovdjursförvaltningen kan arbeta mer proaktivt för att motverka otrygghet, konflikter och misstro.
- Att det utreds om människors oro är en variabel som i större utsträckning skulle kunna tas i beaktande vid beviljandet av skydds jakt.
- Att det undersöks om en anonymisering av skydds jaktansökningar och ansökningar om bidrag och ersättning är förenligt med nuvarande lagstiftning.

Det finns potentiellt ett utrymme att öka förtroendet för rovdjursförvaltningen genom en förbättrad information och kommunikation till berörda grupper i län med rovdjursförekomst. Vi föreslår följande:

- En kunskapssammanställning av kommunikationsinsatser och dess förmåga att skapa tillit mellan lantbrukare, jägare och rovdjursförvaltning som inkluderar kunskaper och erfarenheter från andra förvaltningsområden.
- Att Naturvårdsverket, i samråd med länsstyrelser, berörda intresseorganisationer och forskare med relevant expertis, tar fram en vägledning för hur en kunskapssammanställning av kommunikationsinsatser bäst kan användas i den praktiska rovdjursförvaltningen.

Vår studie finner att oro är en viktig faktor som kan predicera misstro mot rovdjursförvaltningen. Utifrån tidigare forskning, och de resultat som redovisas i denna rapport avseende förtroende för förvaltningen, rekommenderar vi följande:

- En utredning som lämnar förslag avseende hur förtroendet för rovdjursförvaltningen långsiktigt kan öka. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot social hållbarhet. Förslagen bör ligga i linje med hållbarhetsmålen i FN:s Agenda 2030 och bidra till att genomföra rovdjurspolitikens övergripande mål.
- Ett alternativ till ovanstående rekommendation är att berört departement ger uppdraget åt en särskild utredare och att betänkandet redovisas i Departementsserien (Ds).
- Forskning som undersöker kopplingen mellan oro avseende stora rovdjur och förtroende för rovdjursförvaltningen.
- Ytterligare forskning som undersöker förvaltningsåtgärder som gynnar eller missgynnar förtroende för rovdjursförvaltningen.

2. Summary

Large carnivore presence in the Swedish landscape has long been a subject for discussions and debate. As stated in the national policy, large carnivore management shall strive for a viable conservation status, work towards the coexistence of people and large carnivores, and prevent and limit large carnivore attacks. This includes that management shall even take into account the socioeconomic and psychosocial effects and reduce conflicts related to large carnivores.

Despite the fact that management shall consider psychosocial consequences, there is to date a limited amount of research in the Swedish context related to psychosocial harm/wellbeing in connection to the presence of wolves and other large carnivores. Our study highlights how farm owners and hunters living in areas with large carnivores experience their presence. Our study includes hunters' and farmers' experiences and reflections around their own situation, their feelings of concern and stress from large carnivore presence, their view of management strategies and provisions, as well as how they feel their socioeconomic status is affected by large carnivore presence. This study also includes the experiences of people working within large carnivore management at the county administrative boards, since officials and field officers have close contact with hunters and livestock owners who have in some way been affected by large carnivore presence.

The central aim is to study, from a social anthropological perspective, how hunters and livestock owners in the county of Dalarna, Värmland, and Örebro experience stress, concern, and socioeconomic consequences in their everyday lives due to the presence of large carnivores. The analytical framework used in this study is inspired by a social anthropological perspective on health, which emphasizes that people's experiences around wellbeing and a meaningful way of life are best understood by exploring cultural and social factors, where even political aspects can influence an individual's health.

The empirical data analyzed in this report comes from in-person and phone interviews with farmers and hunters, and with officials at the county administrative boards. In addition to interviews, a randomized sample of 300 farmers and hunters were contacted to complete a telephone survey. Data was also collected from applications and decisions for the lethal removal of bears, lynx, and wolves in the counties of Dalarna, Örebro, and Värmland between 2015 and 2020. Finally, interviews from previous research projects have also been analysed in order to discuss possible changes over time in attitudes towards large carnivore management.

The results of the study show that the presence of large carnivores affects both hunters and farmers alike, and that they need to make changes to their practices. Our results also demonstrate that socioeconomic consequences are, for example, extra costs for preventative measures, additional costs and labour for the farmer after an attack, or loss of EU funding if they cannot keep their grazing animals on certain pastures after an attack. The results show further that costs are not always

fully compensated, and that the financial consequences of a large carnivore attack can vary between individuals in regard to the farm's financial liquidity, at what time of year the attack takes place, and whether or not the individual has a social network for which he/she can rely on for support after an attack. Farmers stated that many within the industry live within small economic margins and are under high financial pressure, where a large carnivore attack could result in stark consequences for the farm's operation. Hunters in the study related how they are impacted financially due to the use of protective measures for dogs and a reduction in the amount of game available for hunting. Oftentimes, a large carnivore attack or the risk of one, insights feelings of stress, concern, and uncertainty for the future. This is expressed in regard to the farmers' financial situation, and in regard to the prerequisites of living and working in the rural countryside.

Those who completed the telephone survey expressed concern about large carnivores in general, in relation to their, and other children's safety, and in relation to keeping animals and hunting. However, there are relatively few who are concerned for their own safety due to large carnivores. Among those surveyed, most people are concerned for their livestock and their dogs. 81 percent of livestock owners who answered the survey reported a concern for their livestock. For farmers, there is a concern for the potential financial consequences of a large carnivore attack. Those who keep livestock as a source of income rated their concern higher than those who keep livestock as a hobby. 60 percent of the hunters who completed the survey are concerned about large carnivores in relation to hunting, and all those who hunt with a dog are concerned for their dog due to large carnivore presence. In interviews with hunters and farmers who experienced an attack, they related how an attack can cause significant psychosocial distress and can affect some people long after the attack. Some said this concern never disappeared.

Both hunters and livestock owners also experience a lack of control over creating a safe environment for their livestock and/or dogs. This feeling of having little or no control may result in negative consequences for an individual's health and quality of life, which can be exacerbated by having close relationships to their animals and a sense of responsibility to protect them. Our results also demonstrate that actions by animal rights activists directed towards hunters and farmers increase people's concern. This is often done in the form of anonymous calls, or by people showing up at one's farm to protest. This reality should be understood as an important component that can add to stress and concern over large carnivore presence.

The results of this study additionally show that trust in large carnivore management is low among the farm owners and hunters we interviewed and surveyed. Indications of what this mistrust builds upon is evidenced in the interview data. A central factor is that they experience a lack of control and an unfair division of power in society, in that people who make decisions affecting the countryside often do not live in areas with large carnivores, nor understand the conditions for living in the countryside. A general consensus is that, as private individuals and business owners, they must assume the consequences of a large carnivore policy in which they do not feel included.

This study highlights the importance of taking place attachment among farmers and hunters into account when discussing the consequences of large carnivore presence. The results from our survey show that very few people want to or can consider moving from the area in which they live, even if they have had negative experiences with large carnivores, and regardless of whether they are highly concerned about their presence or not. In addition to farmers often being connected to a place and possessing local knowledge about the area and the land, they, along with hunters, are often part of a social network of contacts with other farmers and hunters. This attachment to place then contributes to a sense of local identity. Therefore, this type of relation to place and experience-based knowledge are important factors to highlight and take into account in discussions around the socioeconomic and psychosocial consequences of large carnivores.

Report recommendations

Given the results of the study regarding preventative and compensatory measures, we recommend the following:

- That compensation levels for injured, lost, or killed livestock/hunting dogs, and for work effort after an attack are newly investigated by assigning a national working group consisting of representatives from large carnivore management, interest organisations that represent farming and hunting interests, as well as farm owners and hunters that have received aid and compensation. The working group should be led by a third party that has a good understanding of the social, economic, and political dynamics within natural resource conflicts.
- A synthesis of knowledge and evaluation of various types of compensation systems (e.g. compensation for arable land in order to maintain biological diversity), that draws from other compensation systems that were built for managing common resources.

We find that farmers need to change their practices due to large carnivore presence, which can add to an already stressful work environment. We also find that small economic margins and concern for the future lead to direct and indirect consequences.

We recommend the following:

- Further studies for a deeper understanding of indirect impact regarding both economic and non-economic effects and how these relate to each other.

It is difficult to define psychosocial consequences. The lack of a definition risks oversight of the psychosocial consequences, while a definition that is too narrow risks limiting the understanding of psychosocial consequences. We therefore suggest the following:

- A working group that investigates how psychosocial dimensions can be integrated into management strategies at local and regional levels.
- Further research that highlights consequences of various delimitations and definitions of psychosocial and socioeconomic consequences.

Previous research shows that social and psychosocial aspects are difficult to address within management. We see a need to strengthen the social sustainability perspective within large carnivore management, and therefore suggest the following:

- An investment in educational efforts geared towards officials at the national and regional level that focuses on the topic of social sustainability in relation to large carnivores, and the implications of these consequences for farm owners and hunters.
- A mapping of suitable indicators for social sustainability within large carnivore management in order to develop management tools that can support officials. The tool should then be developed and tested through case studies. Results would be analysed by a working group of representatives from large carnivore management, interest organisations representing farmer and hunting interests, as well as farm owners and hunters.

The results of the study show that farm owners' and hunters' experiences of concern and economic uncertainty need to be addressed to a greater extent within management. However, it is difficult to say with certainty which measures would reduce people's concern. We suggest the following:

- A synthesis of knowledge regarding measures that have been used within other management areas to reduce uncertainty, conflicts, and mistrust.
- That the Swedish EPA, based on the results of such a knowledge synthesis and in collaboration with county administrative boards, interest organisations, and experts, investigates how large carnivore management can work more proactively to reduce concern.
- That people's concern is evaluated as a potential variable that can be, to a greater extent, considered in applications for the lethal removal of problem animals.
- An investigation into whether applications for the lethal removal of problem animals and applications for aid and compensation can legally be anonymised.

There is the potential to increase trust in large carnivore management through improving communication with stakeholders in counties with large carnivore presence. We suggest the following:

- A knowledge synthesis of communication efforts and their ability to create trust between farmers, hunters, and large carnivore management that includes knowledge and experience from other management areas.
- That the Swedish EPA, together with the county administrative boards, interest organisations, and researchers with relevant expertise, produce a guide for how such a knowledge synthesis of communication efforts can best be used in practice within large carnivore management.

Our study shows that concern is an important factor that can cause distrust in large carnivore management. Based on previous research and our results, we recommend the following:

- A commission that investigates ways to increase long-term trust in large carnivore management. Special attention should be given to social sustainability. The investigation should be in line with the UN's Agenda 2030, take current policy and international agreements into account, and contribute to fulfilling the overarching goals within large carnivore policy.
- An alternative to the above recommendation is that the concerned ministry assigns a special investigator whose final report is published in the Ministry's report series.
- Research that investigates the connection between concern about large carnivores and trust in large carnivore management.
- Further research that investigates management strategies that either increase or decrease trust in large carnivore management.

3. Inledning

Enligt de övergripande målen för den nationella rovdjurspolitiken ska rovdjursförvaltningen verka för att de stora rovdjuren (björn, lodjur, järv, varg) och kungsörn ska finnas i så stort antal att de långsiktigt kan finnas kvar i den svenska faunan samt att de kan sprida sig till sina naturliga utbredningsområden (vilket refereras till som gynnsam bevarandestatus) (prop. 2012/13:191). Arbetet för att skydda de stora rovdjuren anvisas även av EU-direktiv och internationella konventioner. Samtidigt som rovdjursförvaltningen ska arbeta för en gynnsam bevarandestatus ska den också arbeta för att främja samexistens mellan människor och rovdjur samt förebygga och begränsa rovdjursangrepp. En annan viktig del av rovdjursförvaltningen är att den ska ta hänsyn till socioekonomiska och psykosociala konsekvenser samt arbeta för att minska konflikter relaterade till arterna (Länsstyrelsen Värmland, 2018; Naturvårdsverket, 2016).

Närvaron av stora rovdjur är inte okontroversiell. Ett viktigt skäl till det är de skador som rovdjuren orsakar på tamdjur och hundar. Fastän lantbrukare och jägare kan få ersättning för dokumenterade skador orsakade av stora rovdjur på tamdjur och hundar kan individer i dessa grupper känna sig oroade och stressade vid ett angrepp, men också över risken för ett angrepp (Eklund m.fl., 2020). Andra konsekvenser handlar om att lantbrukare på olika sätt behöver göra anpassningar för att minska risken för angrepp eller att förekomsten av exempelvis varg upplevs utgöra ett hot mot det egna företaget, landsbygdens framtid och en meningsfull vardag. Regeringens proposition 2012/13:191 påpekar också att ”utvecklingen av de svenska rovdjursstammarna under senare tid gjort det svårare att hålla djur på bete” (s. 7, 13). Närvaron av rovdjur kan också påverka jakten genom att jägare får förändra sina jaktmetoder för att undvika angrepp på jakthundar (Lozano m.fl., 2021; Sjölander-Lindqvist, 2006). För rennäringen utgör rovdjursförekomst ett problem genom störda, skadade och dödade renar, merarbete relaterat till skadeförebyggande åtgärder, minskad lönsamhet i näringen och därmed en minskning av antalet arbetstillfällen (Naturvårdsverket, 2013). På motsvarande sätt utgör rovdjur ett problem för fäbodbruket, särskilt på grund av driftsformen som innebär att djuren betar fritt (Sjölander-Lindqvist, 2009).

Samtidigt visar ekologisk forskning att rovdjuren har betydelse för den biologiska mångfalden och ekosystemen (Ripple m.fl., 2014) och att de har en positiv inverkan på andra arter i näringskedjan. En svensk studie visar exempelvis att varg gynnar förekomsten av asätare (Wikenros m.fl., 2015). Hasselström med flera (2013) lyfter att svensk turism kan förväntas gynnas av ökade populationsnivåer av rovdjur (jmf. SOU 2012:22). Samtidigt tar Hasselström med flera (2013) även upp potentiellt negativa effekter av stora rovdjur såsom att ökande rovdjurspopulationer kan minska klövviltstammarna vilket i sin tur kan leda till minskad jaktturism och viltskådningsturism samt ökade risker för angrepp på tamdjur och jakthundar.

Den här studien tar sin utgångspunkt i att rovdjurens närvaro i landskapet kan påverka lantbruksföretagares och jägares liv på olika sätt vilket kan leda till psykosociala såväl som socioekonomiska konsekvenser. Det innebär att det är en svår balansgång att både främja en gynnsam bevarandestatus och att samtidigt minska konflikter kring stora rovdjur.

Undersökningen strävar efter att utifrån ett socialantropologiskt perspektiv undersöka psykosociala och socioekonomiska aspekter kopplade till förekomst av stora rovdjur för jägare och lantbruksföretagare i särskilt Dalarna, Värmland och Örebro. Målsättningen är att skapa ett kompletterande kunskapsunderlag för förvaltningen av rovdjur, på nationell, regional och lokal nivå. Undersökningen har genomförts på gemensamt initiativ av Naturvårdsverket, Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) och Svenska Jägareförbundet (SJF).

Den socialantropologiska inramningen innebär att studien fokuserar på hur individen som del av ett större sammanhang och som del av ett eller flera kollektiv (exempelvis lantbruksföretagare, jägare) förhåller sig till, upplever och tolkar sin omvärld och vardag (i det här fallet, vad det innebär att leva i närheten av stora rovdjur). En central aspekt inom socialantropologin som vi tar fasta på i den här rapporten är vikten av att studera de idéer som människor i skilda grupperingar har, och hur de förstår sin omvärld (Björklund & Hannerz, 2019 [1983]). I den här studien redogör vi för hur lantbruksföretagare, jägare och anställda inom rovdjursförvaltningen (länsstyrelserna), förstår och begripliggör psykosociala och socioekonomiska konsekvenser kopplade till förekomsten av särskilt varg men också andra stora rovdjur, samt lantbrukares och jägares upplevelser av att kunna påverka sin livssituation.

Undersökningen påbörjades i april 2019. Inom ramen för projektet har vi intervjuat jägare och lantbruksföretagare, samt tjänstemän vilket inkluderar enhetschefer, handläggare, naturbevakare och besiktningsmän på länsstyrelserna i Dalarna, Värmland och Örebro. Utöver dessa intervjuer och platsbesök har vi genomfört en telefonenkätstudie och analyserat ansökningar och beslut om skydds jakt vid länsstyrelserna för att få en bredare överblick och kunskaper om rovdjurens psykosociala och socioekonomiska konsekvenser. Vi har även analyserat ett tidigare insamlat intervjumaterial. Studien ger en överblick över faktorer som skapar oro, stress och osäkerhet sett från jägarnas och lantbruksföretagarnas perspektiv.

Projektet har varit förlagt till Gothenburg Research Institute (GRI), Handelshögskolan vid Göteborgs universitet (www.gri.handels.gu.se). GRI är Handelshögskolans institut för tvärvetenskaplig forskning. Här bedrivs forskningsprojekt med hög relevans för såväl näringslivet som samhället. En arbetsgrupp på tre personer har ansvarat för författandet av denna rapport. Annelie Sjölander-Lindqvist, docent i socialantropologi och universitetslektor i humanekologi, har som projektledare varit ansvarig för studiens upplägg och genomförande men har också genomfört kvalitativa intervjuer och analyserat insamlat material. Simon Larsson, forskare i socialantropologi, har utarbetat telefonenkäten och lett dess genomförande. Han har också genomfört kvalitativa intervjuer och analyser samt ansvarat för analys av kvantitativt material. Juliana Bennett, forskningsassistent, har genomfört kvalitativa intervjuer, medverkat i genomförandet av telefonenkäten samt ansvarat för kodning av materialet.

3.1 Uppdrag, syfte och frågeställningar

I november 2018 gick Naturvårdsverket, LRF och SJF ut med en inbjudan till ett urval av universitetsforskare som i sin tidigare forskning undersökt sociala aspekter av rovdjursförvaltningen. De efterfrågade en undersökning som skulle öka kunskapen om psykosociala och socioekonomiska konsekvenser av förekomst av stora rovdjur. Medel tilldelades forskare vid Handelshögskolan, Göteborgs universitet, för att genomföra denna undersökning och komplettera den kunskap som redan finns om psykosociala och socioekonomiska konsekvenser och hur dessa påverkar lantbruksföretagare och jägare i områden med rovdjur. Efter diskussioner med studiens finansiärer beslutades att fokusera på tre län – Dalarna, Värmland och Örebro – mot bakgrund av projektledarens tidigare forskning kring rovdjurskonflikter i de två första länen. Ytterligare en aspekt som avgjorde valet av län var att Dalarna och Värmland är två län där stora rovdjur varit etablerade sedan länge och att Örebro idag är ett län med en stor andel av alla befintliga vargrevir. Resultaten från undersökningen förväntas kunna användas som underlag i förvaltningen av stora rovdjur på såväl nationell och regional som lokal nivå, av såväl myndigheter som organisationer.

Att förstå hur lantbruksföretagare och jägare i Dalarnas, Värmlands och Örebros län upplever att de påverkas av rovdjurens närvaro, särskilt varg, är studiens övergripande syfte. Utifrån deras förståelse belyser vi perspektiv, erfarenheter och tankar kring den egna situationen, upplevelser av oro och stress kopplat till rovdjursförekomst samt hur de upplever att deras socioekonomiska situation påverkas av rovdjursförekomst. Studien undersöker också hur jägare och lantbrukare ser på framtiden för sig själva och för landsbygden i relation till förekomst av stora rovdjur samt om rovdjurens närvaro inverkar på deras vilja att bo kvar och bedriva lantbruk och jakt. Beträffande jägare undersöks också om och hur förekomst av stora rovdjur påverkar jägares val av jaktmark och jaktmetoder. Studien undersöker vidare hur lantbruksföretagare och jägare förstår förvaltningsstrategier och vilken syn de har på förvaltningen i stort. Studien har inkluderat den regionala rovdjursförvaltningens erfarenheter och uppfattningar eftersom handläggare och fältpersonal på länsstyrelser, ofta dagligen, har kontakt med jägare och lantbrukare som på något sätt berörs av att det finns rovdjur i deras omgivning. Vi inkluderar tidigare intervjuer med jägare och lantbrukare, genomförda 2006–2010, för att kunna göra vissa jämförelser över tid.

3.2 Analytiska utgångspunkter

Medan den hittillsvarande forskningen i en skandinavisk kontext till stor del har fokuserat på att undersöka relationen mellan attityder till olika rovdjur och upplevd rädsla (t.ex. Johansson m.fl., 2017; Røskaft m.fl., 2003; Zimmerman m.fl., 2001), psykologiska karaktäristika kopplat till exempelvis betalningsvilja (Johansson m.fl., 2012), psykologiska förklaringsmodeller av emotioner (t.ex. Johansson & Karlsson, 2011), och hur riktade interventioner kan bidra till reducerad rädsla (Johansson m.fl., 2020), tar vår studie en annan utgångspunkt. Den ligger närmare det perspektiv som presenteras av forskare som poängterar betydelsen av att undersöka individers välmående i en samhällskontext (se t.ex. Langdon & Wiik, 2010; Skott & Wedel, 2004;

Winkelman, 2009). Genom att undersöka till exempel lantbrukares livssituation kan vår undersökning också bidra med kunskaper kring kopplingen mellan lantbrukaryrket och negativa psykosociala konsekvenser (jmf. Hounsome m.fl., 2012). Denna koppling handlar exempelvis om långa arbetspass, osäker ekonomi och en viss grad av fysisk och social isolering (Torske m.fl., 2016).

Den här studien utgår från att psykosociala och socioekonomiska aspekter av rovdjursförekomst bör förstås utifrån ett socialt och kulturellt sammanhang samt i relation till policy kring och förvaltning av stora rovdjur (jmf. Sjölander-Lindqvist, 2004; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2018; Skott & Wedel, 2004; Wilk, 1999). Det innebär ett fokus på de berörda människornas egna perspektiv (s.k. inifrånperspektiv) samt att välbefinnande och livskvalitet som psykosociala dimensioner är något som handlar om individers perspektiv i relation till deras kulturella sammanhang. En socialantropologiskt informerad studie utgår från människan och hennes unika erfarenheter för att skapa förståelse för hur hon upplever sin livssituation i relation till sin omgivande miljö. Genom att människor själva definierar sina svar i intervjuer kan vi få en större förståelse för vad välbefinnande, stress och oro innebär just för dem och hur deras upplevelser och erfarenheter påverkas av yttre omständigheter, i det här fallet av förekomsten av stora rovdjur och av rovdjurspolitikens genomförande. Studien utgår således från perspektivet att psykosociala och socioekonomiska aspekter behöver inkludera individens upplevelser, perspektiv och värderingar i relation till livssituation och erfarenheter. Liknande resonemang förs till exempel av Framtidskommissionen (Ds 2013:19) vilken lyfter vikten av att "ta hänsyn till både objektiva förhållanden och subjektiva upplevelser" eftersom båda påverkar "hur människor förhåller sig till varandra och till samhället" (s. 210).

Studiens analytiska ramverk hämtar inspiration från socialantropologisk teori- bildning kring hälsa, vilken framhåller att människors upplevelser kring känslomässigt välbefinnande och meningsfull vardag bäst förstås utifrån ett utforskande av kulturella och sociala faktorer men där även politiska aspekter kan påverka individens hälsa. En grundläggande utgångspunkt för studien är att hälsa och välbefinnande innefattar människans liv och hennes omgivning vilka formas och påverkas av sociala relationer, levda erfarenheter och kulturellt situerade idéer (Helman, 2007; Kiefer, 2006; Skott & Wedel, 2004; Winkelman, 2009). Det hälsoantropologiska perspektivet lyfter fram människors egna upplevelser och kontextuella faktorer men lägger också tonvikt vid språkliga uttrycksätt och hur människor talar om sina upplevelser samt tolkar händelser och situationer. Det innebär att exempelvis innebörden av "livskvalitet" utgår från hur individen upplever och pratar om sitt välbefinnande i relation till ett visst kulturellt eller socialt sammanhang. Med detta som en utgångspunkt för undersökningen har det också blivit viktigt att samla in data genom platsbesök och för att försöka förstå hälsa, välbefinnande och livskvalitet i ett sammanhang av människors levda liv. Dessa aspekter påverkas sedan både direkt och indirekt av människors ekonomi, arbetssituation, relationer och fritidsaktiviteter, vilket även Fors (2012) lyfter i en underlagsrapport till Framtidskommissionen (Ds 2013:19).

Vi dröjer kvar lite vid begreppet livskvalitet. Med livskvalitet avser vi det som människor anser ska till för att de ska kunna leva vad de själva uppfattar som ett gott

3.3 Studien och rapportens upplägg

I de kapitel som följer kommer först bakgrunden till problemställningarna i denna rapport att presenteras. Kapitel 4 ger därför en översikt över rovdjursförvaltningen och situationen med rovdjur. I kapitel 5 presenteras den tidigare forskningen kring rovdjurskonflikter i Sverige, men vi redovisar också resultat från norska studier inom fältet. I kapitel 5 diskuterar vi vidare resultat från attitydforskningen samt de undersökningar som genomförts inom temana psykosociala och socioekonomiska konsekvenser av rovdjursförekomst, även här med huvudsakligt fokus på Sverige, men det finns även norska studier vars resultat är av relevans för den här rapporten. Kapitel 6 är rapportens metodkapitel och här presenteras hur undersökningen har gjorts, hur data har samlats in, bearbetats och tolkats.

I kapitel 7 presenteras resultaten av denna undersökning. Det första avsnittet (7.1) diskuterar rovdjurens påverkan på lantbrukare och framför allt på dem som håller tamdjur; därefter diskuterar avsnitt 7.2 hur rovdjur påverkar jägare. Dessa två inledande avsnitt är indelade i tematiska underrubriker som diskuterar teman såsom anpassningar, ekonomisk påverkan och upplevd oro och stress. Den empiri som ligger till grund för dessa initiala delkapitel kommer både från de platsintervjuer som genomförts med lantbrukare och jägare och från telefonenkäten där data samlades in från ett större slumpmässigt urval av jägare och lantbruksföretagare.¹ Avsnitt 7.3 handlar om oron i att leva nära stora rovdjur och presenterar resultat från telefonenkäten och här diskuteras skillnader mellan olika grupper med avseende på hur de skattar sin oro. Avsnitt 7.4 handlar om acceptansen för svensk rovdjursförvaltning bland lantbrukare och jägare och vilka faktorer som kan förklara skillnader i acceptans. Även detta avsnitt bygger på resultat från telefonenkäten. Avsnitt 7.5 presenterar resultaten från de platsintervjuer som gjordes med enhetschefer, handläggare, naturbevakare och besiktningsmän vid länsstyrelserna i de län där undersökningen genomfördes. Avsnitt 7.6 presenterar de socioekonomiska och psykosociala konsekvenser som framkommit i vår analys av skyddsjaktsansökningar, och i avsnitt 7.7 presenteras det äldre intervjumaterialet (2006–2010) som analyserats inom ramarna för denna studie för att kunna diskutera eventuella förändringar över tid.

I kapitel 8 diskuteras resultaten från de olika källmaterialen och resultaten jämförs med tidigare forskning. Kapitel 9 presenterar slutsatser och rekommendationer.

1. Urvalen beskrivs närmare i metodkapitlet.

4. Bakgrund

4.1 En polariserad fråga

Trots att det finns ett riksdagsbeslut kring bevarandet av stora rovdjur har förekomst av stora rovdjur och stammarnas utveckling under lång tid varit föremål för diskussioner och debatt. I attitydundersökningar från 2005 och 2014 om svenskars inställning till rovdjurspolitik och förvaltning, svarade en majoritet av dem som bor i områden med rovdjur att de är positiva till rovdjur (varg, björn, lo och järv) (Ericsson & Sandström, 2005; Sandström m.fl., 2014). Samtidigt finns det skillnader i attityder mellan olika regioner och grupper, exempelvis mellan landsbygdsområdena och storstadsområdena, där de som bor i landsbygdsområdena är mer negativa till rovdjur. Ericsson och Sandström (2005) understryker att dessa skillnader behöver undersökas för att vi ska få en mer rättvis bild av människors attityder. Att skillnader i syn på rovdjurspolitik och förvaltning skiljer sig åt mellan olika län och kommuner, samt i viss mån beroende på vilken rovdjursart som ska förvaltas, bekräftas av en senare studie av Eriksson med flera (2015). Eriksson med flera finner att direkt erfarenhet av växande björn- och vargpopulationer i vissa delar av landet gjorde att befolkningen i dessa områden tenderade att ha en mer negativ inställning till björn och varg samt till svensk rovdjurspolitik. Studien drar också slutsatsen att en växande population av varg och björn i områdena där människor lever kan leda till en mer negativ inställning till varg och (Eriksson m.fl., 2015).

Något som kan bidra till polarisering i rovdjursfrågan är enskilda rovdjursangrepp. Går vi tillbaka närmare 20 år i tiden blev Stig Engdahls dödande skott mot en varg på en gård i Dalsland våren 2003 en uppmärksam händelse i media. Engdahl blev dömd till sex månaders fängelse för grovt jaktbrott efter att ha skjutit en varg som rivit och dödat tio av hans får och senare återvänt och dödat tre får för hans granne. I tidigare forskning förstås den här händelsen som ett exempel på den utsatthet, sorg och frustration som tamdjursägare kan uppleva både vid och efter rovdjursangrepp (Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009).

Ser vi till media rapporterar de också om att rovdjursförekomst förknippas med oro och osäkerhet. Som när en varg dödade ett rådjur inne i en radhusträdgård i tätorten Tierp i norra Uppland. Den vargen avlivades senare av polis då den, enligt polisen i region Mitt, ”betedde sig väldigt annorlunda och onaturligt för en varg” (Expressen 29 januari 2019). Flera radhusägare blev skakade av händelsen och en av dem sa i en intervju att som hundägare var det tursamt att hunden var inne i huset när vargen angrep rådjuret. ”Man vill inte riktigt gå ut nu”, sa ägarna till radhuset och polisen uppmanade de boende att inte röra sig i området och att hålla barn och hundar inomhus (Aftonbladet 29 januari 2019). I en finsk studie visar Ojalampi & Blomley (2015) att förekomst av varg väcker oro hos boende, särskilt om vargen upplevs vara orädd för människor. Avlivandet av vargen i Tierp ledde snabbt, liksom ofta är fallet med liknande incidenter, till debatt och kommentarsfälten i internetupplagor av dagstidningar, Facebook och Twitter fylldes med hundratals inlägg. Många skrev

om en rädsla för att vargen skulle skada eller döda barn eller hundar medan många andra inlägg var starkt kritiska till att vargen skjutits.

Den ekologiska forskningen visar att rovdjuren har en viktig roll i ekosystemen (se t.ex. Palazón, 2017). Forskningen har kommit fram till att vargförekomst i Skandinavien varken påverkar älgtäthet eller älgens beteende (Gicquel m.fl., 2020). Wikenros med flera (2020) visar att det jaktliga uttaget av älg minskar med 51 procent i vargrevir i Sverige. Ausilio med flera (2021) påpekar att det behövs mer forskning som belyser samspelet mellan rovdjur och människa med särskild betoning på hur antropogena aktiviteter som jakt och lantbruk påverkar samspelet (jmf. Kuijper m.fl., 2016).

En stor del av debatten om vargens förekomst och bevarandestatus i Sverige tar avstamp i motstridiga moraliska synsätt på djur och deras plats i naturen (Boyer & Hall, 2013; jmf. Sjölander-Lindqvist, 2006). Jakten på varg i Sverige har fått mycket kritik från flera organisationer. Naturskyddsföreningen, Världsnaturfonden WWF, Svenska Rovdjursföreningen och Djurskyddet Sverige lämnade 2010 in ett formellt klagomål mot vargjakt i Sverige till Europeiska kommissionen (Naturskyddsföreningen, 2010). Motivet till klagomålet var att vargjakt i Sverige inte var i linje med EU:s art-och habitatdirektiv.

Hasselström med flera (2013) har undersökt hur ökade rovdjurspopulationer påverkar olika intressenter i Sverige. Författarna lyfter både nyttor och kostnader som en konsekvens av fler rovdjur. De menar till exempel att svensk turism kan gynnas av "symbolvärdet" förknippat med livskraftiga stammar av rovdjur vilket kan öka potentialen för rovdjursturism (s. 125). Hasselström med flera påpekar samtidigt att en ökad rovdjursturism kan leda till "negativa konsekvenser, till exempel i form av ökade risker för angrepp, smittspridning och ökad illegal jakt" (s. 125).

Under tiden som författandet av denna rapport har pågått har Svenska Jägareförbundets förbundsordförande rest runt i vad som beskrivs som "rovdjursdrabbade län" för att förmedla budskapet att förbundet vill ha en förändrad rovdjurspolitik. Vid besöket i Örebro förklarade länsordföranden för Svenska Jägareförbundet att "Människor som lever nära rovdjuren måste få komma till tals, de måste få en chans att leva av naturen, det är viktigt att de kan känna att de kan påverka sin livssituation" (Svenska Jägareförbundet, 2020a). Vidare arrangerade Svenska Jägareförbundet tillsammans med Kristdemokraterna i februari 2020 ett seminarium i riksdagen i syfte att diskutera fram lösningar i förvaltningen av varg mot bakgrund av "dagens situation där vargstammen är för stor, för koncentrerad till några få län samt att skyddsjakt på problemdjur är allt för svårt att få [beviljad]" (Svenska Jägareförbundet, 2020b). Svenska Jägareförbundet vill till exempel se en minskning av den svenska vargstammen till att omfatta maximalt 170 vargar med hänvisning till proposition 2012/13:191 om minst 170–270 vargar i Sverige för att uppfylla EU-direktivets krav om gynnsam bevarandestatus som ett första steg mot förbundets långsiktiga mål om 150 vargar i Sverige.

4.2 Rovdjurspolitikens utveckling

Vid undertecknandet av Bernkonventionen (SÖ 1983:30) förband sig Sverige att värna alla inhemska vilda djur och växter och skydda deras naturliga levnadsmiljöer. Bernkonventionen ålägger de avtalsslutande parterna att vidta åtgärder för att upprätthålla bestånden av vild flora och fauna på lämpliga nivåer enligt ekologiska, vetenskapliga och kulturella kriterier. Sverige är också som EU-medlemsstat skyldig att följa EU:s art- och habitatdirektiv från 1992 som innebär att alla arter inom EU har kategoriserats utifrån behovet av skydd för att kunna överleva. Om ett djur eller en växt klassificeras som "akut hotad" innebär det att arten anses löpa stor risk att dö ut i vilt tillstånd inom en nära framtid. Art- och habitatdirektivet anger att Sverige som EU-medlemsstat ska vidta åtgärder för att uppnå eller upprätthålla en gynnsam bevarandestatus för naturliga livsmiljöer och vilda växter och djur samtidigt som Sverige ska beakta ekonomiska, sociala och kulturella behov samt regionala och lokala särdrag. Den svenska rovdjurspolitiken styrs även av andra internationella åtaganden såsom konventionen om biologisk mångfald (CBD) vilken antogs av FN 1992. CBD betonar bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Riktlinjer för förvaltning av stora rovdjur på populationsnivå finns också föreskrivna av Europeiska kommissionen där det anges att rovdjurspopulationer ska vara livskraftiga och att aktuell bevarandestatus inte får äventyras (Linnell m.fl., 2008).

I Sverige utgör art- och habitatdirektivet och fågeldirektivet så kallade naturvårdsdirektiv. Dessa anger ramarna för EU:s naturvårdspolitik och syftar till att säkerställa att den biologiska mångfalden inom EU bevaras. Naturvårdsdirektiven har införlivats genom bestämmelser i jaktlagstiftningen och i miljöbalken genom förordningar (se t.ex. Naturvårdsverket, 2016), men reflekteras även i miljö kvalitetsmålet "Ett rikt växt- och djurliv", vilket innebär att den biologiska mångfalden ska bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt för nuvarande och framtida generationer. Det innebär enligt proposition 2004/05:150 att arterna ska kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd. Genom jaktlagen (SFS 1987:259) och jaktförordningen (SFS 1987:905) regleras förvaltningen av de stora rovdjuren.

Regeringen lämnade 2005 förslag till ändring i 28 § jaktförordningen (SFS 1987:905). Förslaget innebar att "ett rovdjur skall få dödas om det är sannolikt att det går till angrepp mot ett tamdjur som befinner sig inom ett inhägnat område avsett för skötsel av tamdjuret, om det inte går att skrämma bort rovdjuret eller på annat lämpligt sätt avvärja angreppet" (Jordbruksdepartementet, 2005). Förslaget som sedan antogs och är införlivat i jaktförordningen innebär att ägaren eller vårdaren av ett tamdjur kan döda en björn, järv, lo eller varg där det finns skälig anledning att befara att angrepp på tamdjuret är nära förestående (Ändringar i jaktförordning SFS 1987:905).

Ytterligare ändringar gjordes i jaktförordningen 2009 (SFS 2009:310). De nya bestämmelserna, 28a–c §§, innebär att "[å]tgärder enligt 28 § andra–fjärde styckena får även vidtas av annan som handlar på uppdrag av ägaren eller vårdaren för att skydda jakthund som används i jaktlag, tamdjur som befinner sig inom inhägnat område avsett för skötsel av tamdjuret eller vilt som hålls i vilthägn eller liknande anläggning". Vidare att "detsamma gäller när uppdrag saknas men den som vidtar åtgärden har skälig anledning att anta att ett sådant skulle ha lämnats om det

Varg. Foto: Foto: Magnus Elander/Johnér bildbyrå

funnits möjlighet till det" (28a §). 28 b § föreskriver att åtgärder enligt 28 och 28a §§ får vidtas på annans jaktområde, dock är sådan jakt ej tillåten inom nationalparker. Den tredje nya paragrafen, 28c §, föreskriver att Naturvårdsverket fortlöpande ska ”bedöma om möjligheten att döda rovdjur med stöd av 28 § andra–fjärde styckena och 28 a § försvårar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus hos artens bestånd i dess naturliga utbredningsområde”.

Det statliga offentliga utredningsarbetet och påföljande regeringspropositioner har stor betydelse för hur rovdjurspolitiska mål formuleras. *Sammanhållen rovdjurspolitik* (prop. 2000/01:57), *En ny rovdjursförvaltning* (prop. 2008/09:210) och *En hållbar rovdjurspolitik* (prop. 2012/13:191) är tre propositioner som antagits av riksdagen.

Den första rovdjursutredningen resulterade i slutbetänkandet *Sammanhållen rovdjurspolitik* (SOU 1999:146) vilken rekommenderade att det i Sverige skulle ”finnas sammanhängande livskraftiga stammar av björn, järv, lo, varg och kungsörn på den skandinaviska halvön” (s. 14). För att säkerställa vargstammens framtida existens föreslogs en numerär om 200 djur i Skandinavien. Utredningen föreslog även utvidgade möjligheter för skydds jakt. Regeringen omvandlade utredningens förslag om 200 djur

Lodjur. Foto: Magnus Elander/Johnér bildbyrå.

till etappmål för den svenska delen av vargstammen, motsvarande 20 årliga för-
yngringar (prop. 2000/01:57). För björn angav propositionen en miniminivå om
100 föryngringar per år, vilket motsvarar 1 000 individer. Lodjur angavs till 300 för-
yngringar per år, motsvarande 1500 individer som miniminivå, och för järv föreslog
propositionen etappmålet 90 föryngringar per år, motsvarande 400 individer.

Den rovdjursutredning som regeringen tillsatte i januari 2006 pekade på vikten
av nya regler för att tillämpa och effektivisera skyddsjakten på stora rovdjur.
Utredningen föreslog därför att beslut om skydds jakt i enskilda fall ska fattas av
länsstyrelsen. Utredningen poängterade att den förda rovdjurspolitiken inte hade
lyckats minska de samhälleliga konflikterna kring de stora rovdjuret (SOU 2007:89)
och angav att en del ”känner oro för sig själva och för barn” (s. 183) och för de eko-
nomiska konsekvenser som rovdjurens närvaro kunde föra med sig. Svaret på den
oroande situationen med ökade konflikter låg enligt utredningen i att skapa en mer
”aktiv och närvarande” rovdjursförvaltning (SOU 2007:89, s. 37, 184).

Utredningen belyste även frågan om rovdjursstammarnas utveckling. Utredningen såg också över rovdjursförvaltningens regionala organisation samt övervägde möjligheten att förbättra samordningen mellan olika myndigheter. En viktig punkt i utredningen handlade om behovet av att hitta nya former för medborgarnas delaktighet beträffande rovdjursförvaltningen. Hur samverkan mellan olika intressenter skulle kunna vidareutvecklas för att öka det lokala och regionala inflytandet över rovdjursförvaltningen var en annan aspekt för utredaren att överväga (SOU 2007:89).

I maj 2009 överlämnade regeringen propositionen *En ny rovdjursförvaltning* (prop. 2008/2009:210) med förslag om att stärka det medborgerliga perspektivet genom införandet av en regional förvaltningsmodell med fokus på lokalt inflytande och hänsyn till "människor som bor i områden med tät förekomst av rovdjur" (s. 9). Propositionens förslag ligger därmed i linje med Demokratiutredningen från 2000 som bland annat lyfter att staten ska bemöta medborgaren med tolerans och respekt (SOU 2000:1).

En reformerad rovdjursförvaltning med breddat samarbete mellan län och mellan olika aktörer skulle enligt proposition 2008/09:210 motverka en fragmenterad och stuprörskaraktäriserad implementering av rovdjurspolitiken. Detta förväntades bidra till ökad förståelse för rovdjuren bland befolkningen i rovdjurstäta områden samt leda till förbättrade villkor för samexistens mellan rovdjur och människa. Vargpopulationens storlek skulle enligt denna proposition inte överstiga 210 vargar. Regeringen beslutade år 2011 (SOU 2011:37; M2011/573) att taket om 210 vargar som föreslagits i proposition 2008/2009:210 inte gällde längre eftersom utredningen bedömde att vargstammens bevarandestatus inte var gynnsam.

Regeringen tillsatte 2011 en nationell kommitté för hållbar rovdjurspolitik för varg som fick namnet Vargkommittén (dir. 2011:70). Vargkommitténs uppdrag var att följa utvecklingen av vargstammen i Sverige, bistå regeringen i arbetet med att, med fokus på varg, utveckla rovdjurspolitiken samt redogöra för hur rovdjurens närvaro påverkade förutsättningar för näringsliv, rekreation, fäbodbruk, jakt och människors vardag (dir. 2011:70; SOU 2013:60). Utredningen föreslog i sitt betänkande (SOU 2013:60) gynnsam bevarandestatus, internationella åtaganden och sociala och ekonomiska konsekvenser som principer när mål för rovdjuren ska bestämmas. Vargkommittén underströk att det är viktigt med skadeförebyggande åtgärder, före och efter ett angrepp. Med tanke på att vargstammen "idag uppnått en numerär som innebär att den sprider sig till nya och mer tamdjurstäta områden" (s. 11), skrev Vargkommittén 2013 att det finns en risk att tamdjurshållning påtagligt försvåras eller omöjliggörs i vissa områden.

I betänkandet (SOU 2013:60) sa Vargkommittén vidare att även om rovdjuren är en naturlig del av faunan och dess förekomst är viktig för ekosystemets biologiska funktion påverkar rovdjuren också fårnäringen och fäbodbruket negativt och även de fyller en funktion i ekosystemet. Betänkandet påpekade att indirekta kostnader förknippade med rovdjurens närvaro underskattas. Vargkommittén menade att oro, merarbete, produktionsbortfall på grund av stressade djur och minskad jakt, i många fall kunde vara betydande (SOU 2013:60). Rovdjursförvaltningen ska vidare,

menade Vargkommittén, utgå från ett helhetsperspektiv, förebygga och kompensera socioekonomiska förutsättningar och konsekvenser, samt beakta såväl positiva som negativa effekter av rovdjursförekomst på både nationell och regional nivå.

Vargkommitténs utredningar resulterade i propositionen *En hållbar rovdjurspolitik* (prop. 2012/13:191) där det övergripande och långsiktiga målet för rovdjurspolitiken beskrevs som att ”varg, björn, järv, lodjur och kungsörn i Sverige ska uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus enligt art- och habitatdirektivet, samtidigt som tamdjurshållning inte påtagligt försvåras och socioekonomisk hänsyn tas” (s. 26). Med socioekonomisk hänsyn avsågs hur rovdjurens närvaro påverkar förutsättningar för näringsliv, rekreation, fäboddrift, jakt och människors vardag (a. prop. s. 6).²

Vargkommittén föreslog i sitt betänkande att referensvärdet för varg i Sverige skulle vara minst 450 individer (SOU 2012:22). Regeringen fastslog i sin proposition (prop. 2012/13:191) att det svenska referensvärdet för gynnsam bevarandestatus av varg skulle vara 170–270 individer. Riksdagen beslutade i enlighet med regeringens förslag (2013/14:MJU7).

I den nationella förvaltningsplanen för varg för perioden 2014–2019 (Naturvårdsverket, 2016)³ är målet för varg satt till minst 270 individer för att uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus. I linje med proposition 2012/13:191 föreslog den nationella förvaltningsplanen att vargstammens koncentration ska minskas där den är som tätast samt att dess förekomst i områden med fäbodbruk och med intensiv fårskötsel ska begränsas till de områden där den gör minst skada. Detta skulle komma att betyda att vargstammen kan sprida sig över Sverige till andra delar av landet där det inte tidigare har funnits etablerade vargrevir i modern tid. Det finns numera ett vargrevir i Skåne (Länsstyrelsen Skåne, 17 februari 2021, pressmeddelande).

År 2015 gav regeringen Naturvårdsverket uppdraget att ”uppdatera befintlig sårbarhetsanalys för varg och med den som grund utreda vad som krävs för att vargpopulationen i Sverige ska anses ha gynnsam bevarandestatus enligt art- och habitatdirektivet” (Regeringsbeslut M2015/1573/Nm; Naturvårdsverket, 2015a). Bedömningen utgick från att vargarna i Skandinavien utgör en naturlig del av en större nordeuropeisk population, som omfattar vargarna i Norge, Sverige, Finland och Ryssland, och som även sträcker sig söderut till bl.a. Baltikum och Polen. Naturvårdsverket bedömde att det behövs minst 300 vargar i Sverige och att ”minst en ny immigrant från Finland eller Ryssland ska reproducera sig med de skandinaviska vargarna under naturliga förhållanden varje 5-årsperiod (s.k. varggeneration), för att vargen i Sverige ska kunna anses ha gynnsam bevarandestatus” (ibid.).

2. Demokratiutredningen från 2014 (SOU 2016:15) pekade på behovet av politisk jämlikhet och att bana vägen för en pluralistisk demokrati. Medborgaren ges därmed en mera aktiv och central roll som genom att delta och ta ansvar för demokratiska värden.

3. Förlängd till 2021.

Länens miniminivåer⁴ bör därför utformas så att den svenska vargstammen sammantaget inte blir mindre än 300. Naturvårdsverket menade att det ger utrymme för länsstyrelserna att besluta om den regionala förvaltningen utifrån lokala förutsättningar (M2015/1573/Nm). Länsstyrelsernas förvaltningsmål anger det antal föryrngningar som den regionala förvaltningen ska sträva mot. Den sätts på en nivå över miniminivån för att ge utrymme för variationer mellan år. Begreppet förvaltningsnivå ”sätts för arter där till exempel viltskador, påverkan på bytesdjur eller påverkan på jaktuttag gör att populationsbegränsande jakt (licensjakt) behövs för att hålla populationen på en önskvärd nivå” (Länsstyrelsen Örebro, 2016, s. 7).

År 2019 rapporterade Naturvårdsverket till EU att det behövs minst 300 vargar för att Sverige ska kunna uppnå gynnsam bevarandestatus vilket myndigheten fastställde i beslut (Naturvårdsverket, 2019). Det är också ett referensvärde, det vill säga att det är det lägsta antal vargar som ska finnas i Sverige (ibid.). Regeringens förslag till en hållbar rovdjurspolitik (prop. 2012/13:191) slog fast att ”Referensvärdet för populationsstorlek är den storlek på artens population som bedöms vara det minimum som är nödvändigt för att på lång sikt säkerställa artens livskraft” (s. 31). Det innebär att riksdagens beslut att målet om en vargstam motsvarande 170–270 individer (prop. 2012/13:191; 2013/14:MJU7) behöver sättas i relation till forskningen. Med andra ord, vad som räknas som gynnsam bevarandestatus för varg behöver baseras på bästa tillgängliga nya forskning (Naturvårdsverket, 2019; Viltnytt nr. 3, 2018). Även om 300 vargar är en ökning jämfört med regeringens förslag i proposition 2012/13:191 där det uppgavs att referensvärdet skulle uppgå till minst 170–270 vargar för att uppfylla EU-direktivets krav om gynnsam bevarandestatus, menar Naturvårdsverket att det ligger i linje med angiven proposition och angivet riksdagsbeslut. Naturvårdsverket påpekar att den nya bedömningen utgår från befintlig kunskap (Naturvårdsverket, 2019).

4. Enligt Förordning (2009:1263) om förvaltning av björn, varg, järv, lo och kungsörn innebär miniminivåer det lägsta antalet föryrngningar per år som förvaltningen ska syfta till att upprätthålla avseende de stora rovdjuren. Miniminivåer fastställs av Naturvårdsverket på länsnivå samt förvaltningsområdesnivå. En miniminivå anger alltså det lägsta antalet för en rovdjursart på regional nivå. De samlade miniminivåerna får inte understiga den nationella nivån för gynnsam bevarandestatus. Miniminivåer motsvarar normalt också referensvärdet på regional nivå.

Björn. Foto: Mårten Dalfors/Johnér bildbyrå.

I november 2020 meddelade regeringen att den vill stärka landets rovdjursförvaltning genom att bland annat slopa länsvisa miniminivåer och öka möjligheterna till viltskadeersättning för jordbrukare (Näringsdepartementet, 2020). Dagen innan presenterade Miljö- och jordbruksutskottet ett betänkande på eget initiativ i vilket de föreslår att Naturvårdsverket ska få i uppdrag att ta fram nya rekommendationer för skydds jakt på varg (2020/21: MJU5). Betänkandet innehöll även att det bör bli tryggare, enklare och snabbare för personer att ansöka om skydds jakt, att sekretessbestämmelserna i samband med skydds jakt och licensjakt behöver ses över och att staten bör ta större ansvar för göra beslut om skydds jakt mer likvärdiga mellan länen.

4.3 Rovdjursförvaltning

4.3.1 Rovdjursförvaltningens utgångspunkter

Enligt Strategi för svensk viltförvaltning ska viltet förvaltas hållbart (Naturvårdsverket, 2015b). Förvaltningen ska i sitt arbete väga in ekologiska, sociala, kulturella och ekonomiska aspekter samt ständigt balansera mellan brukande och bevarande vilket enligt Brundtlandkommissionen också är definitionen för hållbar utveckling (World Commission on Environment and Development, 1987). Enligt Naturvårdsverkets viltstrategi ska förvaltningen vara adaptiv (lärande) och ekosystembaserad vilket bland annat kräver att det finns en ”gemensam kunskapsbas som ger en så korrekt bild av verkligheten som möjligt” (Naturvårdsverket, 2015b, s. 3). Förvaltningen ska vidare präglas av transparens och ett aktivt deltagande av många intressenter.

Eftersom ekosystemen i sig är mycket komplexa och innefattar en mångfald av interaktioner mellan natur och samhälle innebär det att rovdjursförvaltningens uppgift är mycket krävande (se t.ex. Johansson m.fl., 2020). När konventionen om biologisk mångfald antogs i början av 1990-talet blev ekosystemansatsen ett uttryck för en miljöförvaltning som präglas av helhetssyn (CBD, 1993). Den ekosystembaserade komponenten handlar om att förvaltningen i sina beslut och insatser ska ta utgångspunkt i en integrerad helhetssyn vilken handlar om att ta hänsyn till dynamiken och komplexiteten hos ekosystemen. Det innebär att man erkänner att alla arter, inklusive människan, är delar av ett ekosystem och att förvaltningen måste ta hänsyn till olika aspekter såsom interaktion mellan rovdjur och bytesdjur samt interaktion mellan människa och övriga arter i ekosystemen. I tillägg tillämpas ekosystembaserad förvaltning rumsligt, adaptivt och inkluderande, det vill säga att förvaltningen ska vara platsanknuten, förmå förändras baserat på nya kunskaper och att den ska stödja deltagande av olika intressenter (IBPES, 2019; jmf. Sandström m.fl., 2019).

Vargkommittén förklarar att rovdjursförvaltningen behöver vara adaptiv eftersom naturen är i ständig förändring (SOU 2013:60). Det vill säga att förvaltningen kontinuerligt ska inhämta ny kunskap så att den ”snabbt och enkelt kan anpassas efter nya förutsättningar” (SOU 2013:60, s. 57). Sverige har också ansvaret, enligt konventionen om biologisk mångfald, att ”bevara, stärka, skydda, tillämpa och sprida traditionella kunskaper och sedvänjor som kan vara relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald” (SOU 2013:60, s.37). Vargkommitténs slutbetänkande lyfter att en adaptiv rovdjursförvaltning ska ta hänsyn till populationsförändringar som orsakas av exempelvis ett sjukdomsutbrott eller ett förändrat klimat eller förändringar orsakade av olika förvaltningsåtgärder. Rovdjurspopulationer kommer av olika anledningar att fluktuera över tid, samtidigt som kunskapen om viltet och ekosystemen kontinuerligt utvecklas. En adaptiv utgångspunkt innebär i det här specifika fallet att förvaltningen, inom den ram som anges av regelverket, ska kunna förändras givet till exempel förändrad markanvändning (skog, jordbruk), nya åtaganden som följer på ratificering av internationella konventioner eller att förvaltningen behöver anpassas till ekonomiska, sociala, kulturella och regionala behov. Förvaltningen ska vidare ”utveckla kunskap, kompetens och metoder för att i förvaltningen även aktivt verka för att ge våra rovdjursstammar bästa möjligheter att så långt möjligt inom sina ramar utvecklas mot samexistens, och att även däri-

Får vid fåbod. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

genom bidra till att uppnå acceptans” (SOU 2013:60, s. 57). Samtidigt som förvaltningen ska verka för en gynnsam bevarandestatus ska den således arbeta för att främja samexistens mellan människor och rovdjur och för att rovdjursskador och andra konsekvenser förebyggs och begränsas (Länsstyrelsen Värmland, 2018; Naturvårdsverket, 2016). Med det följer att förvaltningen ska ta hänsyn till socioekonomiska och psykosociala konsekvenser såsom rädsla, oro, otrygghet och osäkerhet (SOU 2013:60; jmf. Johansson m.fl., 2017).

Regeringens förslag till en rovdjursförvaltning med ett regionalt inflytande (prop. 2008/09:210) innebar en regionaliserad förvaltning, vilket ligger i linje med en ekosystembaserad förvaltning (se t.ex. IBPES, 2019; jmf. Sandström m.fl., 2019). Därför inrättades viltförvaltningsdelegationer i syfte att uppnå ”acceptans för rovdjuren” och åstadkomma vad som beskrevs som ”ett reellt regionalt ansvar och lokalt inflytande” (prop. 2008/09:210, s. 25). Utifrån den grundtanken har varje länsstyrelse en viltförvaltningsdelegation vars åtagande och mandat styrs av förordningen om viltförvaltningsdelegationer samt den regionalt beslutade arbetsordningen (SFS 2009:1474).

Viltförvaltningsdelegationerna består av en ledamot plus en ersättare för följande intressen: jordägare och brukare av jordbruksmark, jakt och viltvård, skogsnäring, friluftsliv-, natur- och ekoturismföretag, polis, näringsliv och turism, naturvård samt politiker. Efter att en utredning redovisade att vissa intressegrupper var under-

representerade (Miljödepartementet, 2017) har ytterligare en ledamot för naturvårdsintresset tillsatts (SFS 2019:1078). I respektive län är landshövdingen ordförande i delegationen och sammankallande till möten. Viltförvaltningsdelegationerna ska pröva godkännande av förvaltningsplaner för länet samt ge förslag på miniminivåer för rovdjursstammarna i länet (SFS 2009:1474). Sverige är indelat i tre rovdjursförvaltningsområden där ett samverkansråd bestående av respektive läns landshövding arbetar för att underlätta samverkan i frågor som rör rovdjurens förvaltning mellan de län som ingår i respektive område (NFS 2010:1).

Nationella och regionala förvaltningsplaner för stora rovdjur klargör mål och ramar för förvaltningen. Naturvårdsverket ansvarar för de nationella planerna för björn, lodjur, varg och järv (Naturvårdsverket, 2016). De nationella planerna är av mer övergripande karaktär och målet är att kontinuerligt följa och revidera planerna efter stammarnas utveckling i dialog med berörda myndigheter och organisationer. Regionala förvaltningsplaner är, i linje med en ekosystembaserad ansats, mer konkreta och anpassade till respektive läns geografiska och sociala förutsättningar. Ser vi till exempel till Värmlands förvaltningsplan för stora rovdjur för perioden 2019–2021 (Länsstyrelsen Värmland, 2019) och Örebros förvaltningsplan för stora rovdjur för perioden 2014–2019 (Länsstyrelsen Örebro, 2016), anges till exempel att ”Det är inte enbart biologiska förutsättningar som bestämmer rovdjursstammars storlek utan främst människors acceptans, det vill säga vad som anses politiskt och praktiskt möjligt” (Länsstyrelsen Örebro, 2016, s. 13). Dalarna har en ny förvaltningsplan för stora rovdjur som gäller från 2020 och tills vidare (Länsstyrelsen Dalarna, 2020). Dalarnas förvaltningsplan betonar att förvaltningsplaner behöver ”förankras lokalt och hos relevanta intresseorganisationer” (s. 8) för att rovdjursförvaltningen ska kunna uppnå legitimitet och acceptans. Det kräver, skriver länsstyrelsen vidare, ”en rovdjursförvaltning som är brett förankrad, öppen och som aktivt engagerar olika intressegrupper” (s. 33).

Länsstyrelserna arbetar aktivt med frågor om stora rovdjur och rovdjursförvaltning. Som ett exempel betonar den nationella förvaltningsplanen för varg att förvaltningen ska sträva efter att uppnå och bibehålla gynnsam bevarandestatus (Naturvårdsverket, 2016). Samtidigt ska inte tamdjurshållning ”påtagligt försvåras” och därför ska länsstyrelserna ta ”socioekonomisk hänsyn” (Länsstyrelsen Dalarna, 2020, s. 10; se även Naturvårdsverket, 2016). I länsstyrelsens uppdrag ingår att besluta om skydds jakt, att bistå vid rovdjursangrepp och att tillhandahålla skadeförebyggande åtgärder. Länsstyrelsen ska också besiktiga skador vid misstänkta rovdjursangrepp och de ansvarar för att betala ut ersättning för vissa specifika merkostnader i samband med ett rovdjursangrepp om det kan konstateras att angreppet skett av något av de skyddade stora rovdjurens. Länsstyrelsens uppdrag omfattar också årliga inventeringar av rovdjursstammarnas utbredning, utveckling och storlek enligt gemensam svensk-norsk inventeringsmetodik. Resultaten från dessa inventeringar utgör ett viktigt underlag för att utforma och följa upp de mål som sätts och för åtgärder som bedöms vara aktuella inom rovdjursförvaltningen. Många av arbetsuppgifterna genomförs av fältpersonal (naturbevakare, besiktningsmän, rovdjursinventerare) vilka antingen är anställda av länsstyrelsen eller arvodeerade för sina arbetsinsatser.

4.3.2 Rovdjursförvaltningen och socioekonomiska aspekter

I diskussionen om rovdjursförvaltningen har begreppet socioekonomiska konsekvenser kommit att omfatta de kostnader och nyttor som är förknippade med förekomsten av rovdjur (Hasselström m.fl., 2013). I den nationella förvaltningsplanen för varg anges att socioekonomiska aspekter inkluderar kostnader och nyttor med vargförekomst. Exempelvis kan det finnas nyttor med rovdjursförekomst i form av turism, men förekomsten kan å andra sidan innebära kostnader i termer av skador inom renskötsel och fåboddrift (Naturvårdsverket, 2016).

Nationella och regionala förvaltningsplaner hänvisar till propositionen 2008/09:210 *En hållbar rovdjurspolitik* vilken betonar att den regionala rovdjursförvaltningen särskilt ska se till ”icke-ekonomiska effekter av stora rovdjur såsom inskränkningar i människors livsbetingelser och påverkan på biologisk mångfald och vårt gemensamma kulturarv” (prop. 2008/09:210, s. 26). Utformningen av nationella och regionala förvaltningsplaner ska ta avstamp i samlade socioekonomiska konsekvenser. Mer specifikt handlar det om rovdjurens sociala och ekonomiska påverkan på människors verksamhet och vardag (Naturvårdsverket, 2016), vilket kan handla om risk för angrepp på tamdjur, avvägningar avseende lämpliga skadeförebyggande åtgärder, acceptans för rovdjurspolitiken, påverkan på samhällsekonomi och människors oro (Länsstyrelsen Värmland, 2019; och Länsstyrelsen Örebro, 2016).

Kor på sommarbete. Foto: Simon Larsson

Den regionala förvaltningen ska alltså vidta åtgärder som ligger i linje med de övergripande rovdjurspolitiska målen samtidigt som Naturvårdsverket i den nuvarande nationella förvaltningsplanen för varg också pekar på att hänsyn ska tas till ekonomiska, sociala och kulturella omständigheter (Naturvårdsverket, 2016). Vi noterar också att frågor kring oro förstås som en socioekonomisk effekt enligt den definition som den nuvarande nationella förvaltningsplanen för varg använder sig av (ibid.). Enligt förvaltningsplanen och som också påpekats i rapportens inledning (kap. 3), kan både vardagens praktiker och subjektiva upplevelser och erfarenheter påverkas av exempelvis oro för angrepp på tamdjur eller för barnens säkerhet. Andra konsekvenser handlar om att till exempel lantbrukare på olika sätt och på olika skalor behöver göra anpassningar för att minska risken för angrepp eller att förekomsten av exempelvis varg av dem upplevs utgöra ett hot mot det egna företaget, landsbygdens framtid och individens upplevelse av tillfredsställelse och välbefinnande (Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009).

4.3.3 Direkta och indirekta skador och kostnader

Som ett led i arbetet med skador förorsakade av rovdjur föreslog Viltskadecenter, som är ett nationellt centrum för kunskap om vilt, viltskador och samhälle att en arbetsgrupp skulle tillsättas för att utarbeta en klassificering av direkta och indirekta kostnader förknippade med rovdjursangrepp på tamdjur. Arbetsgruppen bestod av representanter från LRF, Viltskadecenter, länsstyrelserna samt en fäbodbrukare. Arbetsgruppen lade 2008 fram ett förslag på kriterier gällande ersättningar och åtgärder i samband med rovdjursskador på tamdjur. Arbetsgruppen definierade direkta skador som döda och skadade tamdjur och indirekta skador som försvunna djur, flyktskador, stressade djur, merarbete, minskad produktion, andra ekonomiska förluster samt psykisk ohälsa hos lantbrukaren (Arbetsgruppen för indirekta skador, 2008).

Flera studier pekar på svårigheter med att mäta de indirekta kostnaderna så som stress och rädsla hos djurägaren och tamdjuren som kan uppstå vid störning eller angrepp av stora rovdjur (se t.ex. Elofsson m.fl., 2015; Naturvårdsverket, 2015a), bland annat för att stressrelaterade effekter kan förekomma av flera olika anledningar (Elofsson m.fl., 2015). Även om studier har undersökt direkta och indirekta kostnader kopplade till rovdjursförekomst (Hasselström m.fl., 2013) och gjort rekommendationer för ett ersättningssystem (Elofsson m.fl., 2015) hävdar forskarna i dessa studier att det finns problem förknippade med att slå fast ett universellt ersättningssystem för kostnader som orsakas av rovdjursförekomst för lantbruksföretag. En svårighet är att införa ett rättvist system som kan beakta de skilda förutsättningarna och därmed konsekvenserna för grupper av tamdjursägare och de olika enskilda djurägarna.

Elofsson med flera (2015) lyfter i sin rapport att indirekta effekter inkluderar försvunna djur, flyktskador, stressade djur, merarbete i form av exempelvis ökad tillsyn, myndighetskontakter, att söka och samla in djur, minskad produktion och psykisk ohälsa. Författarna till rapporten talar också om ”indirekta samhällsekonomiska kostnader” och beskriver att dessa socioekonomiska kostnader ”drabbar samhället i stort, inte bara den enskilda företagaren” (s. 44).

I en studie från 2013 av rennäringsföretag fann Naturvårdsverket att det uppstår extra ekonomiska kostnader i form av merarbete för att vakta och valla renar, vilket

har blivit nödvändigt i och med närvaron av vargar. Dessutom åsamkas renskötsel-företagen ekonomiska förluster på grund av hälsoproblem bland renarna till följd av minskat bete när djuren känner av närvaron av ett rovdjur (Naturvårdsverket, 2013). Linkowski med flera (2017) fann genom intervjuer med fäbodbrukare i Dalarna att tamdjurens beteende inte bara påverkas av ett angrepp utan också av rovdjurens närvaro. Tamboskapen blev mer lättskrämde efter ett angrepp och fäbodbrukarna noterade också att djuren blev mer ängsliga och mer svårhanterliga om de kände vittring av rovdjur.

Även de lantbruksföretag som inte har några direkta angrepp kan ändå få högre kostnader, till exempel genom skadeförebyggande åtgärder (Naturvårdsverket, 2015a). Naturvårdsverket påpekar att lantbruksföretag (fäboddar undantaget) som har haft angrepp får räkna med en kostnadsökning motsvarande 20 procent till följd av indirekta kostnader. Elofsson med flera (2015) finner att lantbrukare som utsatts för ett rovdjursangrepp fick räkna med ytterligare utgifter om 40 000 kr per år i indirekta kostnader. Angrepp på fårbesättningar ledde till cirka 20 000 kronor i årlig kostnadsökning jämfört med besättningar i ej rovdjurstäta områden. Elofsson med flera visar att även lantbrukare som inte utsatts för något angrepp fick ökade kostnader på grund av närvaron av stora rovdjur. Hasselström med flera (2013) lyfter att fårnäringen ur ett kostnadsperspektiv påverkas både direkt genom att framförallt varg angriper får men även indirekt, ”till exempel i form av nedgångar i produktionen, ökad arbetsbörda, förebyggande åtgärder, rädsla och oro” (s. 122). När det gäller fäbodbruket utgör rovdjursförekomst ett ”ökande hot mot fäbodbrukens överlevnad” (Hasselström m.fl., 2013, s. 123). Enligt Naturvårdsverket (2015a) får fäbodbrukarna räkna med ännu högre kostnader, särskilt avseende det merarbete som följer med ett rovdjursangrepp eftersom fäbodbrukarna inte har djuren i hägn utan de går lösa i skog och mark. Hasselström med flera (2013) påpekar att förekomst av rovdjur leder till produktionsnedgång på grund av att tamdjuren blir stressade av rovdjurens närvaro.

I förlängningen kan de indirekta kostnaderna leda till andra kostnader i termer av minskade kollektiva nyttor som biologisk mångfald, attraktiv landsbygd och svårigheter att nå nationella och regionala miljö kvalitetsmål (Naturvårdsverket, 2015a). Det kan till exempel handla om att minskad användning av betesmarker leder till igenväxta marker och minskad biologisk mångfald. Om fäbodbruket minskar på grund av förekomst av rovdjur innebär det också en förlust av kultur- och naturvårdsvärden som också är en samhällsekonomisk konsekvens (Hasselström m.fl., 2013).

Förekomsten av rovdjur kan leda till en reducerad älgstam vilket i sin tur kan leda till minskad efterfrågan på jakt vilket i sin tur påverkar markägarens avkastning genom sänkta priser på jakträtt (SOU 2007:89). I bilaga 4 till SOU 2013:60 skriver Hasselström med flera att vargförekomst ”kan påverka fastighets- och markarrendevärden” (s. 223). Författarna lyfter att ”[k]onsekvenserna av ökade rovdjursstammar i Sverige kan vara betydande för jakten och den jaktrelaterade näringen” (s. 126). Hasselström med flera säger vidare att förekomst av björn ”leder till minskad jakt på grund av rädsla, minskad tillgång till bytesdjur och i viss mån skador på jakthundar” (s. 126). Det är samtidigt svårt att bedöma hur många som avstår från ”jakt på grund av risken att möta björn” eftersom det inte finns någon kvantitativ information tillgänglig

(Hasselström m.fl., 2013, s. 222). Vidare står det att förekomst av varg, i likhet med björnförekomst, leder till minskad jakt. "[s]jälva existensen av risk för vargangrepp" är en "komplicerad faktor som uppenbart påverkar jaktbeteenden" (s. 225). De identifierar även minskad tillgång på rådjur som en konsekvens av lodjursförekomst. En studie från 2019 bekräftar att förekomst av varg påverkar markägarnas arrendeintäkter, men inte att det har någon större inverkan på tillgången av bytesdjur (Mensah m.fl., 2019). Mensah med flera visar att förekomst av lodjur minskar tillgången på bytesdjur men inte att det hade någon negativ påverkan avseende arrendeintäkter.

Utöver ekonomiska värden, eller förluster, genererar jakt också sociala värden som känsla av sammanhang och tillhörighet samt andra viktiga samhällsvärden som populationskontroll av jaktbara arter (Boman & Mattsson, 2012; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2010). Jägarna är också en viktig aktör vid inventering av viltstammar och vid eftersök i samband med trafikolyckor med vilt (Naturvårdsverket, 2015b). Elofsson med flera (2015) beskriver att rovdjur även kan påverka jägarna genom en försämrad jaktupplevelse och Backeryd (2007) visar i sin studie av vargangrepp på hund, åren 1995–2005, att angreppen är en källa till oro för hundägarna. Naturvårdsverket (2015a) säger i en rapport att det inte finns några tydliga tecken på att "en meningsfull jakt inte har kunnat fortgå" (s. 10) även om de uppger att förekomsten av varg påverkar jägarna. Skadade och dödade jakthundar betingar känslomässig men också ekonomisk skada för vilken hundägaren kan ersättas enligt viltskadeförordningen SFS 2001:724, 11 och 12 §§ samt Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd NFS 2018:5 (konsoliderad med ändringsföreskrifter NFS 2019:4). Indirekta konsekvenser och skador som exempelvis känslomässiga band är svårare att ersätta eftersom sådana är svåra att definiera och mäta. Elofsson med flera (2015) efterfrågar därför fördjupade analyser av indirekta kostnader.

4.3.4 Skadeförebyggande åtgärder och ersättning för skador

Enligt viltskadeförordningen (SFS 2001:724) och Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd om bidrag och ersättningar för viltskador (NFS 2018:5, konsoliderad med ändringsföreskrifter NFS 2019:4) samt enligt föreskrifter om bidrag och ersättning för rovdjursförekomst i samebyar (STFS 2007:9) och förordning om statligt stöd av mindre betydelse inom jordbrukssektorn för viltskador och förebyggande av viltskador (SFS 2017:1254; t.o.m. SFS 2020:982), får staten i mån av tillgång på medel förebygga skador av vilt och ersätta skador som viltet förorsakar.⁵

När det gäller skadeförebyggande åtgärder tar Viltskadecenter på uppdrag av Naturvårdsverket fram rekommendationer. Naturvårdsverket har också skrivit en

5. För mera information kring bidrag och ersättningar se Viltskadecenters hemsida (https://url11.mailanyone.net/v1/?m=1mFeka-0002Gc-3r&i=57e1b682&c=Q81QEbUsZSZF5J9c_Nkj-ZArw68G-QJORS-JFYVh4q9riSEwLEAkSeM77fpW19LN0BpN0uwEsyVuc5lRvhszaIggDwo3z9Ub-b87oT7RGaHQHXN-oFWJIY_-bCpOAELFYmbGdd4Yp9CrnESalgk5628vqkzyrJsO1ZIykFHKsjY-4GeQsZBGuaaT3pysqqgv4UiVDxW1WNAoxRmalxNsdKFLsKbssZkG4zAfoNNTq3TlgcW3Vvc-FI5RfcOtmgsrlgWKEdaVm7DMHfxSgAg5r2ofg). Se även förordning om statligt stöd av mindre betydelse inom jordbrukssektorn för viltskador och förebyggande av viltskador (SFS 2017:1254 t.o.m. SFS 2020:982). Avsnitt 4.3.4 bygger på en sammanställning av Viltskadecenters årliga viltskadestatistikrapporter (se ovan angiven hemsida).

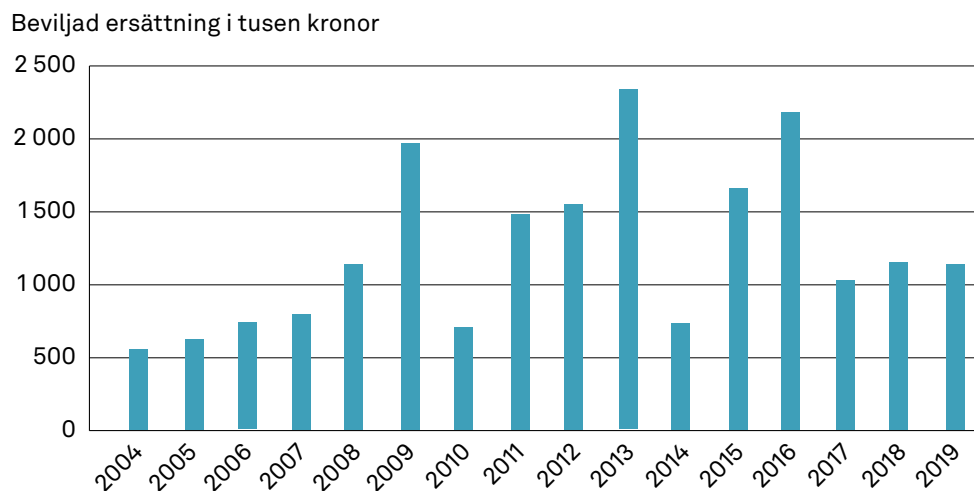

Rovdjursstängsel. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

vägledning för prioritering av förebyggande åtgärder till länsstyrelserna som syftar till att användas vid rovdjursangrepp (Naturvårdsverket, 2011). Akutåtgärder direkt efter ett konstaterat angrepp på tamdjur är av högsta prioritet och kan inkludera att tamdjur tas in över natten, rovdjursavvisande stängsel, ljud- och ljusskrämmor, bortforsling av kadaver från angreppsplatsen och ökad tillsyn. Mer permanenta åtgärder handlar om att hitta lösningar som att exempelvis sätta upp rovdjursavvisande stängsel hos tamdjursägare som har haft upprepade angrepp. Skadeförebyggande lösningar för angrepp på hund omfattar olika åtgärder såsom skyddsväst på hund, avspårning av jaktområde innan jakt för att hitta så kallade ”inspår” och ”utspår” av rovdjur, jakt i revir med färre vargar, pingla på hundens halsband, hundpejl, observationer av rovdjursaktivitet, hålla hunden i hundgård och att rasta hunden under uppsikt. Akuta åtgärder är tänkta att fungera 4–6 veckor och permanenta åtgärder är tänkta att fungera upp till omkring 15 år (Naturvårdsverket 2011).

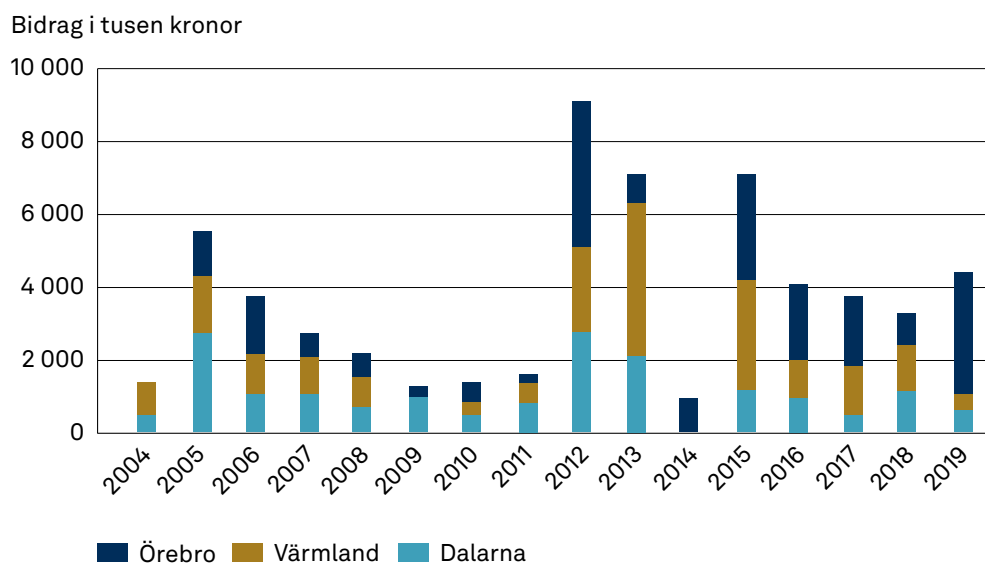
Rovdjursförvaltningen behöver se till både direkta och indirekta rovdjursskador avseende fårskötsel, fäbodbruk och jakt men det påpekas samtidigt i den nationella förvaltningsplanen för varg att lantbrukare som bedriver tamdjurskötsel får räkna med en viss påverkan av yttre faktorer och att detta kan bedömas som en ”normal affärsrisk” (Naturvårdsverket, 2016, s. 29). För att situationen ska bedömas som ”påtagligt försvårad” ska således ”tamdjursägaren ha så stora problem med att det påverkar ekonomin i de aktuella lantbruksföretagen så att de får svårt att bära sig” (s. 29). Jordbruksverket och Viltskadecenter tolkar begreppet ”påtagligt försvåras” som ”att det finns så stora problem med rovdjur i ett område att de riskerar leda till att lantbruksföretagen måste upphöra med sin djurhållning” (Jordbruksverket och Viltskadecenter, 2015, s. 4, 57). Det relaterade begreppet ”problemindivid” definieras av Naturvårdsverket som ett rovdjur som ”angriper tamdjur oftare än en genomsnittlig individ av samma art förväntas göra i samma område” (Naturvårdsverket, 2016, s. 9). I sammanhanget är begreppet ”problemområde” definierat av Naturvårdsverket som ett ”geografiskt område där de flesta rovdjur av en viss art skulle orsaka problem om de etablerade sig där” (s. 10). Sådana områden kan vara områden där det finns ”ovanligt många tamdjursbesättningar eller förekomst av fritt betande tamdjur” (s. 10) och där det är sannolikt att det blir fler rovdjursangrepp på tamdjur än i andra områden. Naturvårdsverket påpekar att i områden med tätare frekvens av tamdjursbesättningar kommer kostnaderna för permanenta skadeförebyggande åtgärder att bli ”oproportionerligt hög per ytenhet jämfört med andra områden” (s. 10). I det som definieras som problemområden bör därför akutåtgärder tillämpas i första hand och i andra hand ska bidrag lämnas till permanenta åtgärder i fall där det finns minst ett dokumenterat angrepp de senaste tre åren (Naturvårdsverket, 2016).

I **Figur 1** nedan visas beviljad ersättning från år 2004 till 2019 för skador på tamdjur (exklusive ren och hundar) orsakade av stora rovdjur i hela Sverige. Enligt viltskadeförordningen (SFS 2001:724) ska en besiktningsman, förordnad av länsstyrelsen, först besiktiga skador för att ersättning ska kunna utgå för skada av vilt.

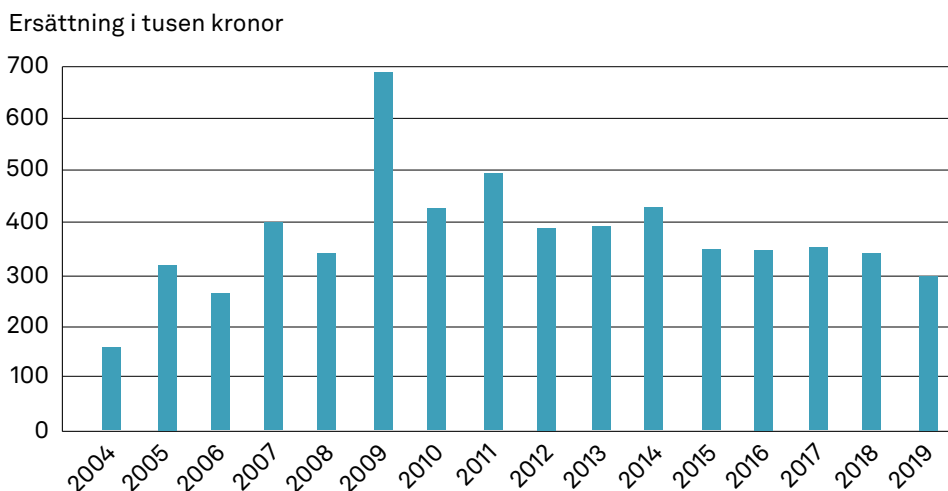
Figur 1. Beviljad ersättning för skador på tamdjur orsakade av stora rovdjur i Sverige 2004–2019. Beviljad ersättning inkluderar inte skador på ren eller hundar. Källa: Viltskadecenter.

I **Figur 2** nedan presenteras statistik över beviljade bidrag för skadeförebyggande åtgärder för tamdjur, exklusive ren och hundar, i de tre län som är inkluderade i vår studie (Dalarna, Värmland och Örebro). Enligt Viltskadecenter kan ökningen av beviljade bidrag år 2012 förklaras av ökade anslag från Jordbruksverkets landsbygdsprogram (Viltskadecenter, 2012). Det ökade anslaget från Landsbygdsprogrammet kan förklaras av ett större intresse för att söka bidraget samt att nivån för ersättning per meter elstängsel justerats (ibid). Minskningen av utbetalade bidrag år 2014 hänger enligt Viltskadecenter ihop med landsbygdsprogrammets stödcykel (Viltskadecenter, 2014, s. 4).

Figur 2. Beviljade bidrag för skadeförebyggande åtgärder för tamdjur i Dalarna, Värmland och Örebro län 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

I **Figur 3** nedan visas statistik över beviljad ersättning för hundar som efter besiktning konstaterats skadade eller dödade av stora rovdjur. Enligt statistik som finns att hämta från Viltskadecenter är varg den djurart som i genomsnitt angriper flest hundar i Sverige, följt av lodjur (Viltskadecenter, 2011, s. 19). Ökningen i beviljad ersättning 2009 kan förklaras med att maxbeloppet för ersättning för rovdjursangripna hundar höjdes från 10 000 kr till 20 000 kr (Viltskadecenter, 2009, s. 17).

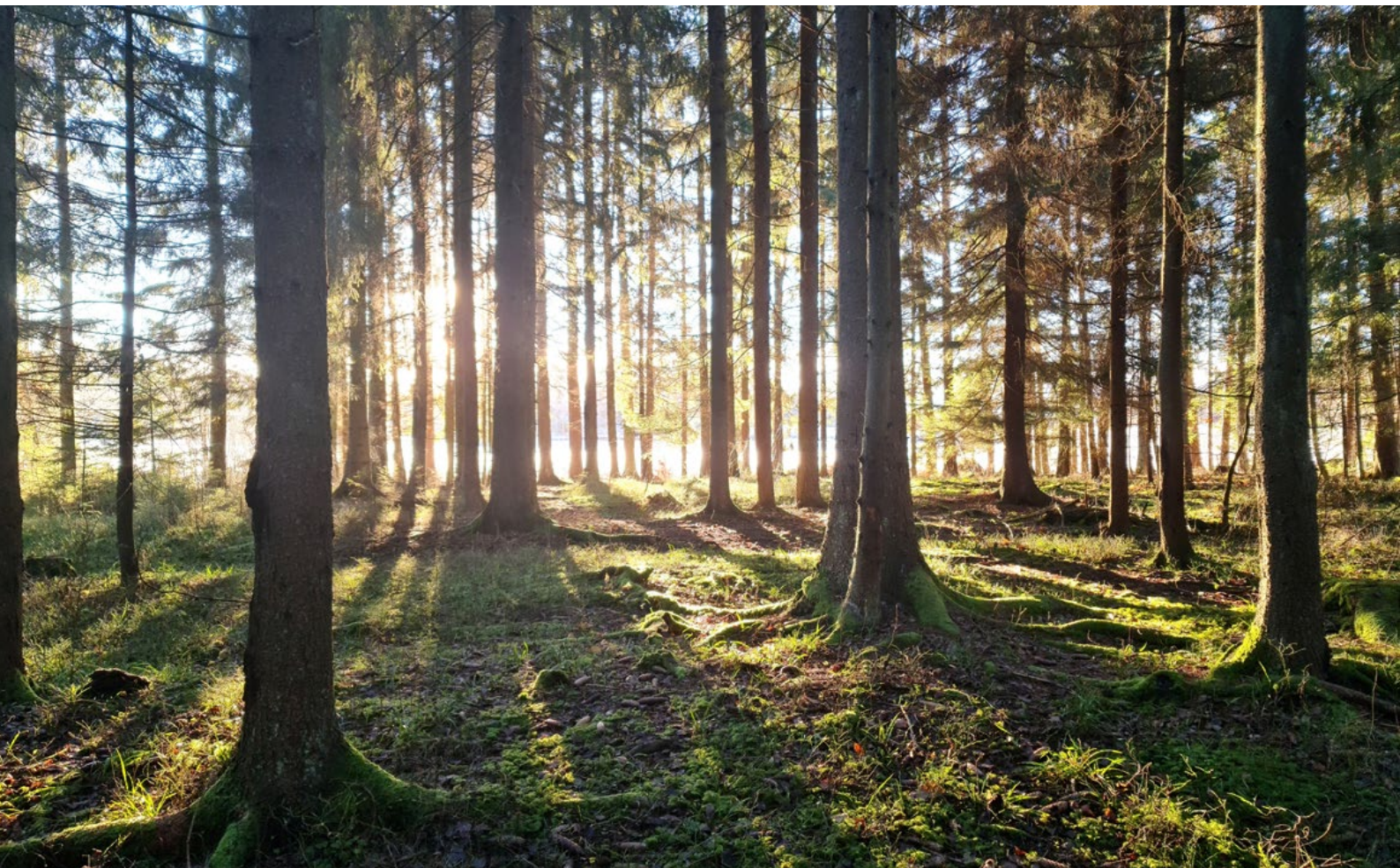

Figur 3. Beviljad ersättning i Sverige för hundar angripna av rovdjur 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

4.3.5 Jakt som skadeförebyggande åtgärd

Även om skador av stora rovdjur i första hand ska förebyggas med olika åtgärder är det inte alltid möjligt att förebygga eller undvika ytterligare skador. Naturvårdsverket kan delegera beslutanderätt om jakt på rovdjur till länsstyrelserna vilket innebär att de ges rätt att besluta om licensjakt och skyddsjakt (prop. 2012/13:191).

Förutsättningen för att bevilja skyddsjakt bygger på att ”det inte finns någon annan lämplig lösning på problemet” och att ”skyddsjakten inte försvårar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus” (Naturvårdsverket, 2016, s. 70). Privatpersoner kan ansöka om skyddsjakt på varg, björn, järv eller lodjur genom att lämna in en ansökan till länsstyrelsen eller så kan det ske på länsstyrelsens eget initiativ. Riktlinjer föreskrivs också av jaktförordningen (SFS 1987:905) där paragraf 23a och särskilt punkterna 1 och 3 är relevanta när det gäller skyddsjakt på rovdjur. Enligt förordningen kan skyddsjakt beviljas med hänsyn till allmän hälsa och säkerhet eller av andra tvingande skäl. De tvingande skälen kan vara av social eller ekonomisk karaktär eller konsekvenser för miljön (punkt 1) och för att förhindra allvarlig skada; särskilt på gröda, boskap, skog, fiske, vatten eller annan egendom (punkt 3).

Skog. Foto: Simon Larsson

Paragraf 28 i jaktförordningens (SFS 1987:905) möjliggör skyddsjakt på privatpersoners eget initiativ om något av de stora rovdjuren björn, varg, lo eller järv angriper tamdjur eller om det finns skälig anledning att befara att ett angrepp är omedelbart förestående. Om det inte går att skrämma bort rovdjuret eller på något annat lämpligt sätt avbryta eller avvärja angreppet får tamdjurets ägare eller vårdare döda rovdjuret för att skydda tamdjuret.

Länsstyrelserna kan också fatta beslut om licensjakt på stora rovdjur vilket grundas i riksdagens beslut om *En hållbar rovdjurspolitik* (prop. 2012/13:191; 2013/14: MJU7). Riksdagsbeslutet innebär att Naturvårdsverkets delegering av beslut om licensjakt bör ske till samtliga länsstyrelser som ingår i ett rovdjursförvaltningsområde när förvaltningsområdet har uppnått miniminivån för en art. Delegering av beslut om licensjakt på rovdjur stöds av jaktförordningen (SFS 1987:905). Länsstyrelsen får besluta om licensjakt i ett rovdjursförvaltningsområde under förutsättning att antalet föryngringar för arten överstiger fastställda miniminivåer. Licensjakt på lodjur och varg kan, enligt nationella förvaltningsplaner för respektive art, ses som en förvaltningsåtgärd för att reglera stammen och förebygga skador på tamdjur så länge som populationerna ligger över fastställda miniminivåer (Naturvårdsverket, 2016). Enligt Naturvårdsverket (2016) är ett syfte med licensjakt på varg att minska koncentrationen i områden med täta vargpopulationer för att ”begränsa negativa socioekonomiska konsekvenser och för att öka förtroendet för vargförvaltningen” (s. 37). Högsta förvaltningsdomstolen i Sverige har i ett prejudicerande fall slagit fast att licensjakt är en rimlig åtgärd för att öka den sociala toleransen av varg (HFD 2016 ref. 89). Ytterligare faktorer som vägs in i beslut om licensjakt är resultat från de årliga rovdjursinventeringarna, skadesituation, genetisk status (för varg), påverkan på jakt, lokala koncentrationer av rovdjuret i fråga, samt hur länge rovdjuren har funnits i området (Naturvårdsverket, 2016).⁶

4.4 Rovdjurspopulationernas storlek och utbredning⁷

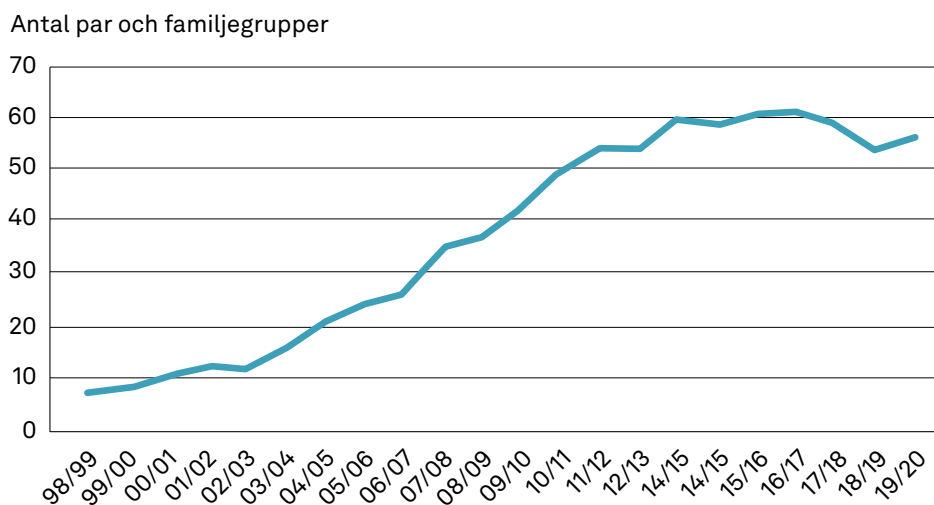
Rovdjursstammarna inventeras varje år förutom för björn som inventeras efter ett rullande schema vart femte år i län med fast förekomst av björn. Den inventeringsmetodik som används för respektive rovdjursart finns publicerade på Naturvårdsverkets hemsida. Inventeringsresultaten används för uppföljning av mål för rovdjursstammarnas status och utveckling samt som underlag till beslut om jakt på rovdjur och för uppföljning av effekterna av vidtagna skadeförebyggande åtgärder (NFS 2007:10). Ersättning till samebyarna för förekomst av stora rovdjur baseras också på de årliga rovdjursinventeringarna.

6. För en diskussion av jakt som skadeförebyggande åtgärd utifrån Bernkonventionen och art- och habitatdirektivet, se Trouwborst och Fleurke, 2019.

7. Om inget annat uppges är statistiken i detta avsnitt hämtad från Viltskadecenters rapporter som redovisar årlig viltskadestatistik. Se <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 10 maj 2021.

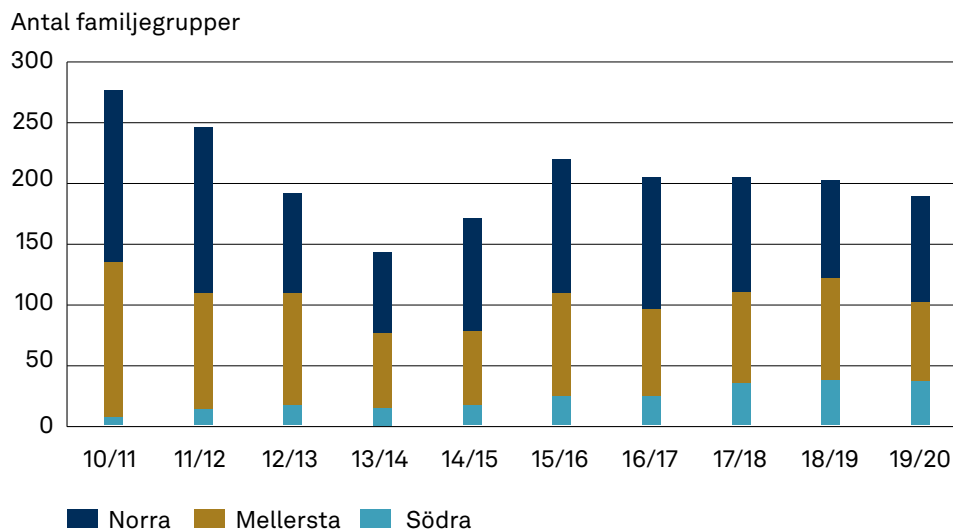
De första standardiserade inventeringarna av de stora rovdjuren påbörjades under 1970-talet för att 2002 bli mer systematiserade (Andrén & Liberg, 2008). Uppgifter om rovdjurens förekomst, vilka skador rovdjuren orsakar och antalet döda rovdjur lagras i den svensk-norska databasen Rovbase (www.rovbase.se). Uppgifterna i Rovbase ligger till grund för beräkningar av rovdjursstammarnas storlek och utbredning samt för statistik över skador. Inventeringsarbetet leds av länsstyrelserna.

I **Figur 4** nedan visas vargens populationsutveckling. Inventeringen sker samordnat mellan Norge och Sverige med gemensam metodik då vargpopulationen delas av båda länderna. Figuren redovisar antalet revirmarkerande par och familjegrupper i den svenska delen av populationen (Viltskadecenter, 2016, s. 1).

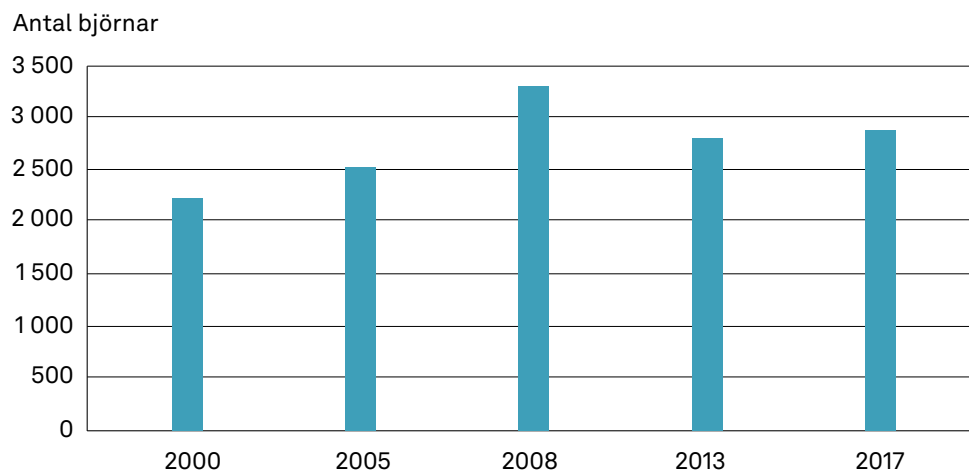
Figur 4. Resultat från inventering av varg mellan 1998 och 2020. Källa: Viltskadecenter och Rovdata.

I **Figur 5** nedan visar antalet familjegrupper för lodjur i hela Sverige samt uppdelat på respektive rovdjursförvaltningsområde (södra, mellersta, norra) mellan 2010/2011 och 2019/2020.

Figur 5. Resultat från inventering av lodjur 2010–2020. Inventering av lodjur sker genom dokumentation av familjegrupper (hona med unge/ungar) (NFS 2014:23). Källa: Viltskadecenter och Naturvårdsverket (2021a).

Som tidigare nämnts görs inventeringen av björn efter ett rullande schema i olika län, och en nationell populationsuppskattning görs vart femte år (Sveriges lantbruksuniversitet, 2016). I **Figur 6** visas resultaten av dessa inventeringar i form av populationsuppskattningar. Spillningsinventering är den vanligaste inventeringsmetoden för björn i Sverige sedan 2001 (Sveriges lantbruksuniversitet, 2016).

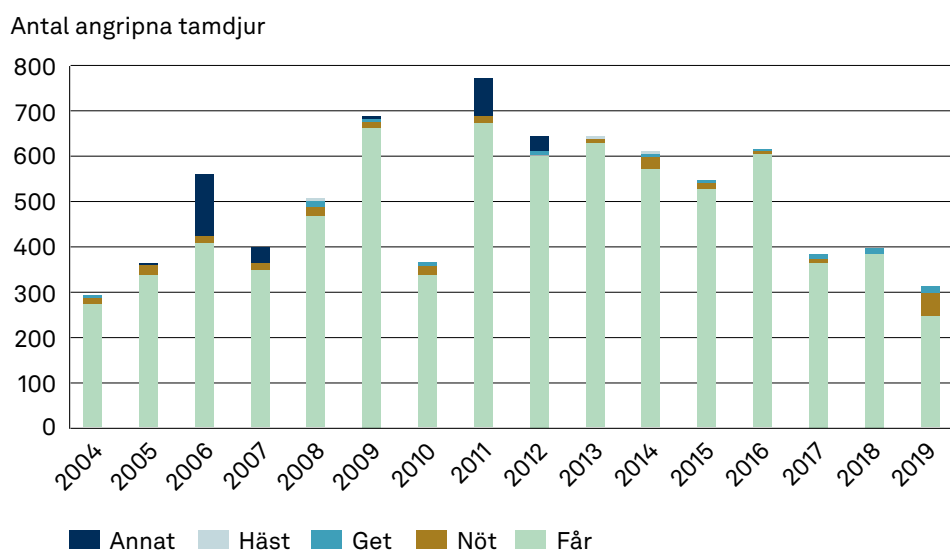

Figur 6. Resultat från inventering av björn i Sverige mellan 2000 och 2017. Populationsberäkningen är utförd av det Skandinaviska björnprojektet. Källa: Naturvårdsverket (2021b).

4.5 Registrerade rovdjursangrepp på tamdjur och hundar

4.5.1 Tamdjur

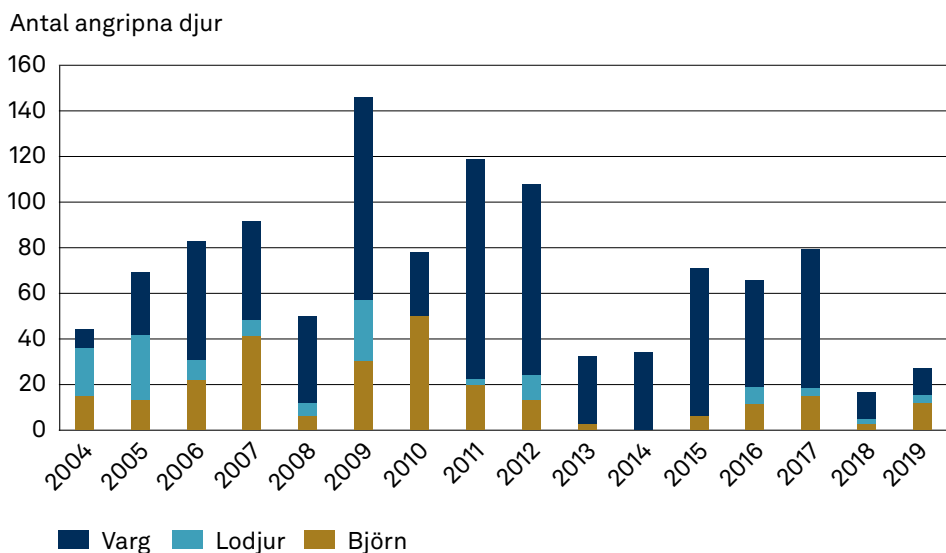
Viltskadecenter för årlig statistik över skador på tamdjur och hundar orsakade av stora rovdjur.⁸ I det totala antalet angripna djur ingår bekräftade fall av dödade, skadade och saknade tamdjur och hundar. **Figur 7** nedan visar antal angripna tamdjur av stora rovdjur fördelat på får, nöt, get, häst och annat (höns, påfågel, gås, kalkon, kanin, med mera) mellan åren 2004 och 2019. Statistiken visar tydligt att det är får som är mest utsatt för angrepp av stora rovdjur.

Figur 7. Registrerade antal angripna tamdjur i Sverige fördelat på djurslag 2004–2019.
Källa: Viltskadecenter.

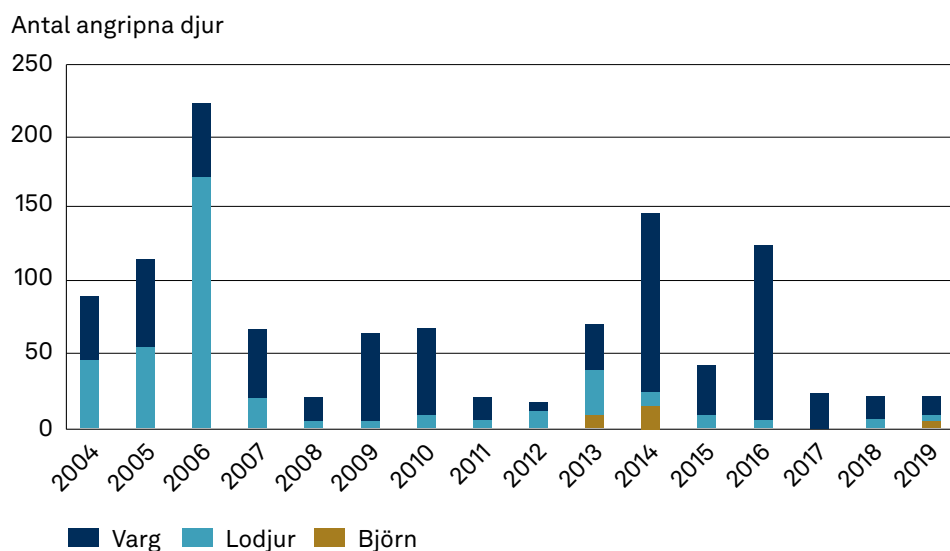
8. De årliga rapporterna finns tillgängliga här: <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer-ny/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 13 maj 2021.

För att visa på skillnader mellan de län som ingår i denna studie avseende angrepp på tamdjur, visas i **figur 8–10** antalet dödade, skadade eller saknade tamdjur till följd av angrepp av björn, lodjur och varg i Dalarna, Värmland och Örebro. I **Figur 8** nedan visas antal tamdjur angripna av björn, lodjur och varg i Dalarnas län mellan åren 2004 och 2019.

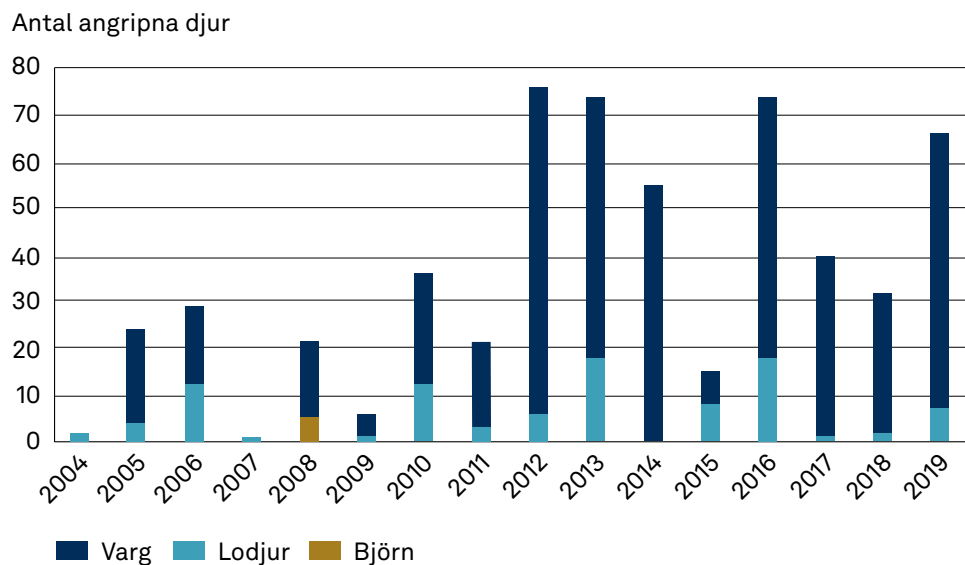
Figur 8. Registrerade antal angripna tamdjur av varg, lodjur och björn i Dalarnas län 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

På motsvarande sätt som i **Figur 8** visar **Figur 9** antalet tamdjur som har dödats, skadats eller är saknade i samband med angrepp av björn, lodjur eller varg i Värmlands län från 2004 till 2019.

Figur 9. Registrerade antal angripna tamdjur av björn, lodjur och varg i Värmlands län 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

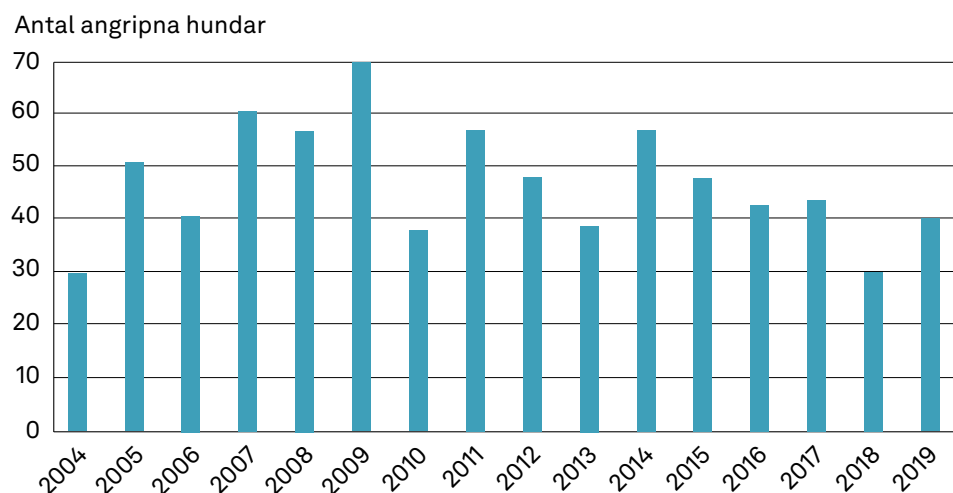
På motsvarande sätt som i de två föregående tabellerna presenteras i **Figur 10** nedan antalet tamdjur som har dödats, skadats eller är saknade i samband med angrepp av björn, lodjur och varg i Örebro län från 2004 till 2019.

Figur 10. Registrerade antal angripna tamdjur av varg, lodjur och björn i Örebro län 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

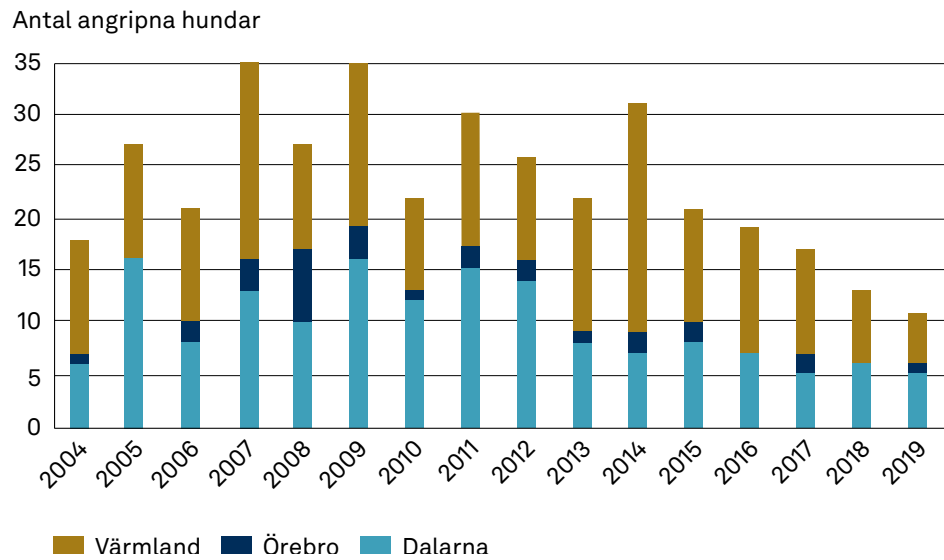
4.5.2 Hundar

På motsvarande sätt som för tamdjur presenteras statistiken för angripna (dödade, skadade och saknade) hundar för hela Sverige i **Figur 11**, och länsvis i Dalarna, Örebro och Värmland i **Figur 12**.

Figur 11. Registrerade antal hundar angripna av rovdjur per år i Sverige 2004–2019. Källa: Viltskadecenter.

I **Figur 12** nedan visas registrerade antal hundar angripna av stora rovdjur i de tre län vi undersöker i vår studie (Dalarna, Örebro och Värmland) mellan åren 2004 och 2019. Enligt Viltskadecenter kan mellanårsvariationerna bero på flera saker, ”bland annat vädret under jaktsäsongen, vilket påverkar antalet jakt dagar med hund. En annan faktor är att enskilda individer eller familjegrupper som vissa år tar fler hundar än ’genomsnittsvargen’” (Viltskadecenter, 2007, s. 24).

**Figur 12. Registrerade angripna hundar av rovdjur, uppdelade efter län 2004–2019.
Källa: Viltskadecenter.**

5. Kunskapsläget

5.1 Rovdjurskonflikter

I den internationella forskningen finns en rad studier som undersökt konflikter mellan olika grupperingar av människor och stora rovdjur samt de konsekvenser dessa konflikter medför (se t.ex. Barua m.fl., 2013; Hallgren m.fl., 2018; Knight, 2000; Madden & McQuinn, 2014; Nilsson m.fl., 2020; Redpath m.fl., 2013; Sandström m.fl., 2018; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2008; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2015a; von Essen & Allen, 2017; von Essen & Hansen, 2015; Zahl-Thanem m.fl., 2020). Det kan handla om konflikter som har sitt ursprung i att människors agerande påverkar rovdjur och deras livsmiljöer negativt, eller att rovdjur negativt påverkar människors livsvillkor (se t.ex. Nyhus, 2016).

Flera studier pekar på att konflikter kring varg också kan vara uttryck för en grundläggande konflikt i samhället som handlar om en klyfta mellan stad och landsbygd, där ett urbant perspektiv i politiken kan ses som ett hot mot ekonomiska och kulturella värden på landsbygden (Krange & Skogen, 2007; Skogen & Haaland, 2001; Skogen m.fl., 2008; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2018).

Exempel på detta är när människor upplever att de inte längre kan utföra aktiviteter som är viktiga, och att sociala, ekonomiska, och kulturella värden såsom småskaligt lantbruk, att plocka svamp och bär, och att jaga upplevs som hotade på grund av beslut som tas utan att ha landsbygdens perspektiv i åtanke (Sjölander-Lindqvist, 2004; 2006; 2009). Dalerum (2021) visar att skillnader i de socioekonomiska förutsättningarna mellan landsbygd och stad gör att vargen blir en symbol för ”missnöje” där missnöjet handlar om att landsbygden bär kostnaderna medan de som bor i staden drar fördelarna av vargens förekomst (s. 1266). Dalerum skriver vidare att de socioekonomiska förutsättningarna behöver integreras i regionala förvaltningsplaner genom att fokusera på att minska socioekonomiska ojämlikheter mellan stad och landsbygd, samt att det behövs fortsatt forskning som visar om och hur socioekonomiska faktorer påverkar attityder till rovdjur.

Studier visar att konflikter relaterade till stora rovdjur kan förvärras om det finns motsättningar mellan grupperingar av människor om hur lokala resurser ska användas (Jacobsen & Linnell, 2016). Konflikterna kan också intensifieras, eller aktiveras, i situationer där initiativ för bevarandet av rovdjur upplevs prioriteras före människors behov och människor inte får möjlighet att uttrycka åsikter eller påverka den situation de befinner sig i (Madden, 2004; Sjölander-Lindqvist, 2008). Konfliktbilden kan också påverkas av att jakt och friluftsliv, som är viktiga traditioner, upplevs vara hotade av rovdjur och rovdjurspolitiken (Krange & Skogen, 2007; Sjölander-Lindqvist, 2006; Skogen & Haaland, 2001; Skogen & Krange, 2003).

Tidigare studier som undersökt vargfrågan ur ett lokalt perspektiv har belyst hur människor som bor i vargrevir ser på vargen, hur vargens närvaro påverkar deras vardag, och hur de uppfattar svensk rovdjurspolitik och förvaltning (Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009; 2015; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2010). Resultaten från dessa studier visar att många känner sig marginaliserade i rovdjursfrågan och att de

upplever att deras åsikter saknar betydelse. Det kan leda till resignation i förhållande till myndigheter och politiken (von Essen m.fl., 2018). Andra känner frustration över att berörda myndigheter inte upplevs ta tillräcklig hänsyn till de lokala perspektiven. Studierna visar att detta bidrar till ett minskat förtroende för beslutsfattare och till polarisering mellan olika grupper och perspektiv. En aspekt som uppmärksammas är hur klyftan mellan stad och landsbygd alltmer också handlar om klassrelationer, däribland mellan den akademiska medelklassen och arbetarklassen som blivit ”kvar” på landsbygden (Skogen & Kränge, 2020; jmf. Dalerum, 2021).

Det finns studier som pekar på att strategier för att hantera konflikter i rovdjursfrågan kan leda till positiv social förändring (Madden & McQuinn, 2014; Madden, 2015). Kapacitetsbyggande konfliktlösningstrategier ledde i ett fall av en konflikt om rovdjur i USA till att de aktörer som låg i konflikt med varandra kunde dämpa konflikten genom en process som leddes av tredje part. Genom en kartläggning fick en neutral tredje part förståelse för vilka sociala känslomässiga, ekonomiska och historiska utgångspunkter som drev konflikten och hur de samspelade. Detta möjliggjorde i sin tur att de berörda tillsammans kunde utveckla och komma överens om problemlösande åtgärder genom att försöka förstå olika perspektiv och vad man hade gemensamt med andra (Madden, 2015; jmf. Habermas, 1987). Annan forskning visar dock på att rovdjursfrågan tagits alltför mycket till en tredje part, nämligen domstolar, och blivit en fråga för eliten med tillgång till rättsliga resurser (Olson m.fl., 2014; von Essen & Allen, 2017).

Rovdjur är vidare inte alltid relaterat till negativa upplevelser och erfarenheter utan stora rovdjur kan medföra positiva effekter för individer och för lokalsamhället i form av naturupplevelser och ökad möjlighet till turism (Hasselström m.fl., 2013; SOU 2012:22). Regeringen påpekar till exempel att förekomst av rovdjur kan upplevas som värdefullt för att ”Sverige håller vad man har lovat internationellt avseende bevarandet av de stora rovdjuren” (prop. 2012/13:191).

5.2 Attityder i rovdjursfrågan

Svenskarnas attityder och känslor gentemot stora rovdjur och rovdjursförvaltningen har under en längre tid studerats (se t.ex. Dressel m.fl., 2021; Ericsson & Heberlein, 2003; Ericsson & Sandström, 2005; Johansson m.fl., 2015; 2016; Sandström m.fl., 2014). Ericsson och Heberlein visar i en studie från 2003 att den svenska allmänheten blivit mer positiv till varg under 25 års tid, medan jägare blivit mer negativa. I annan studie som publicerades mer nyligen visar Ericsson med flera (2018) att 74 procent av den svenska allmänheten hade en positiv attityd till varg 2004, men att den positiva inställningen hade minskat till 71 procent fem år senare. Ytterligare fem år senare, år 2014, låg motsvarande siffra på 66 procent. Även om en majoritet av den svenska befolkningen är positivt inställda till varg så har andelen positiva sjunkit från 74 procent till 66 procent under perioden 2004–2014. En annan studie visar att attityder påverkas negativt om individer uppfattar att det finns för många av en viss rovdjursart (Røskaft m.fl., 2003), och om någon har upplevt skador förorsakade av varg eller björn (Dressel m.fl., 2015).

Attitydundersökningar visar att det trots en generell minskning ändå finns en relativt stor acceptans bland allmänheten för varg och björn. Det är emellertid stora skillnader mellan olika grupper i samhället, och speciellt mellan stad och landsbygd. I en svensk studie av Eriksson (2017) var upplevelsen av politiskt utanförskap⁹ uttalat högre bland invånare på landsbygden, en faktor som negativt påverkade individens acceptans för rovdjurspolitiken. Eftersom varg förekommer mest i landsbygdsområden påverkas de som bor i dessa områden på ett annat sätt än den övriga delen av befolkningen. Eriksson (2017) menar att det kan förstärka känslan av politiskt utanförskap hos landsbygdsbefolkningen då vargen har kommit att symbolisera ett "urbant politiskt projekt" (s. 10) som hotar landsbygdens autonomi (jmf. Skogen & Krange, 2020). Andra studier visar att de som bor i rovdjurstäta områden har en lägre grad av acceptans för stora rovdjur jämfört med dem som inte gör det (Eriksson, 2016; Sandström m.fl., 2014). Zahl-Thanem med flera (2020) finner en relativt stor ovilja mot stora rovdjur bland norska lantbrukare. Studien av de norska lantbrukarna visar att det finns en stark negativ syn på rovdjur där det stora flertalet av dem som ingick i studien ville se färre eller inga vargar, men också att den övervägande delen av respondenter även var negativt inställda till järv, björn och lo.

Sandström med flera (2014) finner att 71 procent av boende i Dalarna och Värmland anser att vargpopulationen bör regleras med jakt. Denna inställning till jakt på varg bekräftas av en studie av värmlänningarnas attityder till användning av jakt för att reglera stammen. Studien visade att mer än tre fjärdedelar landsbygdsboende som intervjuades var positiva till jakt som populationsreglerande metod, medan de som tyckte det var ett dåligt förslag (24 %), i första hand bodde i centralorter (Cinque m.fl., 2012, s. 368).

Dressel med flera (2021) rapporterar att vargen är "den mest kontroversiella arten" bland de fem stora rovdjuren (s. 10). Acceptansen för varg i människors närområden har minskat över tid medan acceptansen för lodjur ökar. Rädslan för varg har ökat över tid men är fortfarande mycket lägre än rädslan för björn och rädslan för lodjur är mycket låg, skriver Dressel med flera (2021).

Johansson med flera (2015) skriver att de attitydundersökningar som hittills utförts har missat viktiga sociala aspekter. Det är kunskap som behövs för att skapa mer hållbara och effektiva förvaltningsprocesser som förmår att bidra till att minska konflikter kring stora rovdjur och främja samexistens. Utifrån denna utgångspunkt menar Johansson med flera (2015) att forskningen behöver studera hur synen på förvaltningsåtgärder påverkar variabler relaterade till rädsla.

9. Political alienation är det begrepp som används i den engelskspråkiga publikationen.

5.3 Socioekonomiska och psykosociala aspekter

Förekomst av stora rovdjur och rovdjursangrepp för med sig såväl direkta som indirekta ekonomiska kostnader och inkomstbortfall, men även potentiella inkomster genom exempelvis rovdjursturism. Vi redogör för detta i kapitel 7, men vi exemplifierar det även i kapitel 4. Den tidigare forskningen pekar också på konsekvenser i relation till stress, oro och rädsla för rovdjur (t.ex. Johansson m.fl., 2012; 2017; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009). Känslan av att vara oförmögen att minska eller eliminera faktorer som bidrar till att man kan uppleva osäkerhet eller rädsla på grund av rovdjur kan tillsammans med en misstro mot myndigheters hantering av lokala frågor leda till ökade nivåer av oro (Zahl-Thanem m.fl., 2020).

Rädsla är en viktig aspekt att ta hänsyn till då närvaron av vargar kan utgöra en stressfaktor som kan påverka livskvalitet och välmående (Moser, 2009; Johansson m.fl., 2015). Synen på stora rovdjur beskrivs som ett hot mot ”människors hälsa, säkerhet, egendom eller ekonomi” (Gore m.fl., 2009, s. 302). Enligt Johansson med flera (2015, s. 5) kan denna riskuppfattning förstärkas när den upplevda faran är associerad med känslor av okontrollerbarhet, ”ofrivillig utsatthet” och uppfattningen att man inte upplever sig vara representerad i förvaltningen (jmf. Slovic, 2000). Även om det finns forskning om människors attityder och reaktioner på stora rovdjur samt synen på förvaltning och förvaltningsstrategier är det få studier som undersöker konsekvenserna av förekomsten av stora rovdjur relaterat till lantbrukares välmående, hälsa, och livskvalitet (Naturvårdsverket, 2015a; Zahl-Thanem m.fl., 2020). En svensk studie om djurägare som inkluderade bland annat fårägare och renägare visade att stora rovdjur är ett hot både mot djurens välmående och ett fortsatt företagande på landsbygden (Eklund m.fl., 2020).

Tidigare forskning (se t.ex. Sjölander-Lindqvist 2006; 2008; Skogen m.fl., 2008) visar också på en viss grad av misstro mot centrala och regionala myndigheters rovdjursförvaltning. Det kan ha sin grund i att människor på landsbygden känner sig marginaliserade i en politik som fokuserar på livsvillkoren i städerna (jmf. Cinque, 2008). Närvaron av stora rovdjur kan därför förstås som ytterligare ett stressmoment som kan öka en känsla av oförmåga att helt kunna kontrollera sin närmiljö och spä på den misstro man känner gentemot myndigheter (Sjölander-Lindqvist, 2009; jmf. Eklund m.fl., 2020).

En rapport från Naturvårdsverket 2013 belyser den psykosociala påverkan som följer av att bedriva renskötsel i närhet av ett vargrevir. Studien visar hur medlemmarna i en sameby uppgav att de kände sig nedstämda, mindre värda och orättvist behandlade. En majoritet upplevde en negativ psykosocial påverkan på sina liv när ett nytt vargrevir etableras (Naturvårdsverket, 2013). I en annan rapport från Naturvårdsverket (2015a) dras slutsatsen att forskning kring den effekt som närvaron av varg har på människors välmående och livskvalitet fortfarande är i ett tidigt skede.

I en norsk intervjustudie (Zahl-Thanem m.fl., 2020) undersöktes relationen mellan upplevd stress och förekomst av rovdjur bland 20 lantbrukare inom fårnäringen. Studien visade att lantbrukare som haft angrepp av rovdjur på sina får upplevde en ökad oro, men också att lantbrukare som inte hade utsatts för rovdjursangrepp påverkades av en ”upplevd närvaro av rovdjur” (Zahl-Thanem m.fl., 2020). Studien

Får i hage. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

kunde påvisa en relation mellan angrepp av stora rovdjur och oro bland lantbrukare vilken inte kunde tillskrivas andra omständigheter, utan tydligt pekar på närvaron av stora rovdjur som grunden till deras oro. Tidigare studier har visat att människors oro och rädsla är kopplad till dels förekomst av stora rovdjur där man bor, och dels till hur länge man har bott i ett område med rovdjur (Røskaft m.fl., 2003; Zimmerman m.fl., 2001).

Studien av Zahl-Thanem med fler visar sammantaget på en rad psykosociala effekter av förekomst av rovdjur: stress, sömnsvårigheter, oro och reducerad livskvalitet. Lantbrukarna upplevde också att de var utan makt att påverka sin livssituation. I likhet med en svensk studie om fäbodbrukare (Sjölander-Lindqvist, 2009) menade norska fårägare att deras sätt att bruka marken gjorde det svårt att skydda djuren från rovdjursangrepp. Den norska studien visar också att det stora flertalet av fårägarna vuxit upp på gården de nu drev. Fårägarna önskade också att gården skulle föras vidare till deras barn – vilket visar på en stark förankring och anknytning till plats. Flera andra studier, både i Sverige och på andra håll, visar att anknytning till plats spelar en viktig roll för välbefinnande vilken återspeglas i traditioner som jakt och småskaligt lantbruk (till exempel fäbodbruk) (se t.ex. Hovardas, 2018; Marvin, 2003; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; Skogen, 2001; Skogen m.fl., 2006; Theodossopoulos, 2003).

6. Material och metod

Det empiriska materialet som ligger till grund för analyserna i den här rapporten kommer från fyra huvudsakliga källor: i) kvalitativa semi-strukturerade platsintervjuer, ii) en telefonenkät till slumpmässigt utvalda personer från två register, iii) ansökningar och beslut om skydds jakt till länsstyrelsen, samt iv) ett äldre intervjumaterial med jägare och tamdjursägare som samlats in i tidigare forskningsprojekt. Detta metodavsnitt är indelat i tre delar där det första avsnittet redovisar och diskuterar urval och datainsamling utifrån de olika källmaterialen. Det andra avsnittet redovisar och diskuterar hur materialet har tolkats i relation till teori och tidigare forskning, samt ger en källkritisk reflektion om vad som är möjligt att säga utifrån det empiriska materialet och dess avgränsningar. Den tredje delen beskriver forskningsetiska avvägningar vid undersökningen.

6.1 Urval och datainsamling

6.1.1 Platsintervjuer 2019–2020

Den huvudsakliga datainsamlingen till föreliggande rapport består av kvalitativa intervjuer med tre grupper av informanter: (i) sammanlagt fem enhetschefer och sju handläggare och besiktningsmän vid Länsstyrelserna i Dalarna, Värmland och Örebro, (ii) 22 lantbruksföretagare i dessa tre län där flertalet har haft angrepp på sina tamdjur av stora rovdjur, och (iii) 13 jägare i de tre länen där flertalet fått sina jakthundar skadade eller dödade av varg. Inom projektets har det således genomförts 47 intervjuer som varade mellan 45 minuter och tre timmar vardera. Tjänstemän på länsstyrelserna har identifierats genom respektive länsstyrelses hemsida och kontakt har tagits direkt med respektive tjänsteman. De lantbrukare och jägare som intervjuats har alla uppfyllt kriterierna av att bo och verka inom studiens geografiska avgränsning. Dessa personer har identifierats på följande sätt: (a) genom tidigare uppbyggda kontaktnät, (b) genom studiens finansiärer, (c) genom kontakter som förmedlats i andra platsintervjuer (snöbollsmetoden), samt (d) genom den telefonenkät som genomfördes inom projektet.

Samtliga platsintervjuer genomfördes av någon av de tre rapportförfattarna och i de flesta fall deltog två av författarna vid en intervju. På grund av ämnets känsliga natur och för att skapa en mer naturlig kontakt med informanterna spelades de intervjuer som utfördes på plats ej in, utan anteckningar fördes under samtalet. Ursprungligen var ambitionen att alla intervjuer skulle genomföras på plats för att skapa en större förtroelighet i samtalet, samt för att kunna få rundvisningar i de miljöer där människor lever och verkar, och därmed skapa associationer till de olika samtalsämnen som vi varit intresserade av. Flertalet av intervjuerna genomfördes som fysiska intervjuer men på grund av den pågående globala coronapandemin och restriktioner för resor utfärdade av Göteborgs universitet genomfördes ett antal intervjuer i slutfasen av datainsamlingen över telefon eller genom videochatt. Dessa intervjuer spelades in med informanternas uttryckliga samtycke för att sedan transkriberas.

Intervjuerna med jägare och lantbrukare genomfördes för att ge kunskap om socioekonomiska och psykosociala konsekvenser av att leva i områden med stora rovdjur. Flertalet av dem som intervjuats har varit drabbade av rovdjursangrepp på sina tamdjur eller på hundar och de bor i de tre län som valts ut på grund av förekomsten av stora rovdjur, särskilt varg. I intervjuerna har de relativt öppet fått berätta om sina liv, sin verksamhet och sin vardag samt beskriva på vilka sätt de kommer i kontakt med rovdjur. Intervjuerna har också behandlat vilka konsekvenser rovdjur får för deras jakt eller för djurhållning men även för deras vardagsliv. I de fall där respondenternas tamdjur och hundar har varit utsatta för angrepp av rovdjur har de ombetts berätta om angreppet eller angreppen så som de minns dem samt beskriva de efterföljande kontakterna med människor i sin omgivning och med myndigheter, samt dess konsekvenser på kort och lång sikt vad det gäller psykosociala och socioekonomiska faktorer. Fördelen med denna datainsamling via intervjuer är att de gett inblick i jägarnas och lantbrukarnas egna perspektiv och att det gett möjlighet att ställa följdfrågor och fördjupa sig i hur de själva upplever den problematik som undersöks genom denna rapport.

Intervjuerna med personal från länsstyrelsen genomfördes för att ge en övergripande bild av rovdjursförvaltningen, den nuvarande situationen med rovdjur och rovdjursangrepp, samt för att få tjänstemännens perspektiv på socioekonomiska och psykosociala konsekvenser av att jaga och bedriva lantbruk i områden med rovdjur. Länsstyrelsen är den myndighet som människor främst har kontakt med i frågor om rovdjur, och länsstyrelserna har en stor samlad erfarenhet genom sina direkta kontakter med jägare och lantbrukare. Det innebär att de har möjlighet att ta del av den direkta psykosociala och socioekonomiska påverkan ett rovdjursangrepp har på människor. Länsstyrelsens fältpersonal omfattar naturbevakare och besiktningmän i vars uppdrag det ingår att utföra besiktningar vid misstänkta rovdjursangrepp för att fastslå skadeorsak. Fältpersonalen har erfarenhet av att bemöta människor vid misstänkta angrepp på tamdjur eller hund. Intervjuerna med personal på länsstyrelsen var semistrukturerade vilket innebär att frågor formulerades i förhand (som handlade om deras arbetsuppgifter, om deras erfarenheter av möten med jägare och lantbrukare, samt deras syn på förvaltningen) men att intervjun anpassades till det som informanten själv ansåg vara viktigt att prata om. Resultaten från dessa intervjuer presenteras huvudsakligen i kapitel 7.5.

6.1.2 Telefonenkät

För att komplettera intervjuerna och ge en mer översiktlig bild har vi också genomfört en telefonenkät mellan januari och maj 2020. Urvalet av 300 personer som vi ringde upp bestod av 150 slumpmässigt utvalda lantbrukare från LRF:s register av medlemmar som är bosatta i Dalarnas, Värmlands och Örebro län, samt 150 slumpmässigt utvalda personer från jaktkortsregistret, som även de kommer från dessa län. Urvalet gjordes för att försöka fånga upp ett så representativt urval som möjligt av jägare och lantbrukare som är bosatta inom undersökningens geografiska område. I enkäten ställdes frågor om rovdjurs socioekonomiska och psykosociala konsekvenser, men också frågor kring synen på rovdjur och tillit till rovdjurs-

förvaltningen.¹⁰ Samma frågor ställdes till personerna från de olika registren, men specifika frågor om tamdjur och om jakt ställdes bara till de som hade tamdjur respektive uppgav att de jagade.

Enkätfrågorna formulerades på ett sådant sätt att de skulle ge ett jämförbart svarsmaterial och därför konstruerades flera av svarsalternativen enligt femgradiga Likertskalor, det vill säga påståenden som ska rankas mellan 1 och 5 (där 1 = i mycket låg utsträckning och 5 = i mycket hög utsträckning). Detta är ett vedertaget sätt att utforma frågor i samhällsvetenskaplig kvantitativ forskning (Croasmun & Ostrom, 2011). Telefonenkäten innehöll också öppna frågor som gav oss kvalitativa data att analysera i rapporten. Innan insamlingen av data påbörjades testades enkäten på flera personer som uppfyllde samma kriterier som de tänkbara respondenterna, och frågorna i enkäten korrigerades efter deras input. Vi hade även en dialog med studiens finansiärer kring enkätens fokus och enkätfrågornas utformning.

Konkret gick datainsamlingen via telefonenkäten till så att rapportens tredjeförfattare tillsammans med två assistenter ringde upp de personer som fanns angivna från respektive register. Telefonenkäterna genomfördes utifrån tydliga nedskrivna instruktioner med avseende till vilken information som skulle presenteras samt på vilket sätt frågorna i enkäten skulle ställas – så att alla frågor ställdes på samma sätt till alla respondenter. Under samtalet registrerade den som utförde samtalet svaren i enkäten i *Qualtrics*¹¹ samtidigt som intervjun genomfördes. När intervjuerna var färdiga exporterades resultaten till SPSS¹² och Excel för att sedan analyseras.

Totalt besvarade 115 personer enkäten, vilket innebär en svarsfrekvens på 38 procent. Svarsfrekvensen för urvalet från jaktkortsregistret var 26 procent (39 personer) medan svarsfrekvensen för LRF-registret var 51 procent (76 personer). Även om alla lantbrukare i de utvalda länen inte är anslutna till LRF så inkluderar dessa merparten av alla lantbrukare, och är på så sätt ett bra sätt att komma åt lantbrukare i dessa län. I Jaktkortsregistret finns uppgifter om vilka som betalat den årliga viltvårdsavgiften (s.k. jaktkort) vilket gav möjlighet till ett slumpmässigt urval av jägare. Svarsfrekvensen i undersökningen är relativt låg, särskilt vad det gäller deltagarna från Jaktkortsregistret. Den låga svarsfrekvensen skulle kunna bero på att det finns ett lågt förtroende och en misstro mot myndigheter, men som Elofsson med flera argumenterar (2015) så skulle detta också kunna bero på ”enkättrötthet”, som också rapporterats av bl.a. större svenska opinionsinstitut” (Elofsson m.fl., 2015, s. 33). De flesta som inte deltog svarade inte alls i telefonen vid de tre försök som gjordes för att nå dem, men många Google-sökningar gjordes på telefonnumret som var registrerat på Göteborgs universitet vilket indikerar att de aktivt valde bort att svara när telefonen ringde. Många av deltagarna lade också på luren direkt när intervjuaren presenterade sig och syftet med studien.

10. Frågorna som ställdes i enkäten kommer att presenteras löpande i texten och en översikt över frågorna presenteras i Bilaga 1 sist i denna rapport.

11. Ett webbaserat verktyg för att konstruera och distribuera enkäter.

12. En mjukvara för statistiska analyser som används för analys av kvantitativa dataset inom samhällsvetenskaperna.

Trots den relativt låga svarsfrekvensen bland jägare som kontaktades genom jakt-kortsregistret har vi genom LRF:s medlemsregister kunnat belysa jägarnas situation ytterligare genom att ungefär hälften av lantbrukarna som identifierades genom LRF också uppgav att de jagar. Svårigheten att skapa kontakt med jägare genom jaktkortsregistret kompenseras därför delvis av att jägare också identifierats genom denna urvalsmetod. Omvänt gäller också att 26 lantbrukare identifierats genom jaktkortsregistret.

Vid en bortfallsanalys av LRF-registret ser vi att de som inte besvarat enkäten har en medelålder på 59 år vilket är samma som medelåldern för dem som besvarat telefon-enkäten. Det var en något lägre andel kvinnor som besvarade enkäten jämfört med urvalet. Bland de som svarade på enkäten var 12 procent kvinnor, medan 19 procent av urvalet bestod av kvinnor. Värmlänningar från LRF:s register var mer benägna att svara på enkäten, 50 procent av dem som svarade kom från Värmland medan 35 procent av dem som inte besvarade enkäten kom från Värmland. Den andel av respondenter från Örebro län som svarade på enkäten stod ungefär i proportion till fördelningen i urvalet, de utgjorde 24 procent av dem som svarade på enkäten och 26 procent av dem som ringdes upp. De som kom från Dalarna svarade i mindre utsträckning på telefonenkäten, de utgjorde 26 procent av dem som besvarade enkäten och 39 procent av dem som inte besvarade enkäten. Vid en bortfallsanalys av jaktkortsregistret ser vi att de som besvarat enkäten har en medelålder på 49 år, medan medelåldern för alla dem som ringdes upp är 48 år. Bland dem som svarade är 92 procent män medan det bland dem som ringdes upp fanns 90 procent män. Bland dem som svarade kom 31 procent från Dalarna medan de utgjorde 33 procent av dem som ringdes upp, 43 procent av dem som svarade kom från Värmland medan de utgjorde 39 procent av alla som ringdes upp och 26 procent av dem som svarade kom från Örebro medan de utgjorde 28 procent av alla som ringdes upp.

Svaren från telefonenkäten presenteras tillsammans med svaren från platsintervju-erna i kapitel 7.1 och 7.2, och det utgör också det huvudsakliga underlaget för kapitel 7.3 och 7.4. Den data som samlats in genom telefonenkäterna har fördelen att de som intervjuats är slumpmässigt utvalda. Nackdelen är att det endast ger en översiktlig bild av lantbrukare och jägares förståelse utan möjlighet att fördjupa sig i de enskilda respondenternas erfarenheter och synsätt genom att ställa följdfrågor. De personer som identifierats genom kontaktnät och genom snöbollsmetoden visade sig ofta ha liknande perspektiv medan telefonenkäten fångade in ett bredare spektrum av upplevelser och erfarenheter. Genom att dessa valts ut på slumpmässig grund och att det inte kan anses finnas några betydande skillnader mellan de som svarar är det också möjligt att göra statistiska analyser på detta material. Det vill säga att det går att undersöka huruvida skillnader mellan hur subkategorier besvarat frågorna har uppkommit av en slump eller inte. Enkätmaterialen bidrar därför till att ge validitet åt alla resultat som redovisas i rapporten.

I **Tabell 1** presenteras en översikt över alla respondenter som besvarat telefon-enkäten. Huvuddelen är män bosatta på landsbygden. 75 procent av respondenterna har ett lantbruksföretag och 65 procent jagar. Medelåldern för respondenterna är 55 år vilket är högre än medelåldern i Sverige som är 41,3 år (Ekonomifakta, 2021). Att medelåldern för respondenterna är högre än medelåldern i Sverige kan bland

annat förklaras av att medelåldern för Sveriges lantbrukare är 58 år (Jordbruksverket, 2013). Detta visar sammantaget att enkäten distribuerats till de grupper som studerats i denna undersökning. I undersökningen har 36 jägare identifierats genom jaktkortsregistret och 39 jägare genom LRF:s register; 57 av 115 personer svarade att de äger hund (50 %), och två av dessa hade fått sina hundar dödade av varg och 20 av 49 personer¹³ (41 %) uppgav att nära grannar fått sina hundar dödade eller skadade av rovdjur. Bland dem som uppgav att de jagar, svarade 56 personer (74 %) att de använder hund vid jakt.

Av dem som besvarade enkäten var 55 tamdjursägare (48 %), medan 60 personer uppgav att de inte höll tamdjur (52 %). De som äger tamdjur har en medelålder på 55 år, och 49 av dem är män och sex är kvinnor. Bland dessa uppgav 28 att de huvudsakligen höll tamdjur som en inkomstkälla, 19 att det var en fritidssysselsättning, och åtta svarade att de höll tamdjur både som en fritidssysselsättning och som en inkomstkälla. 27 av 55 tamdjursägare uppgav att de höll tamdjur inom ett vargrevir, och alla uppgav att det fanns vargar i det område där de höll tamdjur, 41 personer uppgav att det fanns lodjur, 19 personer att det fanns björn, och tre personer att det fanns järv. De vanligaste tamdjuren som de tillfrågade uppgav att de hade var: nötkreatur (n=25), får (n=22) och hästar (n=20). 16 personer (29 %) uppgav att de fått tamdjur dödade av stora rovdjur, och 19 personer uppgav att någon av deras närmaste grannar fått tamdjur dödade av stora rovdjur. Det är höga siffror i förhållande till de rovdjursangrepp som redovisas av Viltskadecenter (se kapitel 4.5), men det är viktigt att komma ihåg att dessa angrepp kan ha skett under en lång tidsperiod, och att de nödvändigtvis inte är bekräftade av länsstyrelsen som rovdjursangrepp vid en besiktning, vilket i så fall innebär att de inte finns med i Viltskadecenters statistik. För att göra rapportens resultatdel tydligare använder vi konsekvent ordet "informatant" när vi talar om dem som intervjuats på plats, och "respondent" när vi talar om dem som besvarat telefonenkäten.

13. Det var valfritt att besvara alla frågor i enkäten, varför det totala antalet svarande inte motsvarar alla som uppger att de har hund.

Tabell 1. Översikt över alla respondenter i telefonenkäten

Variabel	Kategori	N = 115	Procent (%) ^a
Kön	Kvinnor	13	11
	Män	102	89
Register	LRF	76	66
	Jaktkortsregistret	39	34
Boendeort	Landsbygd	95	83
	Tätort	9	8
	Stad	11	9
Län	Dalarna	33	29
	Örebro	26	22
	Värmland	56	49
Jägare	Ja	75	65
	Nej	40	35
Lantbruksföretagare	Ja	86	75
	Nej	29	25
Tamdjursägare	Ja	55	48
	Nej	60	52
Hundägare	Ja	59	51
	Nej	56	49

^a Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summera till 100 procent.

6.1.3 Ansökningar och beslut om skydds jakt

Som en kompletterande källa för att identifiera socioekonomiska och psykosociala effekter hos lantbrukare och jägare har ansökningar om skydds jakt på varg, björn, och lodjur som lämnats in till länsstyrelserna i Dalarna, Örebro, och Värmland under perioden 2015–2020 analyserats. Under de åren inkom totalt 111 ansökningar. Samma antal korresponderande beslut vid länsstyrelserna har analyserats. De sökande har varit både enskilda lantbrukare, jägare och organisationer, och vid några få tillfällen har länsstyrelsen beviljat skydds jakt på eget initiativ. Länsstyrelsernas beslut innehåller ofta motiveringar till varför skydds jakt bör beviljas och är därmed ett kunskapsunderlag om vilka konsekvenser som rovdjursangrepp får enligt sökanden. Dessa resultat presenteras i slutet av kapitel 7.5 tillsammans med resultaten från platsintervjuerna och telefonenkäten.

Samtliga skydds jaktansökningar (N=111) och korresponderande beslut (N=111) mellan 2015 och 2020 på varg, björn och lodjur har begärts ut från länsstyrelserna i de tre län som ingår i rapportens undersökning. Dessa dokument har analyserats för att se vilka socioekonomiska och psykosociala konsekvenser som lyfts fram för att motivera skydds jakt, samt för att se om det som framgår av skydds jaktansökningarna liknar eller skiljer sig åt jämfört med det som framkommit i övrigt datamaterial i denna undersökning. Den tidsmässiga avgränsningen har valts för att få ett tillräckligt stort material för att få en bild över nuläget. De organisationer som lämnat in ansökningar är exempelvis jaktlag, föreningar (exempelvis jaktvårdsföreningar och

jaktskytteklubbar) samt samebyar. Ansökningar har både gjorts med de färdiga blanketter som tillhandahålls av respektive länsstyrelse och som ansökningar skrivna i fritext i ett dokument eller via e-post. Det har också kommit in några skyddsjaktansökningar via telefon.

6.1.4 Tidigare intervjumaterial

För att kunna diskutera eventuella skillnader över tid vad gäller jägare och lantbrukares syn på socioekonomiska och psykosociala konsekvenser av stora rovdjur och attityder till förvaltningen, har tidigare intervjuer med skadedrabbade lantbrukare och jägare inkluderats och analyserats i denna rapport. Dessa intervjuer är gjorda mellan 2006 och 2010 inom ramarna för tidigare forskningsprojekt genomförda av rapportens försteförfattare. Dessa tidigare forskningsprojekt har inte undersökt exakt samma frågeställningar som i denna undersökning, men det finns uttalanden i det äldre intervjumaterialet som gör att det går att säga någonting om de frågor som intresserar oss i denna undersökning. I och med att materialen inte är direkt jämförbara eftersom olika principer för urval och annorlunda intervjuguider använts är resultaten inte direkt jämförbara, men det ger ändå en bra utgångspunkt för att diskutera förändringar över tid, vilket görs i diskussionskapitel 8.1, 8.2., och 8.3.

6.2 Analys och tolkning

Anteckningarna från platsintervjuerna har kodats utifrån de teman som definierats på förhand och sådana teman som därutöver kommit upp i både telefonenkäten och platsintervjuerna. Exempel på teman som definierats på förhand är kostnader för skadeförebyggande åtgärder och upplevelse av oro med anledning av stora rovdjur. Ett exempel på ett tema som identifierats under studiens gång är hur rovdjursaktiviteter ses som ett problem som kan kopplas både till socioekonomiska och psykosociala konsekvenser. Alla informanternas och respondenternas svar utgår från individens egen upplevelse av sin situation och när vi redovisar och beskriver psykosociala konsekvenser och oro rör vi oss därför inte med medicinskt kliniska definitioner av begrepp som oro och stress. När det gäller socioekonomiska konsekvenser av förekomsten av stora rovdjur analyserar vi inte detta utifrån exakta siffror vare sig för individer eller totala kostnader för rovdjurens närvaro. Istället identifierar vi utifrån intervju svaren tänkbara merkostnader och merarbete som informanterna inte anser ersätts med medel från förvaltningen. Ansökningarna om skyddsjakt har analyserats på ett likvärdigt sätt som svaren i telefonenkäten och platsintervjuerna för att identifiera psykosociala och socioekonomiska konsekvenser.

Svaren från telefonenkäten har importerats till analysverktygen SPSS och till Excel. De öppna svarsalternativen i enkäten har kodats induktivt vilket innebär att svarsalternativ har grupperats ihop i teman utifrån hur svaren formulerats av respondenten. Dessa kodningar har analyserats av åtminstone två av författarna för att öka validiteten i tolkningarna av svaren. De frågor där svarsalternativ varit ja och nej och de frågor där svarsalternativen graderades på 5-gradiga så kallade Likert-skalar har analyserats i SPSS genom programvarans olika analysverktyg, främst genom korstabuleringar, men också genom andra statistiska verktyg som till exempel korrelationsanalyser. Dessa metoder presenteras löpande i texten i denna rapport eller i

fotnoter i samband med analyserna. Främst har analyserna syftat till att identifiera skillnader mellan hur olika grupper av respondenter svarar, till exempel om det finns skillnader mellan de som jagar och de som inte jagar, eller mellan de som har lantbruksföretag och de som inte har lantbruksföretag. Analyser har också gjorts för att se om olika svar samvarierar, till exempel för att se om de som skattar sin oro högt också uppger att de har en negativ syn på rovdjursförvaltningen. I kapitel 7.3 analyseras materialet utifrån fler ingående variabler eftersom dessa frågor är ställda till alla lantbrukare och jägare som besvarat enkäten.

Det finns skillnader mellan de två huvudsakliga empiriska materialen, det vill säga mellan telefonenkäten och intervjuerna på plats. De tamdjursägare som intervjuades på plats valdes i de flesta fall ut att delta i undersökningen på grund av att de hade haft rovdjursangrepp. Detta för att vi skulle få fördjupad kunskap om hur de upplevde detta angrepp och vilka merkostnader och vilket merarbete de ansåg var förknippat med stora rovdjur. Det innebär att de som intervjuats på plats har andra erfarenheter och uppfattningar som gör att de inte är representativa för alla lantbrukare som har tamdjur i de undersökta länen. De lantbrukare vars djur utsatts för angrepp, är till exempel mer negativt inställda till skadeförebyggande åtgärder än andra tamdjursägare eftersom flera av dem haft angrepp trots sådana åtgärder. De intervjuer som genomförts med respondenter som identifieras genom kontakter och genom snöbollsmetoden har en styrka i att det har varit ett effektivt sätt att identifiera personer som på ett tydligt sätt varit drabbade av konsekvenser av stora rovdjur, samt att de återspeglar förhållningssätt hos människor som är engagerade i frågan. Nackdelen med detta urval är att det riskerar att bli ensidigt. En snedfördelning i urvalet bekräftas av att de tamdjursägare som erfarit rovdjursangrepp, och som identifierats genom vårt kontaktnät, generellt har en starkare negativ uppfattning än de lantbrukare som besvarat telefonenkäten eftersom denna urvalsgrupp består både av tamdjursägare och andra lantbrukare och av både lantbrukare som erfarit rovdjursangrepp och de som inte har det. Telefonenkätens slumpmässiga urval har bidragit med ett bredare underlag avseende relationen mellan rovdjurens närvaro och psykosociala och socioekonomiska dimensioner.

I rapporten presenteras den empiri som kommer från det kvantitativa materialet, det vill säga telefonenkäten, i exakta siffror och procentenheter för att materialet på grund av det slumpmässiga urvalet kan anses ge en representativ bild av rapportens teoretiska population av lantbrukare och jägare (det vill säga alla individer som vi vill undersöka). När det gäller det kvalitativa materialet, det vill säga platsintervjuerna, presenteras det istället mer övergripande, antingen genom att ge exempel från enskilda personer och därmed påvisa att en åsikt förekommer eller genom hur individer resonerar. I vissa fall talar vi dock om att många av de intervjuade ger uttryck för en viss åsikt för att understryka att det verkar vara en vanlig uppfattning, eller att en person gjort ett uttalande för att understryka att den går på tvärs mot det som verkar vara en allmän uppfattning. I dessa fall presenterar vi dock inte detta med det exakta antalet individer eller i procentsatser då urvalet inte gjorts slumpmässigt och då dessa åsikter inte per automatik kan anses vara representativa.

Genom rapporten används ett antal olika begrepp för att fånga in generella erfarenheter från de människor som intervjuas och besvarar enkäten. Vissa av dessa begrepp används spontant av informanterna i intervjuerna. Oro är ett sådant begrepp som många av de intervjuade själva använder för att beskriva någon situation, exempelvis uttrycker en respondent att "...det är alltid en oro med hunden om man släpper den och så...", och en annan säger "[m]an sover inte på nätterna, man vaknar för det minsta lilla. Jag vet folk som har startat traktorer, bilen och så vidare för att skrämja bort någonting. Oron går inte bort". Samtidigt används inte alltid ordet oro när människor beskriver sina upplevelser, men i de fall respondenten talar om att de har svårt att sova om nätterna för att de inte vet om deras djur kommer angripas av rovdjur, eller om de säger att de är rädda för att gå ut på en promenad på kvällarna så har det tolkats av oss som oro. I enkäten ställs flera frågor om huruvida respondenterna i olika sammanhang upplever oro med anledning av stora rovdjur, och där bekräftas att detta är en terminologi som respondenterna upplever som relevant då de besvarar dessa frågor. Ytterligare ett begrepp som används i denna rapport är "livskvalitet". En jägare berättade att "de [andra jägare som har slutat jaga med hund] tycker att deras jakt blivit förstörd, [det är] ingen livskvalitet att [gå ut och jaga] om man är orolig för sin hund". Ibland uttrycker informanterna att deras liv påverkas negativt av rovdjursförekomst utan att använda ordet "livskvalitet". Vi använder oss dock av begreppet i rapporten för att beskriva människors upplevda vilja att bo kvar, och deras upplevelse av att kunna leva på ett sätt som de uppfattar som normalt.

6.3 Forskningsetik

Precis som alla undersökningar så är den här forskningen förknippad med etiska dilemman. De etiska dilemman i denna studie uppehåller sig främst vid hur de privatpersoner som deltar i studien ska skyddas mot att ta skada av studien genom: i) att riskera att få sina identiteter och åsikter rökta i frågor som är eller som kan uppfattas som känsliga, och ii) att personer ska ta skada av att tala om erfarenheter och händelser som kan väcka starka negativa känslor. Dessa frågor har hanterats av oss genom att vi lagt stor tyngd vid att hålla identiteten hos respondenterna dold vid lagring av intervjumaterial samt vid presentationen av undersökningens resultat. Detta har gjorts genom att respondenterna efter genomförd intervju har anonymiserats genom att deras namn ersatts av en kod i det sparade materialet. Vid skrivandet av rapporten har materialet presenterats på ett sätt så att enskilda personer inte ska gå att identifiera. Det innebär att platser och omständigheter i vissa fall har ändrats eller utelämnats för att göra risken för identifiering av enskilda personer så liten som möjligt.

En grundpelare inom forskningsetiken är att de eventuella etiska problemen och riskerna måste uppvägas av att det finns en potentiell nytta med forskningens resultat. I denna studie styrks detta genom att de allra flesta respondenter på ett eller annat sätt uttryckt att det känns angeläget att deras perspektiv lyfts fram i den nationella debatten. Särskild etisk hänsyn ska tas till undersökningar som rör sig med och lagrar känsliga uppgifter, såsom människors hälsa, sexualitet, eller politisk

tillhörighet. Här har vi i undersökningens alla led varit noggranna med att formulera intervjufrågor och presentationen av det empiriska materialet på ett sätt som klargör att psykosociala konsekvenser inte använder sig av eller rör sig med kliniska begrepp om människors hälsa, eller att materialet skulle kunna användas på ett sätt som skulle likna kliniska diagnoser. Där det vid intervjuer har framkommit sådant som skulle kunna tyda på kliniska tillstånd av sjukdom har dessa aspekter helt utelämnats ur anteckningarna.

I alla steg av datainsamling, lagring av information, samt analys och presentation av materialet har forskningen följt relevant lagstiftning på både nationell nivå och EU-nivå. Relevant reglering inkluderar lag 2019: 504 om ansvar för god forsknings- sed och prövning av oredlighet i forskning, där forskarnas ansvar för god forskning stipuleras och General Data Protection Regulation 2016/679 (GDPR) som handlar om skyddet av fysiska personer angående behandling av personuppgifter.

7. Resultat

7.1 Att hålla tamdjur i områden med rovdjur

7.1.1 Anpassningar i djurhållning

Många tamdjursägare uppgav både i telefonenkäten och i platsintervjuerna att de måste anpassa sin djurhållning till förekomsten av stora rovdjur. I telefonenkäten uppgav 24 tamdjursägare att de använder sig av skadeförebyggande åtgärder (46 % av tamdjursägarna) medan 28 tamdjursägare sa att de inte använder några skadeförebyggande åtgärder (54 % av tamdjursägarna). Resultatet visar att det är vanligt förekommande att tamdjursägare inte använder sig av skadeförebyggande åtgärder även om de är verksamma i områden där det förekommer stora rovdjur. Bland dem som uppgav att de har får var andelen som använder sig av skadeförebyggande åtgärder något högre (62 %) jämfört med resten av tamdjursägarna. I platsintervjuerna uppgav några av dem som inte anpassar sin tamdjurhållning till närvaron av stora rovdjur att de inte upplever rovdjur som ett hot mot deras tamdjur medan andra ansåg att skadeförebyggande åtgärder inte kan skydda deras tamdjur. Det fanns tamdjursägare som menade att kostnaderna för skadeförebyggande åtgärder eller arbetsinsatsen inte motsvarar nyttan (jmf. Elofsson m.fl., 2015).

Bland de tamdjursägare som använde sig av skadeförebyggande åtgärder är den vanligaste åtgärden att sätta upp rovdjursstängsel. I telefonenkäten uppgav 23 av dessa 24 att de använder sig av rovdjursstängsel som skadeförebyggande åtgärd, medan en av respondenterna använder sig av satellitspårning av tamdjuren när de går lösa.¹⁴ I telefonenkäten tillfrågades respondenterna om sin syn på de skadeförebyggande åtgärderna och många uppgav att de känner en ökad trygghet med rovdjursavvisande stängsel. 14 av 23 personer (61 %) uppgav att de har en positiv syn på rovdjursavvisande stängsel, medan 6 personer (26 %) uppgav att de känner sig osäkra på om det fungerar som skadeförebyggande åtgärd. Endast två av respondenterna uttryckte att rovdjursstängsel inte alls hjälper mot angrepp. Emellertid betonade även många av dem som är positiva till rovdjursavvisande stängsel att dessa inte erbjuder ett hundra procentigt skydd mot angrepp.

14. Detta är en skyddsåtgärd för fåbodbrukare som har sina tamdjur lösa på skogen under perioder.

I telefonenkäten uppgav 22 av 52 tamdjursägare (42 %) att de förutom eventuella skadeförebyggande åtgärder också gör andra anpassningar i sin djurhållning med anledning av stora rovdjur. Tio av dessa (19 %) uppgav att de tar in djuren över natten enbart med anledning av att det förekommer stora rovdjur. Nio uppgav att de flyttar djuren till beten som upplevs säkrare eller närmare bostaden där de kan ha bättre uppsikt över djuren. Av dem som flyttar djuren uppgav två personer uttryckligen att en negativ effekt av rovdjur är att ”man inte kan använda sina stora ytor [till bete]” och att betet utarmas när inte all betesmark kan användas. Det kan medföra arbete med att förflytta djuren och om djuren tas in varje natt är det också en ytterligare arbetsuppgift som föranleds av närvaron av stora rovdjur. Genom att inte kunna använda sina betesmarker kan lantbruksföretagaren inte utnyttja sina resurser fullt ut, vilket i sin tur kan innebära begränsningar i den upplevda möjligheten att utöka sin besättning. Att ha djuren på sämre beten kan också innebära att de tvingas till extra stödutfodring vilket innebär ytterligare en kostnad som är orsakad av preventivt arbete för att skydda sina tamdjur mot rovdjursangrepp (jmf. Elofsson m.fl., 2015).

Även i platsintervjuerna talade informanterna om att flytta boskap som ett sätt att skydda djuren från angrepp. Några av dem som intervjuades uppgav att de med anledning av oro för djuren tar in dem över natten. En av de tamdjursägare som intervjuades berättade att de flyttar djuren till betesmarker närmare huset med

Ungdjur i hage med rovdjursavvisande stängsel. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

anledning av oro för stora rovdjur. Genom att ha djuren närmare huset ansåg de att det var lättare att hålla uppsikt över djuren, vilket de menade skapar en ökad känsla av trygghet. Samma informant sa att betesmarkerna närmare huset är sämre än de andra alternativen, men att han känner sig tvingad att genomföra denna åtgärd för att skydda djuren. Detta är exempel på två åtgärder som kan innebära både merarbete och merkostnader för tamdjursägaren.

I platsintervjuerna uppgav en av de intervjuade att de inte haft något angrepp på sina tamdjur efter att det rovdjursavvisande stängslet sattes upp. Samtidigt sa flera andra informanter att de haft angrepp av stora rovdjur trots att de använder sig av godkända rovdjursavvisande stängsel. Flera menade att det inte finns så mycket att göra om vargen vill in i hagen. Respondenterna i telefonenkäten är överlag mer positiva till rovdjursavvisande stängsel (61 %, se ovan) medan de som intervjuats på plats är mer negativa. Flera av de tamdjursägare som intervjuats i platsintervjuer valdes ut just på grund av att de haft angrepp, vilket skulle kunna förklara den mer negativa inställningen. En av de intervjuade hade bara några dagar innan vår intervju haft ett vargangrepp där ett större antal får hade angripits av varg trots att de har ett rovdjursavvisande stängsel som godkänts av fältpersonal. De sa: ”Vi har gjort allt vi kan, vi har ett viltstängsel och allt vad det innebär. Vi har lagt ner mycket jobb på det.”

Kor på bete. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

En av informanterna i platsintervjuerna påpekade att det är svårare att skydda sig mot lodjursangrepp än vargangrepp, men denna informant som själv haft angrepp av lodjur på sina tamdjur sa dock att ett stängsel ändå kunde vara bra eftersom man trots allt bör skydda sina djur så gott det går, då man som djurägare är ansvarig för djuren. Det finns en skillnad i synsätt mellan olika respondenter där vissa anser att ansvaret för skador på tamdjur ligger hos "staten" (eftersom de anser att staten reglerar förekomsten av rovdjur), medan andra betonar att de som djurägare har en skyldighet att skydda sina djur så långt det är möjligt. Det finns informanter som också menar att statens ansvar för angreppen är en anledning att inte använda sig av skadeförebyggande åtgärder. Detta resultat bekräftas också av en studie av Elofsson med flera (2015) som visar att en anledning till att vissa djurägare inte använde sig av skadeförebyggande åtgärder byggde på ett "missnöje" med rovdjurspolitiken och en känsla av att det är "statens ansvar att hålla rovdjuren borta från deras djur" (jmf. Elofsson m.fl., 2015, s. 39).

7.1.2 Socioekonomiska konsekvenser för lantbruksföretagare

7.1.2.1 MERKOSTNADER FÖR SKADEFÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER

Flera av de tamdjursägare bland informanterna som använder sig av rovdjursavvisande stängsel betonade det stora arbete som är förknippat med att ha den här typen av stängsel. De flesta av dem som har valt att sätta upp ett rovdjursavvisande stängsel som skadeförebyggande åtgärd beskrev det som en merkostnad de inte skulle haft om de inte behövt skydda sig mot stora rovdjur. Flertalet av informanterna sa att bidraget från länsstyrelsen inte täcker alla kostnader om man ska inkludera både material, arbetsinsatsen att sätta upp stängslet och det kontinuerliga underhållet av stängslet. En djurägare sa att "ersättningsnivån är ett skämt". Två andra informanter sa att kostnaden var dubbelt så stor som det bidrag som erhöles för att sätta upp stängslet. Flera sa under intervjuerna att det är svårt att få bidrag för ett stängsel eftersom länsstyrelsen inte beviljar bidrag såvida du inte först har haft ett bekräftat rovdjursangrepp.

En djurägare ansåg att det finns ett problem med att betala elstängslet då bidraget man kan få från länsstyrelsen beviljas först efter att man har satt upp stängslet och fått det besiktat. De menade att det kan ta flera månader av korrespondens innan stängslet godkänns av länsstyrelsen och medlen betalas ut. Denna informant hävdade att det gör det svårare för tamdjursägare som har mindre disponibelt kapital att använda sig av den skadeförebyggande åtgärden. En djurägare som intervjuades menade att deras elstängsel fungerar bra men ansåg att besiktningsmannen generellt sett borde vara mer "vänlig" i sin bedömning av stängslet. Det förekommer alltså bland tamdjursägarna en uppfattning om att länsstyrelserna är strikta i sina besiktningar av stängsel och en oro för att stängslen ska underkännas trots att lantbrukaren gör sitt bästa för att underhålla dem. Det finns även en oro för att länsstyrelsen ska underkänna stängslet efter en besiktning av rovdjursangrepp och att de därför ska nekas ersättning. Detta resultat speglas också i en tidigare enkätstudie om psykosociala arbetsvillkor och stress bland lantbrukare i Sverige som visar att hälften av lantbrukarna som besvarade enkäten rapporterat att de kände sig "ganska mycket/väldigt mycket stressade" av yttre stressfaktorer såsom "EU-relaterad lagstiftning, bidrag, kontroller och utbetalningar samt myndigheters agerande gentemot dem" (Kolstrup 2014, s. 18).

Flera informanter som inte själva använder sig av godkända rovdjursavvisande stängsel sa att det är för mycket arbete förknippat med dessa, dels när stängslen sätts upp och dels i form av underhåll. De var av åsikten att kostnader och arbetet förknippade med åtgärden inte väger upp kostnaderna av ett eventuellt angrepp. En av de intervjuade tamdjursägarna som satt upp ett rovdjursavvisande stängsel delade denna uppfattning och uttryckte att det är ”mycket mer arbete än att sätta upp ett vanligt stängsel, man får engagera sig hårt för att få det att fungera”. En informant menade att det är svårt för dem att hägna in tamdjuren eftersom deras bete ligger intill en sjö vilket gör att rovdjuren tar sig in i hagen oavsett. En annan informant sa att djurägaren ofta gör allt de kan men att det är svårt att hålla efter ett stort stängsel och de skador som kan uppstå på stängslet av att tjäle skjutit upp en stolpe eller liknande. De anpassningar som många tamdjursägare gör med anledning av att de lever nära inpå stora rovdjur kan både vara tidskrävande och kopplade till ekonomiska kostnader. Dessutom sa flera djurägare att de har extra kostnader förknippade med att de tar in djuren över natten för att skydda dem från rovdjursangrepp, och ser detta som ett merarbete som inte ersätts. Även om det inte sker något angrepp kan det alltså innebära ett merarbete och merkostnader att hålla tamdjur i ett område med stor risk för rovdjursangrepp. En informant berättade att de aktivt arbetar för att upprätthålla en god relation till länsstyrelsen och ser det som en investering för att få bättre hjälp vid ett eventuellt framtida angrepp – även detta är ett exempel på merarbete för tamdjursägare.

Tolv av tjugofyra av de respondenter som använder sig av skadeförebyggande åtgärder (50 %) uppgav i telefonenkäten att de beviljats bidrag från länsstyrelsen för dessa. Det finns stora skillnader i hur de personer som beviljats bidrag från länsstyrelsen beskrev sina kontakter med länsstyrelsen i frågan om bidrag till skadeförebyggande åtgärder. Fem respondenter var mycket positiva till länsstyrelsen och ansåg att kontakten med dem i frågan om bidrag för rovdjursstängsel fungerat utan problem, en person sa exempelvis att det var ”våldigt smidigt och bra ekonomiskt”. Sju respondenter var dock negativa till processen om att ansöka om och erhålla bidrag för rovdjursavvisande stängsel, två av dessa betonade att bidraget bara täckte halva kostnaden för stängslet. Två respondenter uppgav att processen varit onödigt byråkratisk och att de fått kämpa för att få ut det bidrag de har rätt till. En av personerna som besvarade telefonenkäten uppgav att det blev problem i ansökningsprocessen för att bygget av staketet påbörjades innan bidragsansökan skickades in, vilket uppfattades som tidsödande och onödigt byråkratiskt. En ansökningsprocess som upplevs som invecklad och byråkratisk innebär att personer som ansöker om bidrag kommer att se själva ansökningsprocessen som ett merarbete (jmf. Kolstrup, 2014).

7.1.2.2 MERKOSTNADER I SAMBAND MED ETT ANGREPP

Av de tamdjursägare som haft rovdjursangrepp uppgav flera en kostnad för döda tamdjur samt för djur som blir skadade, stressade eller skrämde ur sina hagar. Stressade djur beskrevs som en extra kostnad som det är svårt att få ersättning från länsstyrelsen för. Detta på grund av svårigheter med att bevisa att djuren påverkats negativt av just ett rovdjursangrepp. Flera av de intervjuade berättade att stress orsakad av rovdjursangrepp påverkar hälsa och reproduktiv förmåga hos djuren, ett fenomen som också omnämns i andra studier (se t.ex. Elofsson m.fl., 2015). Enligt

Arbetsgruppen för indirekta skador (2008) kan bortfall i produktion ske i form av kastade foster, minskad mjölk mängd, sämre mjölk kvalitet eller minskad tillväxt av kött djur. Enligt skadedrabbade som intervjuats kan stress leda till att tackorna exempelvis föder färre lamm eller att lammen föds med lägre födelsevikt. En av de intervjuade berättade om ett angrepp där ett flertal vargar dödade fem eller sex får. Dessutom ledde angreppet enligt den intervjuade till att tackorna inte blev dräktiga vilket är ett inkomstbortfall som inte täcktes av ersättningen. En annan form av merarbete som de intervjuade sa att de inte fått ersättning för är att leta efter saknade djur, ett extraarbete som ibland kan ta flera dagar.¹⁵ En annan form av merarbete som påtalades av intervjuade är hantering av kadaver efter ett angrepp. Enligt en av de intervjuade medför det både kostnader i form av pengar och arbetsinsatser att hantera kadaver efter ett rovdjursangrepp.

Enligt många av tamdjursägarna tillkommer det alltså kostnader vid ett angrepp som inte täcks av den ersättning som beviljas av länsstyrelsen. Trots att detta är en uppfattning som delas av många intervjuade är det en tamdjursägare som anser att de fick ersättning för alla de kostnader de haft i samband med ett angrepp och hade en positiv erfarenhet av ersättningsprocessen. Ytterligare en tamdjursägare som haft ett angrepp berättade att de fått ut ersättning från länsstyrelsen för alla kostnader de specificerat i samband med angreppet, men berättade att de i efterhand insett att det fanns flera kostnadsposter som de glömt att uppges. En annan av de intervjuade tamdjursägarna menade att de borde ha sökt mer pengar efter ett angrepp eftersom det krävde merarbete att ta in djuren varje natt från "juni till oktober" för att förhindra fler angrepp.

En annan tamdjursägare som haft ett angrepp berättade att länsstyrelsen först nekade dem ersättning för de kostnader som de uppgav att de haft. Enligt informanten ansåg inte länsstyrelsen att tamdjursägarens kostnadskalkyl kunde överensstämja med de faktiska kostnaderna. Efter ett halvårs korrespondens fram och tillbaka fick de den summa de från början begärt. Även detta arbete med att sköta korrespondens med länsstyrelsen och att styrka kostnader i samband med ett angrepp kan ses som ett merarbete för de tamdjursägare som bor i områden där det förekommer stora rovdjur. En av de skadedrabbade tamdjursägarna pratade om hur besiktningsmannen ifrågasatt angreppet genom att förneka att det var varg och konstaterade istället att det var en hund som stått för angreppet. Det tolkades av den intervjuade som ett sätt för förvaltningen att slippa betala ut ersättning.

Flera av de intervjuade ansåg att ersättningen för dödade djur inte fullt ut kompenserar för avelsarbetet, och underströk att en förlust av ett särskilt värdefullt avelsdjur kan påverka aveln negativt. Några djurägare beskrev att det kan ta flera generationer innan man får bra individer att avla på.¹⁶ En av de intervjuade berättade att de förlorat 30 procent av sin besättning av en utrotningshotad fårras. På grund av detta ansåg de att det var nödvändigt att byta inriktning på verksamheten, från att hålla

15. "Möjligheter för länsstyrelserna att bevilja ersättning för merarbete och s.k. indirekta skador har ökat över tid i takt med att kunskapen om indirekta skador ökat." (Elofsson m.fl., 2015)

16. I tolkningen av respondenternas svar i dessa frågor är det viktigt att ta hänsyn till att vissa talar om angrepp som skedde lång tid tillbaka då regler för ersättning kan ha sett annorlunda ut.

Besiktning av lamm. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

får till att istället hålla fjällkor. En djurägare som intervjuades sa att ersättningen för dödade djur inte står i paritet med det faktiska värdet. En av de skadedrabbade beräknade en total förlust på över en halv miljon kronor då de avlidna djuren var viktiga för avel. Enligt denna informant kompenseras de endast för hälften av det uppskattade värdet. Efter angreppet upplevde denna djurägare också att kundbasen svek då många inte vill köpa djur som gick i hagen då de ansåg att dessa djur hade en högre risk att bli utsatta för angrepp igen. Denna informant uppgav att detta innebar ytterligare en inkomstförlust – de kände sig tvingade att lägga ner sin verksamhet då de kände sig dränerade ekonomiskt och då upplevelsen var så starkt förknippad med stress och oro. En annan djurägare som intervjuades rapporterade att en av deras hästar blev allvarligt skadad när den skrämdes av vad den intervjuade antog var en varg. Denna person anmälde inte angreppet utan stod själv för kostnaden för djurets destruering.

7.1.3 Fortsatt företagande och framtidstro

Som konstaterats i avsnitt 7.1.2 har en av de informanter vi intervjuat lagt ner sin tamdjurshållning och en annan har bytt inriktning på sin verksamhet med anledning av ett rovdjursangrepp. Tre av de intervjuade pratade om hur fårnäringen påverkas i stort. De berättade att de befäror att rovdjursförekomst leder till en nedgång i lamm- och fårproduktionen. En annan av dem som intervjuades, och som också håller får, berättade att de slutade att hålla djuren på betesmarken efter ett angrepp. Förutom risken för ekonomiska konsekvenser lyfte flera intervjuade etiska grunder som en anledning till att inte hålla får i områden med stora rovdjur. En djurägare sa: "Jag kommer inte att rekommendera någon människa i hela världen att skaffa får. Inte på grund av ekonomi och mina bekymmer, utan för djuren, det är djurplågeri".

Efter ett nyligen inträffat angrepp, uppgav en djurägare att de inte vet hur de ska fortsätta, och säger: "Det är ett värde på djuret då men det som kanske är tråkigast är ju att det kommer begränsa fortsättningen". Denna person frågade sig: "Ska vi lägga ner och kommer fler att våga fortsätta. Det var värre än jag trodde faktiskt, det här bakslaget". Den intervjuade fortsatte och sa: "[jag] tror det kommer att ha en hel del konsekvenser för hur jag ska kunna hantera mina djur nu då [paus] jag har ingen bra lösning på det just nu". En annan informant pratade också om deras osäkra framtid som lantbrukare och att paret funderar på att pensionera sig snart eftersom det kanske inte finns något att leva av om fem år och att man heller inte vet vilka spelregler som kommer att gälla angående rovdjurens förvaltning. Linkowski med flera (2017) visar på liknande resultat. I deras studie uppgav fäbodbrukare i Dalarna och Jämtland att det ökade rovdjurstrycket gjorde att de övervägde att ge upp (jmf. Sjölander-Lindqvist, 2009).

Samtidigt var det många tamdjursägare som trots angrepp eller stor upplevd risk för angrepp uppgav att de inte planerar att upphöra med sin djurhållning. Flera informanter menade att närvaron av stora rovdjur är någonting de måste leva med, trots de risker det innebär. Några av de intervjuade hoppades ändå att framtida generationer ska få möjlighet att "njuta av det" och refererade till hela livsstilen med att bruka jord och ha en egen djurbesättning. Några rapporterade emellertid att deras grannar, eller andra de kände, hade upphört med sitt lantbruk eller att de överväger att sluta med sin djurhållning efter att ha blivit utsatta för ett stort angrepp på sin djurbesättning. I de flesta sådana fall rörde det sig om lantbrukare som höll får.

Tre av de intervjuade som producerar kött lyfte fram att det finns en spänning i att det finns en stark efterfrågan på svenskproducerat kött samtidigt som de upplever att rovdjursförekomst inverkar negativt på förutsättningarna att producera exempelvis naturbeteskött. De nämnde den strikta EU-standarderna för ekologiskt kött och frågar sig om denna standard är förenlig med rovdjursförekomst när djuren blir så stressade av stora rovdjur. Ett antal informanter som inte själva har ett lantbruk nämnde att de sympatiserar med lantbrukare och de förutsättningar dessa har vad det gäller att verka i områden med stora rovdjur. En informant uttryckte det som att det är svårt att driva ett företag "som knappt går runt" och att "angrepp kanske krossar dem mentalt, och kanske får de inte full ersättning [efter ett angrepp]". Denna informant menade att det nuvarande förvaltningssystemet är mycket orättvist, och till nackdel för lantbrukare som lever i rovdjurstäta områden.

I telefonenkäten svarade 20 av 52 tamdjursägare (38 %) att förekomst av stora rovdjur negativt påverkar deras vilja att fortsätta hålla tamdjur.¹⁷ De som ansåg det, skattade denna påverkan högt. På en femgradig skala mellan 1=i mycket liten utsträckning, och 5=i mycket hög utsträckning är medelvärdet 4,25 och medianen 4. De som sa att de håller tamdjur inom ett vargrevir var mer benägna att uppge att det påverkar deras vilja att hålla tamdjur (52 %) än de som uppgav att det inte gör det (19 %). Lika stor andel av de som har nötkreatur säger att stora rovdjur påverkar deras vilja att fortsätta att hålla tamdjur som de som håller får.¹⁸

De som håller tamdjur som en inkomstkälla är mer benägna att svara att förekomsten av stora rovdjur påverkar deras vilja att fortsätta hålla tamdjur; 13 av 27, det vill säga 48 procent uppgav att rovdjur negativt påverkar deras vilja att hålla tamdjur, medan tre av 17 (18%) som håller tamdjur som en fritidssysselsättning sa att de påverkar deras vilja att hålla tamdjur. Skillnaden mellan dessa två grupper är statistiskt signifikant.¹⁹ De som uppgav att det är förknippat med oro att hålla tamdjur är också mer benägna att svara att förekomsten av stora rovdjur påverkar deras vilja att hålla tamdjur, ett samband som även det är statistiskt signifikant. I gruppen som säger att deras vilja att hålla tamdjur påverkas av stora rovdjur uppgav 95 procent att de är oroliga. Av dem som uppgav att deras vilja att hålla tamdjur inte påverkas är det 72 procent som är oroliga.²⁰ Skillnaderna mellan dessa två grupper är statistiskt signifikant.²¹

7.1.4 Stress och oro bland lantbruksföretagare

I telefonenkäten tillfrågades alla tamdjursägare som uppgav att det fanns stora rovdjur i det område där de verkar om det är förknippat med oro att hålla tamdjur med anledning av stora rovdjur. 42 av de 55 personer som håller tamdjur (76 %) ansåg det. Av dem som svarade att det är förknippat med oro skattas denna oro högt. På en femgradig skala där 1 motsvarar "mycket liten oro" till 5 som motsvarar "mycket stor oro" är medeltalet för de som svarade 3,93 och medianen är 4. Nitton personer skattar oron till 5, vilket betyder mycket stor oro. Bland dem som äger får är 76 procent (17 av 22 personer) oroade med anledning av stora rovdjur, medan 88 procent (22 av 25 personer) av dem som äger nötboskap är oroade med anledning av stora rovdjur. Det är förvånande att de som inte äger får skattar sin oro högre då fler angrepp sker på får jämfört med nöt. Denna skillnad kan ha uppkommit av en slump på grund av det begränsade urvalet, men det kan också vara ett uttryck för att även ägare av nötkreatur oroar sig för att djuren ska skrämmas ut och att det sen kan vara svårt att bevisa att det berodde på stora rovdjur.

17. Tre av tamdjursägarna har valt att inte besvara denna fråga och därför uppgår det totala antalet tamdjursägare här till 52.

18. Samtliga sex tamdjursägare som hade både nötkreatur och får svarade att stora rovdjur inte påverkade deras vilja att hålla tamdjur.

19. Pearson Chi-Square = 0.041.

20. Pearson Chi-Square = 0.040.

21. I de två initiala styckena i resultatdelen (7.1–7.2) används både information som är hämtad från platsintervjuerna och från telefonenkäten. För att undvika sammanblandning mellan de olika källmaterialen kommer vi i resultatredovisningen att använda begreppet "respondent" för dem som besvarade telefonenkäten medan begreppet "informant" används för respondenter i platsintervjuerna.

Den skattade nivån av oro är ungefär densamma bland dem som håller tamdjur i ett vargrevir som bland dem som inte gör det. Det finns dock en stor variation i skattad oro mellan dem som har tamdjur som en inkomstkälla där 89 procent uppger att de är oroliga med anledning av stora rovdjur, medan 59 procent av dem som håller tamdjur som en fritidsverksamhet uppger att de är oroliga. Detta samband är också statistiskt signifikant.²² Det indikerar att även den personliga ekonomin är en faktor som kan öka oron för rovdjursangrepp och inte enbart att människor utvecklar en nära och familjär relation med djuren (jmf. Kolstrup, 2014).

Bland informanterna i platsintervjuerna uppgav de flesta djurägare en oro och stress kopplad till förekomsten av stora rovdjur, oavsett om de har haft angrepp eller inte och oavsett om lantbrukaren höll djur som inkomstkälla eller som en fritidsverksamhet. De intervjuade uttryckte stress och oro relaterad till ekonomi och fortsatt företagande på grund av stora rovdjur. Flera av dem gav också uttryck för en frustration, maktlöshet och utsatthet i relation till sin situation. En av de intervjuade som inte har haft något angrepp spekulerade över de konsekvenser ett angrepp skulle få på ett personligt plan på grund av det nära förhållande de skapat med sina djur. Informanten berättade att "Det skulle vara en katastrof om man kom ut i hagen en dag och de är vargdödade. För mig är det ingen ekonomisk katastrof för att det är mer en hobby, men en själslig katastrof och tufft att börja om på nytt". En annan djurägare berättade att deras djur är som en liten familj eftersom man har lärt känna alla deras egenheter och att det är särskilt stressigt med risken för rovdjursangrepp med tanke på att något kan hända dem när som helst. De som deltagit i undersökningen är alltså oroade både för eventuella ekonomiska konsekvenser och den påfrestning som följer med att förlora ett djur som står människan nära. Det är resultat i vår studie som överensstämmer med resultat från tidigare studier (Kolstrup, 2014; Riley, 2011; Sjölander-Lindqvist, 2006).

Flera av de intervjuade påpekade att de inte känner någon större rädsla och oro för stora rovdjur eftersom de har hästar och menade att det är mycket sällsynt med rovdjursangrepp på så stora djur. Några av informanterna uttryckte att rovdjur inte är något större problem och anser att vildsvin är ett större problem och orosmoment. Varg är det djur som oftast uppgavs vara anledningen till oro, men en informant ansåg att lodjur skapar fler problem än varg eftersom de kan hoppa över stängslet med sitt byte och följaktligen lämna djurägaren utan ett kadaver som kan bevisa rätten till ersättning. Flera informanter berättade att de upplever en tillfälligt ökad oro om de upptäcker spår, spillning eller hör vargar yla. På frågan om hur oron påverkar deras vardag uppgav vissa informanter att de upplever en oro, men att det inte är något de tänker på dagligen. Andra informanter sa att de dagligen känner sig oroade. Till exempel berättade en informant att de upplever en oro varje morgon när de promenerar med hunden. En annan som intervjuades berättade att de är oroliga för sin egen säkerhet och för skolbarnens säkerhet i området. En av de intervjuade sa att förekomsten av varg i skogen gör att de är tveksamma till att låta sin dotter börja rida. De uttryckte sin osäkerhet genom att säga "...man får funderingar, vågar man vågar man inte". Det visar att rovdjur och människors oro för rovdjur påverkar deras liv och de beslut de fattar.

22. Pearson Chi² = 0.020.

Många skadedrabbade som intervjuades genom platsintervjuer rapporterade att de upplever en ökad oro för stora rovdjur efter ett angrepp. Några sa att denna oro höll i sig under en lång tid efter ett angrepp, medan andra sa att deras upplevda oro aldrig försvann. Till exempel berättade en av de intervjuade att "glädjen i produktionen sjönk, oron i att varje morgon vakna upp och tänka 'vad har hänt nu', den finns ju där varenda dag". Vissa sa emellertid att oron försvann efterhand och att de i dagsläget inte känner sig oroliga för stora rovdjur trots att de haft ett angrepp på sina tamdjur. En skadedrabbad som tidigare haft ett angrepp uppgav att de inte längre är oroliga för stora rovdjur eftersom de inte har sett varg, björn eller lodjur på flera år. Våra intervjuer visar att det finns stora individuella skillnader i människors upplevelse av ökad oro även efter att ett angrepp har skett. En av informanterna berättade att han efter angreppet har ägnat väldigt mycket tid åt att granska sitt staket och kopplar det till en "oro att inte duga i länsstyrelsens ögon". Vidare berättade en annan av informanterna att de upplever "en osäkerhet hela tiden hur man ska bli bemött av länsstyrelsens personal om man skulle bli utsatt för angrepp". Oron kopplas således till både ekonomiska och emotionella konsekvenser, men vi ser också hur kontakten med länsstyrelsen kan upplevas som stressande, till exempel under en besiktning.

En informant underströk att problemet har flera dimensioner och sa att det "är ett stort besvär, på många områden, inte bara ekonomisk, det blir ju helheten". Flera av de informanter som blivit utsatta för angrepp berättade att de inte kunde slappna av eller sova med anledning av den ekonomiska eller emotionella börda de upplevde på grund av ett angrepp. En av de skadedrabbade berättade att de regelbundet behövde äta sömntabletter efter angreppet. En annan berättade att oron efter ett angrepp gjorde att personen ofta vaknade av ljud utomhus och ville säkerställa att allt var bra med djuren. Ytterligare en av de skadedrabbade som intervjuades berättade att de var tveksamma till att åka på semester efter angreppet eftersom de kände ett ansvar för sina djur och att det inte var ett ansvar som var lätt att lämna över till någon annan.

En annan faktor som skapar oro och som nämndes av flera tamdjursägare som själva upplevt ett rovdjursangrepp på sin djurbesättning är att de blivit trakasserade av djurrättsaktivister. De uppgav att de fått arga eller hotfulla telefonsamtal och att de blivit negativt omskrivna på sociala medier. En lantbrukare berättade om ett fall där aktivister tagit bilder av deras staket och lagt upp bilderna på internet med texten: "Har man så här dåligt staket och bjuder på middag får man skylla sig själv". En annan informant menade att djurrättsaktivister blivit aggressivare genom åren. Samma intervjuperson berättade att aktivister kan provocera fram reaktioner genom att kalla dem "absurda, vulgära saker" och sedan filma lantbrukarens reaktion. De som har dessa erfarenheter av kontakter med djurrättsaktivister upplever ibland en oro över detta, men mest ilska och indignation över att människor tränger sig in i deras privatliv, och i vissa fall uttrycker explicita hot mot dem själva och deras barn.

Ett anmält angrepp eller en ansökan om skydds jakt kan leda till att individer blir exponerade i media vilket i sin tur kan leda till att de blir måltavlor för påtryckningar och ibland hot från aktivister. Några informanter berättade att de själva, eller i vissa fall andra de känner, valt att inte rapportera ett angrepp på djurbesättningen då det ger menade att det ger oönskad uppmärksamhet från tidningar och aktivister. Vissa personer menade att nackdelarna med att anmäla ett angrepp inte väger upp

fördelarna. En av informanterna beskrev det som fruktlöst: ”det är ingen idé, det blir bara sämre”. En annan informant beskrev hur de själva kontaktade en lokal tidning för att bekräfta ett rovdjursangrepp på deras tamdjur. De ville hellre att uppgifterna skulle komma från dem själva, snarare än att länsstyrelsen skulle redogöra för omständigheterna. Samtidigt är det inte enbart rovdjursaktivister som upplevs utöva påtryckningar på människor som haft rovdjursangrepp. En intervjuperson redogjorde för påtryckningar de upplevt från ”rovdjursmotståndare”, snarare än från djurrättsaktivister. Denna menade att rovdjursmotståndarna tyckte att de inte var tillräckligt upprörda över attacken, och enligt intervjupersonen var ”många väldigt arga för att vi inte var mer kritiska”. Rovdjursmotståndarna ville i detta fall genom sina kontakter få personen som utsatts för ett rovdjursangrepp att engagera sig politiskt i motståndet mot rovdjur. Det här visar att ett angrepp kan dra till sig mycket uppmärksamhet och att lantbrukare som haft ett angrepp kan hamna i en situation där de utsätts för oönskade påtryckningar och ibland trakasserier från olika håll, motiverade av politiska ståndpunkter eller starka övertygelser i sakfrågor.

Många informanter uttryckte en frustration över att inte ha större kontroll över sin omgivning. En djurägare sa att ”man behöver kunna påverka sin omgivning och få sin oro respekterad”. Skydds jakt nämndes ofta som ett sätt att få kontroll över sin egen omgivning och den egna situationen. En skadedrabbad lantbruksföretagare berättade att processen för att söka skydds jakt efter ett angrepp dröjde så länge att flera angrepp hann inträffa i samma område innan skydds jakt beviljades. ”Då tröttnade jag lite grann på länsstyrelsen för att man förstod att de väntade tills det blev tillräckligt allvarligt med många angrepp”, förklarade informanten. En annan djurägare som intervjuades i en platsintervju menade att besiktningsmannen konstaterat att det inte var ett vargangrepp på fåren för att de skulle kunna avslå en ansökan om skydds jakt. Denna djurägare uttryckte att de inte kände att de fick något stöd från länsstyrelsen och att staten endast är intresserade av att värna bevarandet av vargar och inte lantbrukarnas intresse (jmf. von Essen, 2016). Detta exempel visar att det finns människor som inte litar på eller låter sig övertygas av besiktningsmännens bedömningar i fråga om att slå fast orsaker för skador på tamdjur.

7.1.5 Synen på rovdjursförvaltningen

I platsintervjuerna tillfrågades informanterna om sina erfarenheter och sina kontakter med länsstyrelsen, till exempel om de har haft kontakt med länsstyrelsen efter ett angrepp. De tillfrågades också om hur de såg på möjligheten att skydda sina djur under pågående angrepp enligt paragraf 28 i jaktförordningen (SFS 1987:905), samt om förvaltningsstrategier gällande stora rovdjur. Informanternas åsikter skiljer sig åt när det gäller synen på länsstyrelsen och hur de upplever bemötandet av personal efter ett angrepp. Även om de flesta uttryckte ett missnöje med rovdjursförvaltningen i sin helhet, inte minst Naturvårdsverkets arbete, är det ändå många som är positiva till länsstyrelsernas arbete och till de tjänstemän som arbetar där. Flera berättade att de är nöjda med länsstyrelsens insatser och sa att de gör sitt jobb när de utför en besiktning. Andra uttryckte en förståelse för att länsstyrelsen gör sitt bästa och sa ofta att besiktningsprocessen var ”smidig och lätt” och ”enkel och snabb”. Några av de intervjuade tyckte att förvaltningen har förbättrats genom åren, men det finns andra som tvärtom sa att den har försämrats. En stor andel av de intervjuade sa att de har tröttnat på rovdjursförvaltningen och menade att de inte längre uttrycker

sina åsikter till myndigheter för att de saknar tillit till myndigheter och förvaltnings-systemet. Detta resultat speglas också i en studie av von Essen m.fl. (2018), som visar att tystnaden gentemot myndigheterna kan vara en form av politiskt motstånd.

Bristande förtroende för myndigheter är enligt vissa av de tillfrågade informanterna orsakat av att de upplever bristande transparens och kommunikation som inte är rättfram. Flera informanter ansåg att det inte är tydligt hur Naturvårdsverket bestämmer populationsnivåer på stora rovdjur, eller varför de kan ändra dessa från år till år. I intervjuerna uttrycktes också att det är stort avstånd mellan beslutsfattare och de som lever i områden med stora rovdjur. En respondent uttryckte det som att "folk har inte en aning om, de som sitter i en storstad, har inte en aning om våra förutsättningar". Informanten sa vidare att den "sociala kompetensen måste värderas högre" bland tjänstemän. Flera av de intervjuade som sökt ersättning för rovdjurs-skador har känt sig ifrågasatta och uppger att de inte blivit korrekt bemötta av myndigheterna. En annan av de intervjuade instämde i att myndighetsutövare vid länsstyrelsen saknar social kompetens, men underströk att det största problemet är att länsstyrelserna inte har tillräckliga ekonomiska resurser. Informanten upplevde det som att länsstyrelsen alltid "slås till sista kronan" i samband med ansökan om att bli kompenserad för kostnader för skadeförebyggande åtgärder och angrepp. En lantbrukare som råkat ut för ett angrepp på sin djurbesättning, berättade om sin frustration med myndigheterna och sa att "de förstår ingenting och vill inte göra något som står utanför regelverket".

En annan informant berättade om sin erfarenhet av länsstyrelsen avseende att söka kompensation efter ett angrepp, och sa att "det var så illa skött, så dåligt gjort och de hånar oss". En informant menade att "det sker en medveten mörkläggning" och berättade att besiktningsmannen som genomförde besiktningen på hans dödade djur hävdade att det var en björn som utfört attacken istället för en varg i syfte att inte trappa upp konflikten. Länsstyrelsen menade informanten, "skyller på ett oskyldigt djur". En annan informant uttryckte på liknande vis att de blev "ifrågasatta" av besiktningsmännen och att fältpersonalen som kommer ut och kontrollerar endast följer protokoll, snarare än erbjuder hjälp och stöd. En intervjuperson berättade att de upplever att de blir satta under lupp vid en inspektion och att detta kan förstärkas ytterligare beroende på vilken person som utför inspektionen. En annan informant berättade om känslan att myndigheterna har en "dold agenda" och säger att detta leder till "misstro". Elofsson med flera (2015) beskriver också att en anledning till att djurägare inte alltid sökte bidrag var att de inte räknade med att de skulle få ansökan beviljad för att de "tidigare upplevt sig ha fått ett dåligt bemötande av länsstyrelsens personal" (s. 25).

En uppfattning som delades av de allra flesta intervjuade är att varg i någon utsträckning ska finnas i Sverige, men att staten ska stå för kostnaden för att bevara dem. Flera uttryckte att de upplever en orättvisa när det gäller koncentration av varg och menar att den behöver vara mer utspridd över landet. När informanter pratar om en ökad spridning av vargpopulationen handlar det ofta om att den bör spridas över ett större geografiskt område i Sverige, men en person påtalar också att vargpopulationen även borde fördelas mer "rättvist" över EU-länderna. "Det, är väl bra för EU:s dåliga samvete att vargpopulationen ska bäras av Sverige". Av de djurägare som intervjuades nämnde flera att det saknas en solidaritet med djurägarna hos den svenska allmänheten och menade att det är lantbrukarna som får bära mycket av kostnaderna för bevarandet av de stora rovdjuren i landet.

Flera intervjuade ansåg att de borde ersättas för all skada som förorsakas av "statens djur". En annan informant uttryckte sig mer specifikt och sa att "det är ändå statens varg som hoppar in i min hage". Det som uttrycks i ovanstående citat, att vargar är statens ansvar och egendom, är en formulering som återkommer i många av intervjuerna (jmf. Elofsson m.fl., 2015). Detta uttryck om att vargarna är "statens djur" förekommer också i en finsk studie (Ojalampi & Blomley, 2015, s.22). En informant ansåg att vargfrågan har blivit en "icke-fråga" bland politiker eftersom allt fokus ligger på frågor som handlar om livet i städerna; samtidigt säger informanten att det är svårt att förstå varför politiker inte satsar mer resurser på att lösa rovdjursfrågan när det ändå är ett "nationellt beslut [att ha varg]". En sa att det var anmärkningsvärt att den genetiskt viktiga vargen står i fokus i debatten medan informantens får som är viktiga genresurser till utrotningshotade arter riskerar att bli dödade av vargen. Detta gör, enligt denna djurägare, att "man frågar sig vems gener är viktigast när fårrasen hos mig också är utrotningshotad".

På frågan om vad som skulle kunna göras för att förbättra den rådande situationen, sa många av de intervjuade att det finns ett behov av en ökad avskjutning och licensjakt på stora rovdjur. En intervjuperson som upplevt ett angrepp på sin djurbesättning föreslog "frikostig skydds jakt" som ett sätt för lokalbefolkningen att känna att de har kontroll över sin närmiljö. Samma informant menade också att skydds jakt borde tillämpas mer frekvent vad gäller individer som ställer till problem, samtidigt som detta skulle ske i kombination med att licensjakten på varg borde minska. Logiken skulle då vara att man skjuter de individer som ställer till problem på olika sätt, "istället för att jägare ska gå ut och skjuta ihjäl kvoten". Rent generellt är dock många informanter positiva till att öka både skydds jakt och licensjakt på stora rovdjur som ett sätt att få ner angrepp och samtidigt öka acceptansen för dem och minska illegal jakt. En informant uttryckte att en ökad skydds jakt skulle skapa en ökad känsla av kontroll och också minska oron: "När man inte har kontroll känner man oro".

Flera av de intervjuade hävdade att det finns ett behov av en ökad lokal förankring av beslut kring förvaltning och att det är nödvändigt att "ge tillbaka möjligheten till bygden att försvara sin boskap". Detta indikerar att lantbrukare anser att möjligheten att försvara sina ägor och sin boskap är något som existerat historiskt, men som berövats dem genom den samtida rovdjurspolitiken. Enligt många informanter är de beslut som regeringen fattar (på grund av att den majoritet av den svenska befolk-

ningen som de representerar bor i städer) ej i samklang med den verklighet som råder på landsbygden. En av de intervjuade menade att landsbygdens perspektiv inte finns representerad inom politiken och att detta är ett ”demokratiproblem”.

En skadeförebyggande åtgärd som finns tillgänglig för att skydda sina djur är att använda sig av paragraf 28 i jaktförordningen (SFS 1987:905). Det ger lagutrymme för att döda ett rovdjur under pågående angrepp eller om det finns skäligen anledning att befara ett sådant angrepp ”när det inte går att skrämman bort rovdjuret eller på något annat lämpligt sätt avbryta eller avvärja angreppet”. Flera som intervjuades menade att de är tveksamma till att använda sig av detta lagutrymme eftersom de kan bli trakasserade av djurrättsaktivister, eller oönskat bli utpekade på nätet eller i media om de skjuter en varg. Flera av dem som intervjuades sa att de skulle känna sig utpekade om de tvingades använda sig av paragraf 28. En djurägare som också jagar uppgav exempelvis att ”det känns som att jag nästan kommer att betraktas som en brottsling” (jmf. von Essen, 2016). Här uppgav en informant att polisen beslagtar vapnet under tiden de utreder om skjutningen gått rätt till och att det inte är att betrakta som ett jaktbrott.²³ Detta upplevs av informanten som en inskränkning av den personliga integriteten och att de fråntas den fortsatta möjligheten att kunna försvara sina tamdjur under tiden som utredningen pågår. Det fanns dock informanter som sa att de skulle använda sig av paragraf 28 i en situation där deras djur angreps av stora rovdjur. Många informanter uttryckte att det var självklart att paragrafen ska finnas, men underströk också att det ofta inte är möjligt att hinna med att förhindra ett pågående angrepp.

Tjugofem personer bland tamdjursägarna i telefonenkäten (45 %) ansåg att de har den information de behöver angående rovdjur medan nitton (35 %) ansåg att de inte har det. Ytterligare fem personer uppgav att de är osäkra på om informationen är tillräcklig eller uppger att de inte aktivt söker information. Flera av de tillfrågade uppgav att de inte litar på informationen från myndigheter eller att den enda information de har tillgång till eller litar på kommer från grannar. Den information som de allra flesta sa att de behöver är information om var rovdjuren finns (med ett särskilt fokus på vargar). Det inkluderar observationer av individer, hur reviren sträcker sig och var det skett angrepp. Några av dem som svarat på telefonenkäten menade också att de skulle vilja ha information om hur de ska kunna skydda sina djur och de önskar mer information om möjligheten att få bidrag till skadeförebyggande åtgärder (jmf. Elofsson m.fl., 2015). Två personer sa dock uttryckligen att brist på information inte är problemet utan rovdjuren i sig.

23. Lagstiftningen har ändrats så att det är numera länsstyrelsen och inte polisen som ska besikta och bedöma och vapen beslagtas inte automatiskt längre (SFS 2014:1232; se också SOU 2013:60).

7.2 Att jaga i områden med rovdjur

7.2.1 Anpassningar i jakten

Både platsintervjuer och resultatet från telefonenkäten ger en samstämmig bild av att jägare som jagar i rovdjurstäta områden generellt gör stora anpassningar i jakten med anledning av rovdjursförekomst (jmf. Cinque m.fl., 2012). Detta gäller i synnerhet de som jagar med löshund. De flesta informanterna i platsintervjuerna svarade att de inte använder skyddsväst på sina hundar vid jakt, även om några av intervju-personerna hade testat att använda det. Två informanter svarade att de använder skyddsväst på sina hundar och att de hade mottagit bidrag motsvarande hälften av kostnaden för västen. En av dessa två informanter uttryckte en tveksamhet till om västen skulle skydda hunden vid eventuellt angrepp. Den vanligaste förklaringen till att de inte använder skyddsväst var att västen är obekvämt för hunden och att hunden inte kan röra sig lika bra med västen på (jmf. Eklund m.fl., 2020). Några informanter spekulerade kring frågan om en skyddsväst verkligen kunde rädda hunden om den blir angripen av flera vargar samtidigt. De är generellt skeptiska till hur väl skyddsvästen kan skydda hunden om vargen väl bestämt sig för att döda hunden.

Färre än hälften av respondenterna i telefonenkäten som använder eller har använt skyddsväst hade sökt bidrag för detta från länsstyrelsen. En jägare som intervjuades uppgav att det upplevs som onödigt att söka bidrag då de köpt västen begagnad till ett bra pris. En informant berättade att bidraget är ett viktigt sätt för staten att visa sitt stöd och sympati med jägarnas situation. Det handlar om ”att man ändå känner sig sedd, det tycker jag är den viktigaste delen, att jägarna känner att ja men de försöker faktiskt, det tror jag är viktigare än själva skyddet.”

Alla jägare som intervjuades i platsintervjuerna rapporterade att de använder hundpejl för att det ger en ”extra säkerhet”. Fyra av dessa sa att de använder pejl som skadeförebyggande åtgärd och uppgav att de hade bra erfarenhet av detta. Att använda pejlen är också något som underlättar för dem att hitta hunden om olyckan skulle vara framme. En jägare berättade att pejlen gör ”att man åtminstone kan hitta hunden och inte behöver leva i ovisshet över vad som har hänt med den”. Även om alla jägare rapporterade att de använder hundpejl sågs det mer som ett sätt att lokalisera hunden till exempel om en olycka skulle inträffa och ett sätt att hjälpa jägaren att vara på plats så snart som möjligt. Hundpejl är därför inte en specifik åtgärd kopplad enbart till rovdjursangrepp utan en extra trygghet för att kunna lokalisera hunden oavsett orsak, och även ett verktyg i jakten som sådan. Hundpejl är något som de flesta som jagar med hund använder oavsett om det finns stora rovdjur eller inte.

Bland jägarna i telefonenkäten svarade 56 personer (75 %) att de använder hund vid jakt. Bland dem som svarade att de är hundägare (51 personer) uppgav 14 stycken (27 %) att de använder sig av skadeförebyggande åtgärder för att minska risken för angrepp eller för att skydda hunden vid angrepp; av dessa var samtliga jägare. I telefonenkäten uppgav sex personer att de använder sig av skyddsväst som skade-

förebyggande åtgärd.²⁴ Respondenterna i telefonenkäten fick också frågan om sina erfarenheter av de skadeförebyggande åtgärder de vidtagit. Tre av dessa personer tyckte att skyddsvästen fungerade bra, medan en var osäker på om den skulle fungera som skydd vid ett vargangrepp. En menade att västen inte alls är en fungerande skadeförebyggande åtgärd.

Trettiofem hundägare i telefonenkäten svarade att de gör Anpassningar utöver eventuella skadeförebyggande åtgärder i hur de håller sina hundar med anledning av stora rovdjur. Trettiotvå av dessa var jägare. Det innebär att det främst är jägare som vidtar försiktighetsåtgärder för att skydda sina hundar mot rovdjursangrepp, men att det också finns hundägare som inte jagar som känner sig nöjda att vidta extra åtgärder. Fyra personer berättade att de håller hundarna i en hundgård under dagen och inne på natten, en uppgav att de använder staket och fyra använder sig av hundpejl.²⁵

En anpassning nästan alla intervjuade jägare uppgav att de gör är att söka av jaktmarken för att se om det finns tecken på att det finns varg innan de släpper hunden vid en jakt.²⁶ I vår studie är den vanligaste rapporterade anpassningen att inte släppa hunden på jaktmarker där de vet att det kan finnas varg, eller att de först spårar av innan de släpper hunden. Flera av de intervjuade jägarna sa vidare att de alltid kollar om det har gjorts några observationer av varg eller om det skett något angrepp i eller i närheten av området för jakten. Många jägare berättade att de väljer att jaga någon annanstans om de märker att det finns varg i ett visst område, eller att de väljer att avbryta jakten för dagen. En av de intervjuade uppgav att "...är det snö så åker alla i jaktlaget runt och tittar efter vargspår på vägen innan man släpper, så det är ett ständigt hot om man säger så".

7.2.2 Socioekonomiska konsekvenser för jägare

Av de jägare som intervjuades och som uppgav att de jagar i ett område där det förekommer stora rovdjur, var det endast ett fåtal som talade om socioekonomiska konsekvenser kopplade till förekomst av stora rovdjur. Även om vissa beskrev pejlen som en extra kostnad var detta något som de flesta ansåg att de skulle använt sig av även utan stora rovdjur för att kunna lokalisera hunden i olika situationer. Många jägare uppgav att de använder den som en säkerhetsåtgärd om hunden skulle springa ut i bil- eller tågtrafik, eller om den exempelvis skulle följa ett bytesdjur till en sjö.

Hundägare som intervjuades beskrev ofta hunden som en familjemedlem som inte går att ersätta med pengar, och ansåg att det inte var relevant att tala om det i termer av en ekonomisk förlust. De intervjuade som uppgav att de fått bidrag från länsstyrelsen för en skyddsväst hade inga klagomål på summan de fick, eller på ansök-

24. Jämför vi med resultat från en enkät riktad till jägare med drivande och ställande jakthundar i Örebro län fann den studien att 20 % av jägarna använde skyddsväst på hunden (Länsstyrelsen i Örebro län, 2016).

25. Observera att jägare inte explicit har tillfrågats om de använder hund-pejl, utan att det är fyra stycken som uppgav att de ser det som en skadeförebyggande åtgärd. Antalet jägare som använder hundpejl är antagligen mycket högre.

26. Jämförelsevis fann Länsstyrelsen i Örebro att avspårning av jaktområdet var den vanligaste skadeförebyggande åtgärden bland jägare (Länsstyrelsen Örebro län, 2016).

ningsprocessen. Bland de skadedrabbade som sökte ersättning för dödad hund uppgav flera att summan var oviktig jämfört med förlusten av hunden, samt att de inte hade något klagomål på ersättningsnivån. En jägare betonade dock att det krävs mycket arbete och tid för att träna upp en valp till jakthund vilket gör att värdet på hunden inte motsvarar den ersättning man erhåller. Två jägare framhöll på liknande sätt att ersättningen för en dödad hund som är jaktmeriterad inte täcks av ersättningen.

Minskningen av mängden jaktbart vilt kan också skapa minskade intäkter för dem som äger jaktmarker eller ägnar sig åt jaktturism (se t.ex. Mensah m.fl., 2019). Dessa potentiella merkostnader kommer att diskuteras vidare i rapportens diskussionsdel men var ingenting som påtalades av dem som intervjuades inom ramarna för denna undersökning.

7.2.3 Jakt och framtidstro

Påverkan av stora rovdjur på jakten ställdes som en öppen fråga i telefonenkäten. Av de 75 jägarna i enkäten svarade 55 stycken (73 %) att stora rovdjur påverkar deras jakt. Som också nämns i 7.2.1 är det att många jägare har gjort Anpassningar i sin jakt, genom att byta jaktområden för att undvika rovdjur eller söka av områden så gott det går innan de påbörjar en jakt med hund. En annan förändring av jakten som framkommer både i öppna svar i telefonenkäten och i platsintervjuerna är att rovdjur tar älg och rådjur, vilket gör att det jaktbara viltbeståndet kan bli mindre och att det är svårare att beräkna den jaktliga avkastningen av markerna. Flera informanter uppgav att detta innebär svårigheter i att planera och genomföra jakt.

35 av de 75 jägare som besvarade telefonenkäten (47 %) uppgav att deras vilja att jaga påverkas av förekomsten av stora rovdjur. De skattar denna påverkan högt, på en femgradig skala mellan 1=i mycket liten utsträckning och 5=i mycket hög utsträckning är medelvärdet 3,88 och medianen 4. Detta resultat indikerar att förekomsten av stora rovdjur påverkar många jägares vilja att jaga. Att stora rovdjur påverkar människors vilja att jaga är också ett resultat som återspeglas i platsintervjuerna. Enligt en jägare som intervjuades har förekomsten av stora rovdjur "förstört glädjen i jakten". En annan jägare uppgav i en intervju att ett angrepp på jakthunden i ett område där de brukar jaga, leder till att jakten ställs in för resten av säsongen. I telefonenkäten svarade två av 56 hundägare (4 %) att de har fått sina hundar dödade av rovdjur. 20 personer (36 %) uppgav att någon av deras närmaste grannar fått sina hundar dödade eller skadade av rovdjur.

Jägare med hund. Foto: Michael Jonsson/Johnér bildbyrå

Få jägare i vår undersökning har övervägt att helt sluta jaga med löshund men några uttryckte en tvekan kring att fortsätta på grund av en oro för att få sina hundar dödade. Det formulerades också som en moralisk fråga som handlar om huruvida det är ansvarsfullt att släppa hundar i områden där de riskerar att dödas av rovdjur. Enligt en jägare vars hund utsatts för angrepp och numera slutat jaga är det inte rätt att skaffa en jämthund om man inte kan jaga eftersom de är "avlade för jakt". På grund av en rädsla för att något ska hända var det många som uttryckte att det inte är värt att jaga med hundar. Vissa som intervjuades kände andra som hade slutat eller var tveksamma till att fortsätta jaga med hund efter ett rovdjursangrepp. En informant uppgav att de kör 18 mil för att undvika att jaga på platser där det förekommer varg. En annan informant ansåg att det blir färre och färre som jagar med hundraser avsedda för jakt i Värmland, vilket denne menade också innebär att det är färre och färre som föder upp dessa raser. En annan informant uttryckte sig likadant och sa att färre stövare är registrerade i stövarklubben idag än tidigare, och beskrev det som "en riktigt krasch".²⁷

27. Antal registrerade stövare har minskat i hela landet med den största minskningen i områden där vargens förekomst är hög (Gadolin, 2013).

Flera av de intervjuade var å andra sidan tydliga med att de inte tänker sluta jaga med hund, det gäller även jägare vars hund utsatts för angrepp. Exempelvis berättade en jägare vars hund blev dödad av en varg under jakt, att denne inte överväger att sluta jaga med hund just nu eftersom ”det är helt enkelt en för stor del av livet för att ge upp”. Denna uppfattning ligger nära det som flera andra informanter uttryckt, nämligen att jakt med löshund är en form av kulturarv som är hotat av rovdjursförekomst. En av de intervjuade berättade att många jägare han känner pratar om hur vargar helt enkelt inte ska få hindra dem från att utöva sitt intresse.

7.2.4 Stress och oro bland jägare

I telefonenkäten ansåg 45 av de 75 personer som jagar (60 %) att det är förknippat med oro att jaga på grund av förekomsten av stora rovdjur. De skattar generellt denna oro högt, på en femgradig skala mellan 1 (mycket liten oro) och 5 (mycket stor oro) är medeltalet för dem som svarade 3,93 och medianen är 4. De som uppgav att det är förknippat med oro att jaga är också mer benägna att svara att förekomsten av stora rovdjur påverkar deras vilja att jaga, ett samband som är statistiskt signifikant. Bland dessa uppgav 28 av 35 (80 %) att de är oroliga. Bland dem som uppgav att deras vilja att jaga inte påverkas av stora rovdjur är det 16 av 39 personer (41 %) som också uppgav att de är oroliga.^{28,29}

Det är vanligt att hundägare oroar sig för sin hunds säkerhet med anledning av stora rovdjur. 35 av 49 hundägare (71 %) uppgav att de oroar sig för sin hunds säkerhet. Bland dem som jagar med hund angav samtliga att oroar sig för sin hunds säkerhet med anledning av stora rovdjur, medan motsvarande siffra är 55 procent för de hundägare som inte jagar med hund. Skillnaden mellan i hur många som oroar sig i gruppen som jagar med hund och andra hundägare är statistiskt signifikant³⁰, och det visar att hundägare som jagar med hund oroar sig i större utsträckning. Resultatet visar dock att även många av dem som inte jagar oroar sig för sin hunds säkerhet. Bland dessa skattas denna oro högt. På en femgradig skala där 1 motsvarar ”mycket liten oro” och 5 motsvarar ”mycket stor oro” är medeltalet för dem som svarade 3,89 och medianen är 4.

För dem som har varit utsatta för rovdjursangrepp på sin hund står frågor kring stress, oro och osäkerhet mer i fokus under platsintervjuerna än ekonomiska konsekvenser. Generellt handlar oron om hundens säkerhet och inte jägarens egen säkerhet. Trots att de flesta inte har varit utsatta för angrepp på hund, uppgav många informanter att oron nästan är konstant och att de är medvetna om att en olycka kan inträffa så fort de släpper hunden. De jägare som använder hund vid jakt uppgav att de känner en ökad oro för att släppa sin hund på grund av stora rovdjur. En informant berättade: ”Varje gång jag släpper hunden så tänker jag, det kanske är sista gången hunden följer med hem levande.” En annan jägare som intervjuades sa: ”Man har alltid den där magkänslan att det kan gå åt helvete”. En informant sa att

28. Pearson Chi² = 0.001.

29. Om vi även här jämför med den enkät som länsstyrelsen i Örebro riktade till jägare med drivande och ställande jakthundar i Örebro län, visade den studien att drygt 40 procent uppgav att de var väldigt oroliga för skada orsakad av rovdjur (Länsstyrelsen Örebro län, 2016).

30. Pearson Chi² = 0.000.

man tidigare kunde släppa hunden utan att behöva oroa sig för eventuella angrepp, men att detta förändrats i och med en ökande vargstam. Oron för hunden vid jakt är inte enbart kopplad till stora rovdjur utan också till andra möjliga olyckor som till exempel attacker från vildsvin, men just varg framhävs som en viktig källa till oro. Två jägare som intervjuades sa att de flera gånger har avbrutit jakten när de misstänkt att det fanns varg i närheten. En jägare berättade att "[d]et har varit flera gånger som jag har sprungit med hjärtat i halsgropen när man ser att hunden blir stilla i skogen och inte kommer när man visslar, så att man befarar det värsta, det är absolut en ökad oro."

Många jägare i platsintervjuerna betonade att hunden är en del av familjen och en stor del av livet som jägare (jmf. Eklund m.fl. 2020). En jägare som tidigare utsatts för ett rovdjursangrepp på sin hund sa att "[d]et var mer oro, det var det ju, ett bra tag. Så fort hunden stod still [på GPS sändaren] får jag upp en bild på min hund som är uppäten av en varg. Man glömmer aldrig". Denna skadedrabbade jägare beskrev att han kände en blandning av "vemod, sorg, förbannad" efter angreppet. Som framgår av citatet var oron hos informanten som störst under den första tiden efter angreppet, men att det efterhand hade avtagit även om den aldrig helt försvann. En jägare berättade också om svårigheten med att tala om för barnen vad som hade hänt hunden efter att den blivit dödad av vargar. En annan jägare som fått sin hund dödad av en varg pratade om den påfrestande processen med att behöva köra kadavret i baksätet av bilen i en soppåse till kremeringen. Denna respondent sa att det "finns inget som ersätter en hundkompis".

Förutom oron för hundens säkerhet, uttryckte några av informanterna vid platsintervjuerna att de är oroliga för andras säkerhet, nämligen för sina barnbarn eller andras barn. En informant sa: "Jag skulle inte vilja att en unge gick ensam till skolbussen".³¹ Däremot uppgav de allra flesta att de inte är oroliga för sin egen eller andras säkerhet med anledning av förekomsten av stora rovdjur. Som vi kommer att se i stycke 7.3 i denna rapport är detta inte enbart en föreställning bland jägare; det är även vanligt att lantbrukarna i vår undersökning oroar sig för säkerheten för sina och andras barn med anledning av stora rovdjur.

Kontakt med rovdjursaktivister är ytterligare en faktor som jägare i platsintervjuerna uppgav som en stressfaktor och källa till oro. Både jägare och tamdjursägare sa att aktivister har ringt dem efter att de hade haft ett angrepp och framfört kritik mot dem och även uttalat hot. Det har skett i form av kritik mot hur djurägarna håller sina djur eller att de jagar med löshund. En jägare som hade varit med på en vargjakt berättade om aktivister som dök upp och försökte förhindra jakten genom att omringa området och provocera jägarna. Jägaren menade att det "blivit värre genom åren. Ja, går man tillbaka tio år då fanns det inte alls. Det är något som har kommit de sista tio åren". När han tillfrågades vad han tror det kan bero på misstänkte han att det hade med sociala medier att göra, och att aktivisterna på det sättet får lättare att sprida sitt budskap och att organisera sin verksamhet.

31. Sådana resultat framkom också i en studie om vargens återkomst till landsbygden i Finland, där forskarna fann en frustration bland befolkningen dels på grund av känslan att deras rädsla inte togs på allvar av regeringen (Hiedenpää m.fl., 2016).

7.2.5 Synen på förvaltningen

På frågan om deras syn på den svenska rovdjursförvaltningen, framförde informanterna i platsintervjuerna skilda åsikter och perspektiv på myndigheter och förvaltningsstrategier. Rent generellt ansåg jägarna i platsintervjuerna att länsstyrelsen gör sitt bästa utifrån givna ramverk och den budget de har att arbeta inom, och att de får ta emot mycket kritik för att de är ansiktet utåt för vad som beslutas politiskt. Några uttryckte att länsstyrelsens arbete har förbättrats genom åren, men ser fortfarande rovdjursförvaltningen som ineffektiv. En anledning som angavs är att länsstyrelsens arbete begränsas av nationella beslut och av Naturvårdsverket. En intervjuperson uttryckte att Naturvårdsverket ”har sin egen agenda och sedan får länsstyrelsen rätta sig efter det, och det innebär att man skjuter både länsstyrelsens personal och Viltförvaltningsdelegationen i foten, de blir bakbundna, de kan inte göra någonting”. Denna begränsning i självbestämmande på regional och lokal nivå beskrevs av en intervjuperson som ett ”systemfel” som leder till att det blir omöjligt att få till en fungerande rovdjursförvaltning trots att intentionen är att den ska fungera.

Enligt en informant finns ett bristande förtroende i myndigheternas mottagning av lokalt rapporterade vargobservationer. Denna informant sa att ”[m]an blir misstänkliggjord om man säger att man sett en varg” och fortsatte med att ”...det är väldigt vanligt att folk, i alla fall de som bor i det här området där det finns varg, tycker att det mesta som publiceras är friserade siffror”. En annan av de intervjuade sa att de inte litar på siffrorna från myndigheterna angående storleken på vargpopulationen utan att ”de mörkar siffrorna”. Denna misstro framgår också i materialet genom att vissa intervjupersoner tror att Naturvårdsverket ”leker med siffrorna” och inte kommunicerar det de vet till allmänheten vilket gör att lokalbefolkningen känner sig ”lurad” och ”förbannad”. En informant föreslog att man skulle ta fram och sedan hålla sig till ett långsiktigt mål för populationsnivåer snarare än att ändra dem från år till år. Informanten menade att det skulle kunna minska spänningen mellan lokalbefolkningen och myndigheterna, och att människor på detta vis så småningom kommer att lära sig att leva med dessa siffror. En annan respondent berättade att även om vargfrågan var mer ”infekterad” för några år sedan behöver det inte betyda att misstron har minskat utan det kan istället vara ett uttryck för att människor gett upp och inte längre anser att det är meningsfullt att försöka påverka politiken och förvaltningen.

Med avseende på hur jägare ser på de olika förvaltningsstrategierna, menade de allra flesta informanter att skydds jakt borde sättas in snabbare och mer frekvent för att förhindra ytterligare angrepp på hundar. Ökad licensjakt på vargar föreslogs också som ett sätt för jägare att få mer kontroll över sitt närområde samt som ett sätt att minska koncentrationen av vargar (jmf. Sjölander-Lindqvist, 2015). Många informanter förmedlade en önskan om utökat inflytande över situationen med stora rovdjur på lokal nivå. Somliga argumenterade för att åtgärder främst behöver vidtas där problemen är som störst, och inte baserat på vad personer som bor utanför dessa områden tror eller tycker. En deltagare berättade att många jägare i områden med höga populationer av stora rovdjur är motståndare till myndigheter generellt och att det är ”staten som man kämpar emot” (jmf. Elofsson m.fl., 2015). Vi drar slutsatsen att detta skulle kunna indikera att missnöje över rovdjursfrågan också skapar en mer generell motvilja mot staten eller åtminstone spår på ett missnöje som redan finns.

Flera jägare nämnde att ökad skydds- och licensjakt skulle hjälpa på så vis att det skulle göra vargarna skyggare och därmed mindre benägna att angripa eller komma in i befolkade områden. Många informanter ansåg att koncentrationen av vargar är ett problem, och anser att den är för hög inom specifika regioner. Flera intervjuade pratade om en upplevd orättvisa mot dem som lever nära stora rovdjur, och argumenterade för att skyddsjakt bör "lättas upp för att minska koncentrationerna och för att dela på trycket". En informant uttryckte att "vi har inte bestämt att vi ska ha problemet här för att någon annan ska kunna ha varg att titta på" och ville se folk bli mer solidariska med landsbygden. Vissa av informanterna var uttalat frustrerade över känslan att deras behov inte prioriteras av myndigheterna. En informant i platsintervjuerna menade att "[m]in inställning är att det inte ska vara så att det är ett självändamål, så att vargarna blir viktigare än människor som lever och verkar i området, [människorna] måste alltså vara prio ett". Denna känsla uttrycktes på liknande vis av en annan intervjuperson som berättade att det är väldigt svårt att få tillstånd för skyddsjakt och att länsstyrelsen "tänker bara inom ramar istället för att tänka på den som är drabbad". På frågan om deras syn på användning av paragraf 28 i jaktförordningen (SFS 1987:905) uppgav många jägare i platsintervjuerna, liksom många tamdjursägare som också intervjuades, att det är svårt att använda sig av den. Trots att flera informanter tyckte att det var självklart att paragrafen ska finnas, så uttryckte de samtidigt att det är svårt, om ens möjligt, att förhindra ett pågående vargangrepp på en hund.

Jägare i telefonenkäten (75 personer) fick frågan vilken information de ansåg vara viktig angående rovdjur i samband med jakten. 53 personer (71 %) ansåg att det är viktigt att få information om var varg befinner sig och var det finns etablerade vargrevir för att kunna planera sin jakt. 21 personer pratade specifikt om kunskap om varg, men två personer nämnde också att de behövde information om björn. Att varg är det huvudsakliga problemet för jägare underströks av att en av respondenterna i enkäten sa att "björn och lo vet man ju att de finns men de gör inte mycket mot en hund". En annan respondent sa att det bästa skulle vara om det fanns en sändare på alla vargar så att de gick att spåra, men sa också att han har en förståelse för att denna information inte delas då den kunskapen också skulle vara "praktisk för dem som vill tjuvjaga". Denna problematik framkommer också i en finsk studie som fann att sändare på vargar, vars position syntes på en offentlig webbsida, ökade den illegala jakten (Tikkunen & Kojola, 2020). Fyra av jägarna i telefonenkäten uppgav att de vill ha mer fakta om stora rovdjur och information om hur man ska agera i mötet med rovdjur i det vilda. En av jägarna önskade ytterligare information om rovdjursförvaltningen. Åtta personer ansåg att brist på information inte är något problem utan att rovdjur i sig utgör problemet, eller att de ändå inte litar på den information de får från myndigheter. De som uppgav att de inte har den information de behöver har också en lägre grad av förtroende för svensk rovdjursförvaltning, vilket är ett samband som är statistiskt signifikant.³²

32. Enligt en envägs ANOVA-test ($p = 0.015$).

Informationsbroschyrer. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

Tillit till rovdjursförvaltningen är uttalat lågt bland många jägare i studien. Flera påtalade att de upplever att myndigheter har bristande förmåga att kommunicera de beslut som fattas (exempelvis hur beslut kring populationsnivåer kommit till) eller att de döljer information på grund av en politisk agenda. De som uttryckte en negativ åsikt om länsstyrelsen kopplade ofta detta till erfarenheter av att ha blivit dåligt bemötta av tjänstemän under en besiktning, i samband med skyddsjaksansökan, eller när de sökt ersättning. Många som intervjuades menade att en utökning av möjligheten till skyddsjakt och/eller licensjakt skulle öka acceptans för stora rovdjur och rovdjursförvaltningen genom att ge människor inflytande över sin situation. Den positiva synen på skyddsjakt och licensjakt visar sig även i svaren på enkäten (se avsnitt 7.4). Många uttryckte att de känner sig bakbundna och begränsade i möjligheten att skydda sig mot angrepp när skydds- och licensjakt inte beviljas i större utsträckning samt att det är svårt att använda sig av paragraf 28 i Jaktförordningen, vilket innebär att de känner att de har en bristande möjlighet att själva kontrollera sin situation.

7.3 Oron i att leva nära stora rovdjur

Respondenterna i telefonenkäten tillfrågades om de oroar sig med anledning av att det finns stora rovdjur där de bor och vistas på sin fritid. Av 100 personer svarade 54 respondenter (54 %) att de inte är oroade för stora rovdjur, medan 46 respondenter (46 %) uppgav att de är oroade med anledning av stora rovdjur.³³ De 46 respondenter som uppgav att de är oroade skattar denna relativt högt med ett medelvärde på 3,91 och en median på 4 (på en skala där 1=mycket liten oro och 5=mycket stor oro). Det är alltså en grupp som inte oroar sig i någon nämnvärd utsträckning för stora rovdjur. Av dem som uppgav att de själva eller någon av deras grannar haft ett angrepp på tamdjur eller hund svarade 57 procent att de är oroade, av dem som uppgav att de inte haft ett angrepp är motsvarande siffra 36 procent. Skillnaden mellan dessa två grupper är statistiskt signifikant.³⁴ I övrigt skattas oro ungefär lika högt av andra subgrupper i enkätmaterialiet, det vill säga om människor äger tamdjur eller inte, om de jagar eller inte och om de har ett lantbruksföretag eller inte. Det går inte att se några skillnader i orosnivå mellan respondenterna från de olika länen som ingår i studien.

Telefonenkätens respondenter tillfrågades om de var oroade för sin egen säkerhet. På denna fråga svarade 20 av 100 respondenter ja (20 %) medan 80 respondenter svarade nej (80 %). De som uppgav att de är oroade skattar oron relativt högt med ett medelvärde på 3,65 och en median på 4 (på en skala där 1=mycket liten oro, och 5=mycket stor oro). Att 20 procent uppgav att de känner en oro för den egna säkerheten är en relativt hög procentsiffra, särskilt när flera av dessa också skattar sin oro för den egna säkerheten högt. Dock oroade sig det stora flertalet av respondenterna inte för sin egen säkerhet. Respondenterna tillfrågades också om de med anledning av stora rovdjur kände en oro för sina egna eller andras barn. Här svarade 51 respondenter av 99 (52 %) att de är oroade för säkerheten för sina egna eller andras barn, medan 48 respondenter uppgav att de inte känner sig oroade för detta (48 %). Oron för egna och andras barn skattas i medel till 3,63 med en median på 4 (på en skala där 1=mycket liten oro, och 5=mycket stor oro).

Respondenterna i enkäten tillfrågades också om stora rovdjur negativt påverkar deras vilja att bo kvar; här uppgav sex respondenter av 100 (6 %) att det gjorde det medan 94 respondenter (94 %) uppgav att det inte gjorde det. Det är värt att notera att den absoluta majoriteten av de tillfrågade inte anser att rovdjur påverkar deras vilja att bo kvar även bland dem som anser att de påverkas negativt av stora rovdjur.

33. Det finns ett bortfall från de 115 personer som besvarade enkäten där 15 personer uppgav att det inte fanns rovdjur där de bodde eller vistades på fritiden.

34. Pearson Chi² = 0.035.

7.4 Synen på rovdjur och förtroende för rovdjursförvaltningen

Samtliga respondenter i telefonenkäten tillfrågades om sitt förtroende för den svenska rovdjursförvaltningen. För de 111 som valde att besvara frågan var medeltalet 2,9 och medianen 2 på en skala där 1=mycket litet förtroende och 5=mycket stort förtroende. Sjuttioåtta personer (70 %) valde något av de två lägst rankade svarsalternativen (1 eller 2), medan 15 personer (13 %) valde något av de två högst rankade svarsalternativen (4 eller 5). Det innebär att de som besvarade enkäten generellt har ett mycket lågt förtroende för den svenska rovdjursförvaltningen. Resultaten skiljer sig något mellan olika grupper. Jägare skattar förtroendet till 1,92 och medianen är 1, medan de som inte jagade skattar förtroendet för den svenska rovdjursförvaltningen till 2,42 där medianen är 2. Det innebär att de som är jägare generellt har ett lägre förtroende för den svenska rovdjursförvaltningen jämfört med dem som inte jagar – en skillnad som också är statistiskt signifikant. De som äger tamdjur skattar förtroendet för rovdjursförvaltningen likvärdigt med dem som inte håller tamdjur. Bland hundägare valde 73 procent något av de två lägst rankade svarsalternativen på frågan om förtroende, medan 58 procent av dem som inte har hund valde något av dessa svarsalternativ.³⁵

De respondenter som kommer från Dalarna har lägst förtroende (1,9) och högst förtroende hittar vi i Örebro (2,3). Skillnaden mellan Dalarna och Örebro är statistiskt signifikant. Kvinnor och män skattar förtroendet för rovdjursförvaltningen lika lågt. Det går inte att identifiera en signifikant skillnad i oro mellan lantbruksföretagare och de som uppgav att de inte har ett lantbruksföretag. De som uppgav att de är oroad med anledning av stora rovdjur är dock mycket mer benägna att ha en negativ syn på rovdjursförvaltningen.

Av dem som i telefonenkäten uppgav att de är oroad med anledning av stora rovdjur skattas förtroendet till 1,47 i medeltal (1 i median). Av dem som uppgav att de inte är oroliga är motsvarande siffra 2,43. Det är alltså en stor skillnad mellan gruppen som är oroad och gruppen som inte är oroad i hur de skattar sitt förtroende för rovdjursförvaltningen.³⁶ Denna skillnad understryks av att 87 procent valde något av de lägst rankade alternativen i sin skattning av förtroendet för rovdjursförvaltningen. Ingen valde något av de högst rankade alternativen. Bland dem som uppgav att de inte är oroad valde 57 procent något av de lägst rankade alternativen, medan 22 procent valde svarsalternativ 4 eller 5 i skattat förtroende för rovdjursförvaltningen.³⁷

35. Skillnaden mellan dessa två grupper är också signifikant vilket påvisats genom att den ena variabelns medelvärde ligger utanför den andra variabelns konfidensintervall. Bootstrapfunktion med 5000 datasamples har använts för att fastslå det 95-procentiga konfidensintervallet.

36. Skillnaden mellan dessa två grupper är också signifikant vilket påvisats genom att den ena variabelns medelvärde ligger utanför den andra variabelns konfidensintervall. Bootstrapfunktion med 5000 datasamples har använts för att fastslå det 95-procentiga konfidensintervallet.

37. Förhållandet mellan variabeln för oro, och förtroende för förvaltning är statistiskt signifikant på en enprocentsnivå i ett chi2-test.

Det finns också ett signifikant samband mellan synen på förvaltningen och den upplevda tillgången på information där den grupp som uppgav att de inte har tillgång till den information de behöver om rovdjur har en mer negativ attityd till rovdjursförvaltningen (1,69) än gruppen som ansåg att de har den information de behöver (2,27).³⁸

Tillfrågade om storleken på den svenska rovdjurspopulationen ansåg en majoritet av respondenterna i enkäten att den är för stor, både i det området där de själva bor, och i Sverige som helhet (se **Tabell 2** och **Tabell 3**). Det finns en relativt stark korrelation mellan hur man ser på storleken på rovdjurspopulationen där man bor och i Sverige i stort.³⁹ Samtidigt som många ansåg att det finns för många stora rovdjur finns det en relativt stor grupp som antingen ansåg att rovdjurspopulationen var lagom stor, eller uppgav att de inte hade någon uppfattning i frågan. Dessa resultat innebär att det även bland somliga av de jägare och lantbrukare som denna telefonenkät riktar sig till finns en acceptans för att det ska finnas stora rovdjur både där de själva bor och i Sverige i stort. Det är inte någon större skillnad i hur stor respondenterna anser att rovdjurspopulationen ska vara där de bor respektive i Sverige som helhet. Detta resultat är inte det förväntade eftersom tidigare forskning visar att människor brukar vara mindre positiva till risker i närområdet (Marks & Winterfeldt, 1984).⁴⁰ Det framgår dock i platsintervjuerna att många informanter önskade en jämnare spridning av rovdjurspopulationen över landet, vilket pekar på en lägre acceptans för rovdjur där man själv bor. Det finns en signifikant korrelation mellan synen på storleken på rovdjurspopulationen och förtroendet för rovdjursförvaltningen bland respondenterna.⁴¹ Det innebär att de som är mer benägna att tycka att rovdjurspopulationen är för stor har också ett lägre förtroende för rovdjursförvaltningen.

Tabell 2. Svar på enkätfrågan "Vad anser du om storleken på rovdjurspopulationen i Sverige?"

Svar	Antal	Andel i procent ^b
För liten	3	3 %
Lagom	24	22 %
För stor	68	61 %
Ingen uppfattning	16	14 %
Total	111^a	100 %

^a Fyra respondenter har valt att inte besvara den här frågan och det totala antalet respondenter uppgår därför till 111.

^b Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summera till 100 procent.

38. Skillnaden mellan dessa två grupper är också signifikant vilket påvisats genom att den ena variabelns medelvärde ligger utanför den andra variabelns konfidensintervall. Bootstrappfunktion med 5000 datasamples har använts för att fastslå det 95-procentiga konfidensintervallet.

39. 0,545 signifikant på 0,01 procentsnivån i en bivariat korrelationsanalys.

40. Exempelvis kan människor vara generellt positiva till kärnkraft så länge det inte anläggs ett kärnkraftverk eller planeras för slutförvaring av radioaktivt avfall i området där individerna själva bor (Kemp, 1990; jmf. von Essen & Allen, 2020).

41. Signifikant på 1-% nivån vid en bivariat korrelationsanalys (-0,512).

Tabell 3. Svar på enkätfrågan "Vad anser du om storleken på rovdjurspopulationen där du bor?"

Svar	Antal	Andel i procent ^b
För liten	0	0 %
Lagom	36	32 %
För stor	63	55 %
Ingen uppfattning	14	13 %
Total	113^a	100 %

^a Två respondenter har valt att inte besvara den här frågan och det totala antalet respondenter uppgår därför till 113.

^b Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summera till 100 procent.

I **Tabell 4** nedan presenteras svar på frågan om vad respondenterna i telefonenkäten ansåg om storleken på rovdjurspopulationen där de bor. De som jagar är mer benägna att tycka att det är för mycket rovdjur där de bor jämfört med dem som inte jagar, ett samband som är statistiskt signifikant. Likaså finns det en skillnad i enkät-materialet där de som uppgett att de själva eller någon av deras närmaste grannar haft ett angrepp på hund eller tamdjur anser att rovdjurspopulationen är för stor jämfört med dem som inte haft angrepp. Vi menar att det är ett förväntat samband då dessa personer erfarit negativa konsekvenser av rovdjur.

Tabell 4. Svar på enkätfrågan "Vad anser du om storleken på rovdjurspopulationen där du bor (antal och procent, indelat i kategorier^a)?"

	För liten	Lagom	För stora	Pearsons Chi ² ^d
Hundägare (ja/nej)				
Ja	0 (0%)	14 (27 %)	38 (73 %)	0,040*
Nej	0 (0%)	22 (47 %)	25 (53 %)	
Jägare (ja/nej)				
Ja	0 (0%)	20 (29 %)	48 (71 %)	0,033*
Nej	0 (0%)	16 (52 %)	15 (48 %)	
Äger tamdjur (ja/nej)				
Ja	0 (0%)	20 (39 %)	31 (61 %)	0,543
Nej	0 (0%)	16 (33 %)	32 (67 %)	
Angrepp (ja/nej) ^b				
Ja	0 (0%)	12 (24 %)	37 (76 %)	0,015*
Nej	0 (0%)	24 (48 %)	26 (52 %)	
Oro (ja/nej) ^c				
Ja	0 (0%)	7 (17 %)	35 (83 %)	0,005**
Nej	0 (0%)	20 (43 %)	26 (57 %)	

^a Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summera till 100 procent. Individer som svarat att de inte har någon uppfattning presenteras inte i den här tabellen och räknas inte med som en del av procentsatsen.

^b Denna variabel är konstruerad utifrån alla som uppgett att de själva eller någon av deras närmaste grannar haft ett rovdjursangrepp på sina hundar eller tamdjur.

^c Denna variabel är baserad på frågan "Är du oroad med anledning av att det finns stora rovdjur i området där du bor eller vistas på din fritid?", med två svarsalternativ (ja/nej).

^d Denna kolumn är en matematisk beräkning av sannolikheten att skillnaden i attityd mellan den grupp som svarat nej och den grupp som svarat ja har tillkommit av en slump.

* Signifikant på 5-procentsnivå.

** Signifikant på 1-procentsnivå.

De flesta personer som besvarat telefonenkäten är mycket positiva till både skydds-
jakt och licensjakt (se **Tabell 5** och **Tabell 6**). Det finns en positiv korrelation mellan
inställningen till skyddsjakt och inställningen till licensjakt vilket innebär att de som
är mer positiva till skyddsjakt också är mer positiva till licensjakt.⁴² Detta är ett med-
elstarkt samband. Det finns ett statistiskt säkerställt samband där jägare är mer posi-
tiva till licensjakt än dem som inte jagar. I övrigt är uppfattningarna om licensjakt
och skyddsjakt likvärdiga mellan de olika subgrupperna som anges i **Tabell 4** ovan,
där en stor majoritet vill se både en utökad skyddsjakt och en utökad licensjakt. Det
är också en uppfattning som framkommit i platsintervjuerna. Det finns en negativ
korrelation mellan inställning till skyddsjakt och förtroende för förvaltningen av
rovdjur, de som är mer positiva till skyddsjakt är mindre positiva till förvaltningen.⁴³
På samma sätt finns det ett statistiskt signifikant samband mellan en positiv inställ-
ning till licensjakt och en minskad tilltro till förvaltningen.⁴⁴ De som uppgav att de är
oroliga är också mer positiva till skyddsjakt och till licensjakt.⁴⁵ Jägare är signifikant
mer positiva till licensjakt, än de som inte jagar, men det finns ingen statistiskt
signifikant skillnad i attityden till skyddsjakt baserat på om man jagar eller inte.

**Tabell 5. Svar på enkätfrågan "I vilken utsträckning anser du att skyddsjakt på rovdjur
bör beviljas?"**

Svar	Antal	Andel i procent ^a
I mindre utsträckning än idag	1	1 %
I likvärdig utsträckning som idag	24	21 %
I högre utsträckning än idag	82	71 %
Ingen uppfattning	8	7 %
Total	115	100 %

^a Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summeras till 100 procent.

42 Signifikant på enprocentsnivå vid en bivariat korrelationsanalys (0,410).

43. Signifikant på 1 %-nivån vid en bivariat korrelationsanalys (-0,459).

44. Signifikant på 1 %-nivån vid en bivariat korrelationsanalys (-0,639).

45. Skillnaden är signifikant i båda dessa exempel vilket påvisats genom att den ena variabelns
medelvärde ligger utanför den andra variabelns konfidensintervall. Bootstrapfunktion med
5 000 datasamples har använts för att fastslå det 95-procentiga konfidensintervallet.

Tabell 6. Svar på enkätfrågan "I vilken utsträckning anser du att licensjakt på rovdjur bör beviljas?"

Svar	Antal	Andel i procent ^b
I mindre utsträckning än idag	3	2 %
I likvärdig utsträckning som idag	28	25 %
I högre utsträckning än idag	72	64 %
Ingen uppfattning	10	9 %
Total	113	100 %

^a Två respondenter har valt att inte besvara den här frågan .

^b Procentsatserna är avrundade för att procent i heltal ska summeras till 100 procent.

I enkäten ställdes också frågor om hur stora rovdjur påverkar landsbygden. Först ställdes frågan om respondenterna ansåg att stora rovdjur var ett hot mot levande lokalsamhällen på landsbygden. På denna fråga svarade 57 personer ja, 53 personer nej och fem personer valde att inte besvara frågan. Den grupp som ser rovdjur som ett hot mot en levande landsbygd skattar detta hot relativt högt med ett medelvärde på 3,69 och en median på 4, på en skala där 1=mycket litet hot och 5=mycket stort hot. Denna fråga delar helt enkelt upp vårt material i två grupper. Det går inte att identifiera några statistiskt signifikanta skillnader mellan jägare och icke jägare eller tamdjursägare och icke tamdjursägare i den här frågan. Det finns däremot en statistiskt signifikant skillnad mellan de som håller tamdjur och de som inte håller tamdjur, baserat på om man också uttrycker oro för stora rovdjur.⁴⁶ 71 procent av dem som uppgav att de oroar sig med anledning av stora rovdjur ansåg också att stora rovdjur är ett hot mot en levande landsbygd, medan 37 procent av dem som inte oroar sig ansåg att stora rovdjur är ett hot mot en levande landsbygd. Respondenterna tillfrågades också om de ansåg att stora rovdjur är ett hot mot företagande på landsbygden. 77 av 111 personer (69 %) ansåg det⁴⁷, medan 34 personer (31 %) uppgav att det inte är det.

46. Pearson Chi²=0.001

47. Fyra personer valde att inte besvara denna fråga.

7.5 Länsstyrelsernas perspektiv

7.5.1 Oro och stress

Oro och stress hos jägare och lantbrukare orsakad av stora rovdjur är någonting som påtalades i alla intervjuer med anställda vid länsstyrelserna i de tre länen. ”Det är en del av mitt uppdrag att hantera människors oro”, sa en tjänsteman. En annan sa, ”kanske är det den största delen av vårt arbete att hantera människors oro.” Våra intervjuer visar att länsstyrelserna i sitt arbete ofta kommer i kontakt med människor som är upprörda, chockade, ledsna eller förtvivlade. Tjänstemännen berättade att en del av dem som de kommer i kontakt med i ärenden som rör stora rovdjur mår mycket dåligt. Även om det förekommer rädsla för björn uppgav de intervjuade tjänstemännen att varg är det rovdjur som förorsakar mest oro. Oron handlar enligt de intervjuade tjänstemännen främst om att hund eller tamdjur kan angripas, men det kan också vara kopplat till ekonomiska konsekvenser av ett eventuellt rovdjursangrepp på en tamdjursbesättning. En av de intervjuade betonade att risken att ett angrepp ska inträffa för en jägare eller tamdjursägare är liten, men samtidigt att konsekvenserna av ett angrepp kan vara mycket stora. De potentiellt omfattande konsekvenserna är en faktor som enligt de intervjuade ökar människors oro för ett rovdjursangrepp.

Vissa tamdjursägare och jägare som tjänstemännen kommer i kontakt med är oroliga för sin egen eller sina barns säkerhet. Här visar våra platsintervjuer en samstämmighet med resultaten från telefonenkäten. Tjänstemännen vid länsstyrelserna sa att människor generellt sett inte är oroliga för sin egen säkerhet, men påpekar att det varierar mellan olika områden i respektive län. Några av de intervjuade uppgav att människors oro för den egna säkerheten kan aktualiseras av att varg observeras i närheten av bostadsområden, en skola/förskola eller i närheten av hästhagar. De intervjuade tjänstemännen sa vidare att oron ökar när vargar etablerar sig i ett nytt område vilket yttrar sig i att många personer kontaktar länsstyrelsen. När länsstyrelsen kontaktas tar många upp olyckan som inträffade vid Kolmårdens djurpark där en djurskötare dödades av vargar. En annan tjänsteman sa att rädslan för varg när det gäller den egna eller ens barns säkerhet, är större i områden nära städer och i jordbruksområden. För jägare är det förknippat med hög oro att släppa hundar vid jakt i ett vargrevir, enligt en tjänsteman, då det ”alltid [är] rysk roulette”. Att använda väst kan enligt samma tjänsteman vara förknippat med en viss trygghet och en ”känsla av att man gjort det man har kunnat för att skydda sin hund”, men att det ändå inte erbjuder ett fullgott skydd vid angrepp, eller helt tar bort individens oro.

Vid oro bland allmänheten vid etablering av nytt vargrevir sa flera av tjänstemännen att det brukar lugna ner sig efter ett par tre säsonger när människor vant sig. En tjänsteman påtalade dock att även om människor vänjer sig och uttrycker mindre oro behöver det inte betyda att acceptansen ökar: ”farhågorna man hade i början, de finns inte riktigt på samma sätt längre, barnen kommer inte bli uppätta, man lär sig skilja mellan verkliga risker och farhågor. Man lär sig hur man ska ta hand om sina får och hur man ska bedriva älgjakt med löshund [...] sen om acceptansen ökar eller inte, det vetetusan”.

Ökad information om rovdjurens beteende tas upp vid intervjuerna som ett exempel på en åtgärd för att minska människors oro. Samtidigt sa en tjänsteman att information och kunskap inte råder bot på människors oro eftersom ”den går inte att bemöta med fakta”. En annan tjänsteman sa vidare att människor vill ha garantier för att ett angrepp inte ska ske, vilket de givetvis inte kan ge även om de kan påtala att sannolikheten är liten. Det betonades av flera tjänstemän att det finns stora individuella skillnader i hur människor upplever riskerna samt att vissa människors rädslor för rovdjur gränsar till fobier och har svag förankring i verkliga risker. Samtidigt betonade några av tjänstemännen att inte heller en skadeförebyggande åtgärd som ett rovdjursavvisande stängsel är helt säker, vilket innebär att risken för angrepp inte kan elimineras. Tjänstemännen påtalade också att riskerna för fåbodbrukare är större än för andra tamdjursägare (rennäringen exkluderat) då de under sommarsäsongen ofta har sina djur fritt betande.

De tillfällen där människors oro blir extra påtaglig och observeras av tjänstemän är i samband med besiktningar av angrepp. Att genomföra en besiktning kan enligt de intervjuade tjänstemännen innebära att ta hand om personerna vid gården som drabbats av angreppet. En tjänsteman sa att ibland när de kommer ut för att besikta ett angrepp ”kan personerna i sig vara i så dåligt lag, då får du ta hand om dem först”. En annan tjänsteman sa att det vid en förlust av djur också finns en ”känslomässig förlust som inte går att ersätta”. Här betonas att det inte bara är ägaren på gården utan också familj, barn och andra vid gården som många gånger blir starkt påverkade av ett angrepp. Det finns enligt tjänstemännen emellertid stora skillnader i hur individer uttrycker oro efter ett angrepp. Flera sa att skadedrabbade ofta är mer känslomässigt påverkade vid en skada på en hund än på tamdjur, och förklarar det med att människor generellt har en närmare relation till sina hundar. En av de intervjuade sa att ”ibland sitter man hos veterinären med en moloken jägare, som tycker att det här är det värsta han varit med om”. Samma tjänsteman fortsatte och sa: ”Jag har varit med om gråtande fårägare också, men hundägare är mycket mer ledsna”. En annan tjänsteman berättade om en pensionär som hade hunden som sin ”enda kompis i livet och som sitter på en stubbe och bara gråter och gråter.” En av tjänstemännen tillade dock att en del har samma relation till fåren som andra har till sina hundar. En annan tjänsteman berättade att djurägare kan få starka känslomässiga reaktioner om särskilda individer i djurbesättningen blir tagna av rovdjur. Till exempel om ett djur är mer socialt eller om djurägaren har flaskmatat ett lamm som inte tackan har tagit åt sig och som sedan dödats av ett rovdjur. Enligt flera tjänstemän är det generellt så att djurägare med mindre fårbesättningar blir mer känslomässigt påverkade av ett angrepp då de har en närmare relation till specifika individer.

Tjänstemän från länsstyrelsen menade att det också är skillnad i reaktion beroende på hur angreppet gått till. Om en hund blir ihjälbiten av en varg eller ett lodjur är det emotionellt påfrestande, men om en person hittar sin hund uppspliten och kanske inte hittar alla delar av hunden väcks lätt starka aggressioner. Det kan också skapa en större frustration om hunden måste flås vid besiktningen för att konstatera dödsorsaken. Precis som det också framgår i platsintervjuerna med jägare och tamdjursägare uppfattade tjänstemännen att det är lägre acceptans för varg än för andra rovdjur. Delvis har det att göra med hur angreppet går till, att lodjur mer sällan angriper ett

stort antal får, samtidigt som tjänstemän sa att det är svårt att helt förklara skillnaden i acceptans mellan lodjur och varg hos de människor de träffar i sitt arbete.

”Det finns också stora skillnader mellan olika personer vi möter”, sa en tjänsteman på länsstyrelsen och menar att graden av oro är kopplad till individens personliga läggning. ”Människor är så olika, en del bryr sig inte ens om hunden blir tagen medan andra blir så illa berörda att de aldrig mer vill jaga”, sa en av de intervjuade tjänstemännen. Vi menar att det är viktigt att notera att det känslomässiga uttrycket som länsstyrelsens personal observerar inte med nödvändighet motsvarar upplevelsen hos den enskilde skadedrabbade djurägaren, men tjänstemännen rapporterar om fall där skadedrabbade själva påtalar att de inte är särskilt berörda av händelsen. Vidare sa de att många blir lugnade av skadeförebyggande åtgärder medan det för andra inte verkar ha någon effekt på deras oro (jmf. Eklund m.fl., 2020). En av de intervjuade tjänstemännen sa att det är några personer som tar lika mycket tid i förvaltningsarbetet som alla resterande: ”Det är några få personer som kommer tillbaka med sin oro, och som verkar ha en egen [oro] snarare än en oro som bara är relaterad till rovdjur.”

Tjänstemännen påtalade också att rovdjursaktivister och rädslan för rovdjursaktivister leder till stress och oro hos jägare och lantbrukare. De är, uttryckte tjänstemännen, rädda för att rovdjursaktivister ska dyka upp på deras gård om de gör en anmälan om skada och de berättade att läget kan bli än mer hotfullt om en skydds-jakt beviljas. I ett av länen menade en tjänsteman att den allra främsta orsaken till oro hos tamdjursägare och jägare är kopplad till aktivister och rädsla för hot. De är rädda för att ett angrepp ska leda till att de exponeras i media och att det i sin tur ska leda till hot från aktivister, eller att aktivister direkt begär ut uppgifter från länsstyrelsen för att lokalisera deras gård. Det är många som önskar att deras uppgifter skyddas i samband med ansökningar om skydds-jakt: ”de känner sig inte trygga i det statliga öppna systemet”, sa en tjänsteman. Samma tjänsteman påpekade att det är olyckligt att aktivister ger sig på den lagliga jakten men inte den illegala jakten. Några av tjänstemännen menade att det finns jägare och lantbrukare som avstår från att ansöka om skydds-jakt på grund av rädsla för aktivister. Det uppgavs också av tjänstemännen vara ett skäl till att människor inte vågar använda sig av paragraf 28 i jaktförordningen (SFS 1987:905).⁴⁸ Flera av de intervjuade vid länsstyrelserna önskar att det fanns bättre möjligheter att anonymisera anmälningar om rovdjursangrepp och skydds-jaktsansökningar vid utlämnande av information till allmänheten eller till journalister för att därigenom försöka skydda privatpersoner från rovdjursaktivister, men uppgav att det inte finns ett sådant lagrum. Länsstyrelsens personal tog upp flera exempel på hur aktivister på olika sätt trakasserat tamdjursägare. Det är emellertid stora skillnader i vilken grad rovdjursaktivister är aktiva i de olika länen och vilka metoder de använder.

48. I november 2020 kom ett utskottsinitiativ från Miljö- och jordbruksutskottet med förslag om skydds-jakt på varg (2020/21: MJU5). En av de fem punkterna var att göra det lättare och tryggare för personer att ansöka om skydds-jakt samt att man ska se över sekretessbestämmelserna i samband med skydds-jakt och licens-jakt. Kammaren biföll utskottets förslag.

7.5.2 Socioekonomiska aspekter

Tjänstemännen vid länsstyrelserna tillfrågades om de hade någon uppfattning om bidrag- och ersättningsnivåer och huruvida ersättningar täckte merkostnader som är förorsakade av förekomst av stora rovdjur. När det gäller bidrag till rovdjur-avvisande stängsel ansåg många att nivån är ganska bra, givet att man räknar med att tamdjursägare ändå måste sätta upp någon form av stängsel även om det inte skulle finnas några rovdjur. Andra menade dock att en skadeförebyggande åtgärd som stängsel kommer att kosta djurägaren både tid och pengar utöver det bidrag som beviljas (jmf. Elofsson m.fl., 2015). Några av tjänstemännen sa att det är stora skillnader i vilken utsträckning bidraget täcker kostnaderna och menade att det beror på vilken terräng som stängslas. ”Om du sätter upp stängsel på slät vall täcks kostnaderna, men om du sätter upp stängsel i mer otillgängliga områden är det inte säkert att det täcker”. En tjänsteman påtalade att det kräver både tid och kunskap att sätta upp ett stängsel. Flera tjänstemän betonade också att det krävs mycket arbete för att hålla efter vegetationen under stängslet för att det ska behålla sin funktionalitet. Det mest arbetskrävande underhållet uppgavs vara att gräset måste röjas under dessa stängsel för att nedersta tråden ska fortsätta vara strömförande.

En tjänsteman sa att många lantbrukare har små marginaler och sämre ekonomi, särskilt efter 2018 års torka. En annan påtalade att det också kan vara svårt för dem som har små marginaler att göra anpassningen efter ett angrepp: ”De kanske inte har foder för att flytta djuren till ett säkrare område”. Vidare menade en tjänsteman att lantbrukare ibland är osäkra kring huruvida det är värt att satsa på rovdjur-avvisande stängsel, även om de får bidrag för dessa, då de åtar sig att fortsätta att underhålla stängslet fem år framåt när de tar emot bidrag från länsstyrelsen för denna åtgärd. Det är också nödvändigt att kunna betala ett stängsel i förskott eftersom bidraget betalas ut i efterhand, vilket uppgavs kunna vara ett problem om man som tamdjursägare har små marginaler eller dålig likviditet i sitt lantbruksföretag. Tjänstemän underströk också att många vidtar extra åtgärder såsom att flytta djuren till säkrare områden, eller att ha mer regelbunden tillsyn. Detta är merarbete och en kostnad i arbetstid som orsakas av stora rovdjur, eller oro för stora rovdjur. Sammantaget är hållningen från intervjuade tjänstemännen som arbetar nära de skadedrabbade att det definitivt är enklare att hålla tamdjur i områden utan rovdjur, och att tamdjursskötsel i rovdjurstäta områden är förknippat med merkostnader och merarbete. Fårskötsel ansågs av de intervjuade vara den verksamhet som påverkas mest av rovdjur, men i ett av länen hade det i nära anslutning till våra intervjuer med tjänstemännen skett tre angrepp på nötdjur. En av de intervjuade tjänstemännen sa i samband med detta att man kanske behöver tänka om kring skyddsåtgärder som i nuläget huvudsakligen inriktas på får.

Ett rovdjursangrepp kan enligt de intervjuade tjänstemännen skapa kraftig stress hos djur även om de inte blir fysiskt skadade. Denna stress kan leda till ett nedsatt immunförsvar som i sin tur kan leda till infektioner eller ökad mottaglighet för andra sjukdomar (vilket också bekräftas i internationell forskning, se t.ex. Lehmkuhler m.fl., 2007). Mjölken från kvigor kan också minska på grund av att stress till exempel minskar kons konsumtion av gräs eller foder (Arbetsgruppen för indirekta skador, 2008). Internationella studier visar att stress i kombination med minskad

betning kan leda till en reducerad slaktvikt hos kalvar (Ramler m.fl., 2014; Rashford m.fl., 2010). Enligt några av de intervjuade tjänstemännen kan tamdjursägare också bli av med EU-stöd om de inte håller betande djur på vissa områden, även om de har behövt flytta dem på grund av rovdjursangrepp. Att samla in djur som skrämts iväg i samband med ett angrepp orsakar också mycket merarbete, påtalade tjänstemännen. Nötkreatur kan också behöva avlivas i skogen om de skrämms ut ur sin hage då de snabbt förvildas och kan bli omöjliga att återföra till gården. Det innebär att djuret inte kan säljas till ett slakteri då det inte genomgått en godkänd veterinärbesiktning.

Tjänstemännen menade att den ersättning som betalas ut täcker alla eller åtminstone de flesta kostnader som orsakas av ett angrepp, om det vid besiktning kan dokumenteras att skadorna förorsakats av något av de stora rovdjuren. Ersättningsnivåerna har enligt dem förbättrats genom åren och några säger att ersättningen generellt sett är generös. Skadedrabbade tamdjursägare kan ta upp slaktvärdet för djuren och kostnader så som arbetstid för att leta efter försvunna djur. De uppgav att det även finns möjlighet att få ekonomisk ersättning för förlust av aveln viktiga individer och för andra merkostnader. Andra tjänstemän sa tvärtom, till exempel att det kan vara svårt att ersätta för aveln viktiga djur som har dödats under ett angrepp. Nya djur kan dessutom vara svåra att föra in i besättningen på grund av risk för parasiter, vilket kan skapa ett omfattande merarbete. Tjänstemännen sa även att det enligt nuvarande lagstiftning kan vara svårt att ersätta sekundära skador, som exempelvis när en flock med nötboskap blir skrämmda av vargar och sedan trampar ner en annan jordbrukares grödor eller orsakar annan skada.

Det påtalades i intervjuer med tjänstemännen att det kan finnas fall där misstänkta angrepp av rovdjur inte ersätts på grund av svårigheter att bevisa hur angreppet skett. Det kan handla om situationer där det inte går att dokumentera att skadorna förorsakats av rovdjur. Om djur blivit skrämmda av till exempel varg och sprungit ut ur en inhägnad så kan spår eller andra bevis för det ofta hittas, men om djurägaren inte omedelbart kontaktar länsstyrelsen kan det vara svårt att bevisa att skadan orsakats av stora rovdjur. Omständigheter som regn eller andra väderförhållanden kan också göra att spåren snabbt försvinner vilket innebär att tamdjursägaren inte kan få ersättning. Det kan också vara svårt att fastställa dödsorsak vid en besiktning i de fall där skador på tamdjuret är ovanliga för ett specifikt rovdjur. En tjänsteman sa att om ett tamdjur till exempel dödas av ett lodjur med ett bett i nacken, och råvar sedan ätit rent runt halsen så kan inte dödsorsaken fastställas och tamdjursägaren kan då inte få ersättning. En tjänsteman uppgav att hundar som blir dödade i vissa fall kan vara värda mer än de 25 000 kronor som betalas ut i ersättning för en rovdjursdödad hund.

Tjänstemännen påtalade också att angrepp kan drabba olika hårt beroende på omständigheter. Ett angrepp kan till exempel föra med sig särskilt stora konsekvenser under skördeperioden eftersom det skapar en hög arbetsbelastning. För många lantbrukare kan det även vara svårt att få tag på folk som kan hjälpa till med att exempelvis leta efter boskap som skrämms ur hagen. En av tjänstemännen som intervjuats efterlyste bättre underlag för att ersättning ska motsvara faktiska kostnader. Ett förslag från en av de intervjuade tjänstemännen är att ersättningsnivåer för skador på djur och för arbetsinsatser i samband med angrepp bör fastställas i

samverkan med intresseorganisationer såsom LRF och Fåravelsförbundet, för att justera ersättningsnivåer till faktiska kostnader och för att skapa legitimitet åt dessa ersättningsnivåer.

Det finns enligt flera tjänstemän indikationer på att vissa inte anmäler skador orsakade av stora rovdjur. Enligt tjänstemännen kan anledningen till exempel vara att personerna som haft angreppet förespråkar bevarande av rovdjur och inte vill att angreppet ska leda till en skydds jakt, att personerna inte vill ha någonting med myndigheter att göra, eller att personerna inte vill ha insyn från länsstyrelsen för att myndigheten kan få insikt om eventuella missförhållanden och eventuellt göra en anmälan mot dem. Även om tjänstemännen uppgav att det inte ingår i besiktningens uppdrag, och att dessa inte har någon utbildning för inspektioner, kan det ändå hända att de känner sig nödgade att göra en anmälan om missförhållanden kring djurskyddet på gården. En tjänsteman berättade också att de vid ett tillfälle gjorde en anmälan mot en djurägare om misskötsel av djuren efter en besiktning av ett rovdjursangrepp.

En tjänsteman sa att det finns tillräckligt med information avseende möjliga bidrag och ersättningar, men att det kan vara svårt för lantbrukare och jägare att hålla sig uppdaterade då information kontinuerligt ändras. En annan uttryckte att de som inte är vana vid datorer eller är medlemmar i ett jaktlag kan ha begränsad tillgång till information. Från länsstyrelsens perspektiv är det svårt att veta hur de ska gå ut med information så att den blir tillgänglig för alla. ”Hur når man ut till flera?” frågade sig en av tjänstemännen, ”vi har information på hemsidor, det skrivs i tidningen, och ändå kan det dyka upp någon som inte vet vad man kan få ersättning för”. Ytterligare en merkostnad som endast en av de intervjuade tjänstemännen nämnde är att det är ”en arbetsinsats att söka medel” för bidrag och ersättning efter skador.

En sak som lyftes fram i en av tjänstemannaintervjuerna är att människor har olika förutsättningar att klara den kris som ett rovdjursangrepp innebär. Det kan handla om att de istället för att söka efter lösningar ventilerar ilska och frustration, eller sitter ensamma, medan andra har stort stöd av vänner och bekanta. Tjänstemännen är medvetna om att det för en del kan vara svårt att ta reda på relevant information och att fylla i en blankett för ersättning. En annan tjänsteman sa att det också kan vara svårt för dem som har små marginaler att anpassa verksamheten efter ett angrepp: ”de kanske inte har foder för att flytta djuren till ett säkrare område”. Det är ytterligare ett exempel på att ett angrepp kan få olika konsekvenser beroende på vem som drabbas.

Några av tjänstemännen sa att de känner till tamdjursägare som lagt ner sin verksamhet efter ett rovdjursangrepp och menar att angreppet kan vara en bidragande orsak till ett sådant beslut. Rovdjur kan också vara ett av skälen till att djurägare inte expanderar sin fårbesättning. Att enskilda lantbrukare lägger ner sin verksamhet beror dock enligt tjänstemännen ofta på flera samverkande faktorer där rovdjuren kan vara en del av förklaringen. Enligt tjänstemännen är fåbodbruket där djuren traditionellt betar fritt mest utsatt och rovdjur kan vara en förklarande faktor till varför vissa lägger ner sina fåbodbruk. Samtidigt som det förekommer uppgifter om att fårnäringen är hotad av rovdjur uppger flera av tjänstemännen att fårnäringen ökar.

Det påtalades i intervjuerna med länsstyrelsens tjänstemän att jakten påverkas mycket, framförallt av förekomsten av varg, ”de tar ens älgar och hundar, och det inkräktar på deras liv på landsbygden”. Tjänstemännen sa att somliga av de jägare som jagar med löshund har flyttat sin jakt till andra områden, eller andra län, eller ägnar mycket tid åt att söka av området för att minimera risken för attacker. En besiktningsman påtalade att det finns exempel på jägare som flyttat till Jämtland för att de älskar att jaga med hund eftersom de begränsas av att det finns mycket varg i markerna i delar av Mellansverige där de tidigare jagat. Det finns delade uppfattningar bland de intervjuade om i vilken utsträckning jakten har förändrats, en tjänsteman sa att jägare fortsätter att släppa sina hundar medan en annan från samma län sa att ”många har slutat jaga, men de mest inbitna fortsätter”. En tjänsteman påpekade att stora rovdjur har lett till att fler har pejl på sina hundar och att jägarna spårar dem och plockar upp hundarna snarare än att träna inkallning. Flera av tjänstemännen sa vidare att vargen förändrar villkoren för jakten genom att ta en del av avkastningen på älgstammen varigenom andelen jaktbart vilt minskar. Detta bekräftas av en annan svensk studie, där Sand med flera (2011) visar att områden med täta varg- och björnpopulationer samt låg täthet på älg gör att endast en liten del eller inget blir över till jakt.

Tjänstemännen på Länsstyrelsen uppgav att stora rovdjur påverkar förutsättningarna för att bo och leva på landsbygden. En åsikt som kom till uttryck bland några av dem är dock att vargen har blivit en symbolfråga för konflikten mellan landsbygd och stad. Det underbyggs av norska studier (Skogen & Haaland, 2001; Skogen & Krange, 2003; 2020) som argumenterar för att rovdjuren och framförallt vargen blivit en symbolfråga för landsbygdens och arbetarklassens marginalisering (se även Dalerum, 2021). Kritik mot rovdjur och varg får stå som symbol för landsbygdens ”verkliga problem”. En tjänsteman sa att kampen mot rovdjuren har blivit ”som en symbol för statens sätt att hantera glesbygden.” Det är ”skogsmaskinerna [som] är den verkliga vargen”, säger en annan tjänsteman - och refererar till att dessa är en orsak till den ökade arbetslösheten på landsbygden. Samma tjänsteman uttryckte att landsbygdens verkliga problem är urbanisering, mekaniseringen av skogsbruket som lett till en ökad arbetslöshet, nedstängda industrier samt nedläggningar av skolor, affärer och apotek. En annan tjänsteman sa i samma anda att ”jag ser en massa landsbygdsproblem men det är inte vargen som orsakar dem. Det har ingenting med rovdjuren att göra.”

Tjänstemän från länsstyrelsen betonade också positiva effekter av stora rovdjur. En av besiktningsmännen sa att de träffar människor som flyttat till områden på landsbygden just på grund av att de fascineras av varg. Flera tjänstemän sa att det finns en stor grupp människor som anser att stora rovdjur är spännande, men tjänstemännen sa att deras röster inte hörs för att de inte har några självklara intressegrupper som kan kanalisera deras uppfattning. Flera betonade också att förekomst av rovdjur potentiellt kan ge positiva ekonomiska effekter genom turism, och att leta spår efter vargar eller att höra dem yla ses som en naturupplevelse av många. Jakten på björn och lo är någonting som enligt tjänstemännen skapar ett mervärde för jägare. De sa även att licensjakten på varg är uppskattad bland många jägare.

7.5.3 Acceptans för rovdjur

Tjänstemännen tillfrågades också om hur de uppfattade landsortsbefolkningens acceptans för stora rovdjur i de län där de bor. De uppgav att lantortsbefolkningens acceptans generellt sett är låg, vilket tjänstemännen menar kan vara problematiskt ur ett förvaltningsperspektiv då rovdjursförvaltningen är beroende av allmänhetens observationer av rovdjur. De uttryckte att varg är den art som är minst omtyckt trots att lodjur i perioder angriper fler tamdjur än vad vargar gör. En av de förklaringar som uppgavs av de tjänstemännen är att vargar ofta dödar ett större antal djur vid ett angrepp, medan lodjur i regel inte dödar fler tamdjur än de "för dagen behöver".

Några av länsstyrelsens tjänstemän sa att licensjakt är ett bra verktyg ur ett förvaltningsperspektiv och menade att det skulle öka acceptansen för rovdjur, bland annat för att det skulle göra vargar mer skygga. Andra på länsstyrelsen resonerade tvärtom och påtalade att det inte finns någonting som säger att en utökad licensjakt skulle öka acceptansen för varg och att det finns en risk att jägare upplever det som orättvist att vissa områden tilldelas en kvot för licensjakt medan andra områden blir utan. Några menade vidare att det inte finns någonting som säger att licensjakt skulle göra vargar mer skygga för människor. Licensjakt skulle kanske till och med förvärra med angrepp på hundar och tamdjur genom att flockar splittras vilket, enligt några av de intervjuade tjänstemännen, skulle kunna leda till ändrade jaktbeteenden hos vargen vilket gör att den i större utsträckning angriper tamdjursbesättningar.

7.6 Skyddsjaktsansökningar

Som visas i **Tabell 7** har Länsstyrelsen i Dalarna det största antalet skyddsjaktsansökningar medan förhållandevis få ansökningar lämnats in till Länsstyrelsen i Örebro län. Det är ungefär lika stor andel av ansökningarna som beviljats av länsstyrelserna i Dalarna och Värmland, medan en högre andel av ansökningarna beviljats av Länsstyrelsen i Örebro. De allra flesta ansökningarna i samtliga län gällde varg.

Tabell 7. Antalet skydds jaktansökningar till länsstyrelserna i respektive län som beviljades eller som fick avslag mellan 2015–2020.

Län	Djurart	Beviljad	Avslag	Eget initiativ (LST)	Överklaganden ^c	Totalt antal ansökningar
Dalarna	Varg	21	42	1 ^a	23	64
	Björn	3	2	1	0	6
	Lodjur	0	2	0	0	2
Värmland	Varg	9	18	4 ^b	1	31
	Björn	0	0	0	0	0
	Lodjur	0	0	0	0	0
Örebro	Varg	2	2	0	0	4
	Björn	0	0	0	0	0
	Lodjur	3	1	0	0	4
Total		38	67	6	24	111

^a Länsstyrelsens eget beslut om att utöka skydds jaktområde på varg.

^b Två ärenden handlade om LST:s eget beslut att utöka skydds jaktområde på varg och två handlade om skydds jakt på varg.

^c Samtliga överklaganden avslogs.

7.6.1 Socioekonomiska aspekter

De flesta av dem som fyllde i länsstyrelsernas färdiga ansökningsblankett och de som skrev sin ansökan i fritext betonade ekonomiska kostnader och framtida ekonomiska konsekvenser som en viktig anledning till att de ansökte om skydds jakt. Sökande ska på blanketten ange vilka ekonomiska konsekvenser det skulle få om skadorna inte förhindras genom skydds jakt. Några av de sökande uppgav ett minskat värde på mark och fastigheter. Flera djurägare uppgav som ekonomisk konsekvens att de hade förlorat avelsdjur genom angrepp av varg eller lo. Ett fåtal sökande uppgav specifika summor för de skador som redan skett eller som de räknade med skulle ske om inte fortsatta skador förhindrades genom skydds jakt. En sökande beskrev en ”ekonomisk förlust som sträcker sig över flera år” och ett ”mångårigt avelsarbete [som är] förstört”. Trots den ekonomiska förlusten sa samma skadedrabbade djurägare att konsekvenserna av angreppet inte går att värdera i pengar utan att stress, oro och det lidande som djuren råkar ut för varit värre.

De sökande som använde Dalarnas blankett tillfrågades också om eventuella vidtagna skadeförebyggande åtgärder har lett till extra kostnader. En djurägare skrev i sin ansökan att djuren som tidigare gått på bete nu hade behövt hållas inomhus som en skadeförebyggande åtgärd. Den sökande skrev att detta har lett till en ökad arbetsbelastning och att betesmarkerna måste hållas efter så att de inte växer igen istället för att låta djuren beta.

Det finns stora skillnader i vad de sökande anser vara merkostnader. Bland dessa finns exempelvis kostnader för bensin för att spåra av området efter varg inför jakt, elstängsel för att skydda tamdjur och kostnader för att gå tidigare från jobbet för att skjutsa barnen till skolbussen på grund av vargförekomst. Sökanden uppgav även kostnader för tillsyn på sina djur efter rovdjursangrepp på tamdjur. Flera sökande beskrev att älgjakt försvåras eller omöjliggörs på grund av vargförekomst och att det följaktligen leder till att de årliga avskjutningsmålen för älgstammen inte kan uppnås. Skydds jakt motiveras alltså utifrån rovdjurens negativa inverkan på andra politiska mål och med ekonomiska konsekvenser för skogsägare och skogsbolag i form av ökade betesskador. En sökande skrev att den ”uteblivna klövviltförvaltningen är mycket kostsam sett ur ett socioekonomiskt perspektiv och mycket allvarligt för skogsbrukets vidkommande”. Andra sökande beskrev också att rovdjuren påverkar avkastningen från jakten i form av kött- eller arrendeintäkter.

Flera djurägare som ansökte om skydds jakt uppgav en uppskjuten betesperiod som en extra kostnad orsakad av vargförekomst eller att de inte klarar KRAV-certifiering på grund av en uppskjuten betesperiod vilket också får ekonomiska konsekvenser. Några sökande hänvisade till att de har betesmarker som håller höga naturvärden som naturreservat och Natura 2000-områden med höga naturvärden vilka påverkas negativt av vargförekomst genom den begränsade möjligheten att använda dessa betesmarker.

De ekonomiska konsekvenser som lyfts fram är ofta kopplade till specifika kostnader som ett angrepp lett fram till, eller konsekvenser för den eller de som ansöker om skydds jakten. Men det finns också de som i ansökningarna talar om konsekvenser av stora rovdjur och särskilt varg för livet på landsbygden och företagande på lands-

bygden mer generellt. Till exempel stod det i ett bifogat brev till en skyddsjaktsansökan att vargangrepp är en bidragande orsak till en ”döende landsbygd”, eftersom det leder till att många lägger ner sin djurhållning.

7.6.2 Psykosociala dimensioner

Flera sökande motiverade sina skyddsjaktsansökningar med att beskriva sin oro för egna och andras barn, sina tamdjur, och även för sin egen och andras säkerhet. I några ansökningar var det särskilt fokus på barnens säkerhet och att barnfamiljer som bor nära inpå vargar upplever en stor oro och rädsla för att vargar kan angripa dem om de är ute ensamma eller i mörkret. Vissa personer skrev som motivering i skyddsjaktsansökningarna att de upplever en växande oro för att något ska hända eftersom vargen visar ett oskyggt beteende – till exempel att den visat sig vid flera tillfällen nära inpå befolkade områden och att den inte är lätt att skrämja bort. Även oro över den egna säkerheten och säkerheten för sällskapsdjur förekommer som argument för skyddsjakt på lodjur. I flera ansökningar beskrev sökande att oron gör att de känner en inskränkning av sina dagliga liv. I samband med detta uppgav några sökande att vargförekomsten negativt påverkar möjligheter till utevistelse och rekreation. Några sökande uppgav att de övervägt att sluta bedriva verksamheten efter ett angrepp på grund av den psykiska påfrestning de upplever som djurägare. Vi drar slutsatsen att detta är ett exempel på hur psykosociala och socioekonomiska faktorer går hand i hand.

Flera sökande nämnde att de inte längre vågar jaga med löshund på grund av oro för vargangrepp. Några av de sökande sa att löshundsjakten är ett kulturellt värde som är hotat av förekomsten av varg. I en ansökan beskrev en person att denna påverkan på löshundsjakt utgör en ”allvarlig social begränsning av människors livskvalité på landsbygden”. En annan sökande uppgav på blanketten att de övervägt att flytta som en förebyggande åtgärd. Denna person fortsatte med att skriva i sin ansökan att de helst inte ville flytta eftersom de har bott i området i 33 år och vill bo kvar. Detta resonemang är ett resultat som också framkommit i telefonenkäten och i platsintervjuerna.

Vissa ansökningar gav också uttryck för frustration hos den sökande som är riktad mot viltförvaltningen och länsstyrelsen. De sökande uttryckte att vargpolitiken innebär en orättvisa mot dem som bor på landsbygden. Detta exemplifierades i argument från flera sökande att det är länsstyrelsens ansvar att se till att jakt med löshund och fäbodbruk ska kunna bedrivas, vilket enligt dem står i konflikt med vargförekomst. Några sökande skrev också att vargkoncentrationen bör spridas ut då det är en sådan liten yta av landet som bär populationen. Vissa sökande har styrkt sina resonemang genom att hänvisa till miljöbalken och regeringens proposition 2012/13:191 där det formuleras mål för att minska skadorna på tamdjur, öka förutsättningar för en långsiktig förvaltning av älgstammen, samt att förvaltningen ska ta hänsyn till människors hälsa och välmående. Ansökningar från Idre sameby (Dalarnas län) innehöll bland annat en del om de psykosociala konsekvenserna av att bedriva rennäring där det finns stora rovdjur. En av dessa ansökningar beskrev det som en ”ohållbar situation” för samebyn där myndighetspersoner inte litar på det man säger och att varg i renhjorden medför ”frustration, stress, sömnlösa nätter” samt att renägaren inte får någon trygghet eller arbetsro.

7.6.3 Utformning av ansökningar och beslut

De analyserade skyddsjaktsansökningarna varierade stort i längd, form och i hur de formulerades. Några ansökningar är kortfattade och listar huvudsakligen de olägenheter som orsakats av stora rovdjur, ibland med bifogade bilder av rivna tamdjur eller bilder på varg som observerats i området. Andra ansökningar är flera sidor långa där sökande uttryckte sin frustration, bekymmer, oro och de konsekvenser som skulle uppstå om inte skyddsjakt beviljades. Ytterligare andra ansökningar har kommit in genom telefonsamtal eller som e-postmeddelande. Flera av dem som använder sig av länsstyrelsernas blanketter för att göra en ansökan begränsas av de frågor som ställs och det utrymme som finns under respektive fråga och skriver därför på blankettens baksida eller i marginaler.

Besluten från länsstyrelserna för varje ärende innehåller ofta standardiserade formuleringar där den sökande får besked om skyddsjakt har beviljats eller om ansökan avslagits, samt en motivering till beslutet enligt de kriterier som måste uppfyllas för att bevilja skyddsjakt. Besluten ger en kort bakgrund, eller en beskrivning av ärendet som bekräftar händelserna som beskrivits av sökande. Exempelvis kan denna beskrivning upprepa de skador som dokumenterats av sökande samt ta upp omständigheter kring fallet såsom att sökande känner en stor oro eller rädsla för en specifik varg, eller att denne upplever att djurhållning i området omöjliggörs. I vissa fall har länsstyrelsen dokumenterat åtgärder som de vidtagit, som exempelvis samtal med den skadedrabbade djurägaren eller den sökande, besök hos djurägaren eller boende i området. I några fall har länsstyrelsen angivit ett muntligt beslut till den sökande.

7.7 Tidigare intervjumaterial (2006–2010)

Rapportens huvudförfattare har under en längre tid studerat frågor om sociala aspekter av rovdjurens förvaltning, framförallt i en svensk kontext (Sandström m.fl., 2018; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009; 2015; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2018; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2010; 2015; Sjölander-Lindqvist & Cinque, 2013; 2014). Även om frågeställningarna i tidigare undersökningar skiljer sig åt jämfört med frågorna i denna undersökning så finns det ändå överlappande problemställningar. Intervjuer genomförda i tidigare projekt (mellan 2006 och 2010) har analyserats på nytt som en del av denna undersökning. Många av de intervjuade i detta tidigare intervjumaterialet hade själva haft angrepp av rovdjur på tamdjur och hundar, framförallt av varg. De tidigare studierna sammanfaller även till stora delar geografiskt med denna studie. Skillnader och likheter mellan detta tidigare materialet och resultaten från den nya data som samlats in inom ramarna för det här projektet diskuteras i kapitel 8.1, 8.2 och 8.3.

Gällande socioekonomiska konsekvenser av rovdjursförekomst talade många av de intervjuade lantbrukarna om extra arbete och merkostnader, ofta relaterat till att sätta upp och underhålla rovdjursavvisande stängsel. Detta gällde främst lantbrukarna, medan fäbodbrukarna påpekade att det inte är möjligt att ”stänga in en fäbod med tråd överallt”, och att det därmed är en omöjlighet att skydda djurbesättningen mot angrepp. Merkostnader som lyftes av de intervjuade handlar även om att de

inte fått den ersättning de hade ansökt om, i vissa fall hade de beviljats mindre än hälften av den ersättning de ansökt om. Fäbodbrukarna lyfte också det merarbete som uppkommer i samband med angrepp där tamdjuren skräms ur sin hage eller skräms i skogen under löst fäodbete. Det skapade inte bara extra arbete utan även merkostnader om något tamdjur inte återfanns. Fäbodbrukarna uppgav att de varje år förlorade djur under fritt bete.

Psykosociala aspekter reflekteras i det tidigare materialet genom att intervjuade jägare pratade om att de kände en ovilja att släppa sin hund under jakt. De intervjuade jägarna pratade också om jakten som en viktig del av deras liv, något som de beskrev som spännande, meningsfullt och inte minst en del av ett socialt sammanhang som inkluderar familj, släkt och vänner. Jakten beskrevs som ett intresse som förenar människor över flera generationer. Lantbrukarna lyfte oro över försörjning och fortsatt företagande i samband med rovdjursangrepp. En tamdjursägare beskrev: "I år var jag väldigt rädd för att tappa besättningen" och fortsätter "Mitt syfte försvinner [paus] vargen äter mig ur fäboden". Andra lantbrukare berättade att en redan ansträngd ekonomisk situation försvåras i områden med varg.

Både jägare och lantbrukare pratade om sin oro för rovdjursangrepp på tamdjur och hundar. Angrepp på jakthund som resulterar i en skadad eller dödad hund lyftes som särskilt betungande, både för egen del och för familjen. Men även risken för förlust av andra tamdjur lyftes som en belastning: "De är ju ändå individer som man känner för ungefär som sin hund, det är tråkigt att mista en god vän. Man är lite orolig hela tiden." Oron handlade också om att det finns en risk för försämrat hälsotillstånd hos tamdjuren: "Vi som har nöt och kor, vi vet att det innebär mycket jobb att ta hand om de skador som inte syns för att de inte blöder. Mjölkkor kan bli förstörda för livet om de blir rädda för varg." Flera diskuterade även hur de kände sig oroade över sina barn och vissa pratade om hur de efter ett angrepp blivit mer vaksamma och känt obehag vid tanken på att det finns varg omkring dem och deras hem och familj, och kunde även ha svårt att sova om natten. "Vårt liv är förändrat, när som helst kan det hända något", sa en informant.

Rovdjuren och då särskilt vargen upplevdes begränsa de intervjuades frihet. "Att det inskränker på fritidsaktiviteter, vissa vill inte gå ut och plocka bär", är ett citat som återspeglar en uppfattning bland många av de intervjuade. En annan sade: "...min frihet minskar när jag måste tänka varje gång jag går ut med hundar om att det finns björnar som kan angripa dem. Hundarna speciellt, de är så ivriga och jag vet inte hur de kommer att reagera om man möter en björn." En av lantbrukarna beskrev hur det rovdjursavvisande stängslet skapade en känsla av att vara instängd, "stängslet är vårt lilla fängelse" och "förut var stängsel för att hålla djuren inne, nu är det tvärtom att man skall hålla djuren ute, det begränsar vår frihet". Det borde vara tvärtom, säger flera. "Den bästa lösningen vore att sätta vargen i hägn", vilket skulle begränsa skadorna och konsekvenserna för lantbrukare och jägare.

Tidigare forskning (se t.ex. Kolstrup, 2014; Sjölander-Lindqvist, 2009; Zahl-Thanem m.fl., 2020) visar att kontakter med myndigheter i rovdjursfrågor är något som framkallar oro och stress. I den här studien uttrycktes detta som "strider med länsstyrelsen" kring bidrag och ersättningar, de intervjuade sa att de "tröttnar" och att de "får inga svar" av länsstyrelsen. Flera uppgav också att de helst undvek kontakt med

länsstyrelsen så långt det var möjligt, några sa att de var rädda för vissa på myndigheten och sa att de kände att de behövde försvara varför de kontaktade länsstyrelsen. Många av de intervjuade i detta äldre intervjumaterial var uppgivna när det gäller relationen till länsstyrelsen och flera hävdade att länsstyrelsens tjänstemän hade för låga kunskaper om rovdjurens effekter på lantbruk och jakt. En av de intervjuade beskrev: "Vi är så trötta och ledsna så att vi inte orkar med, de tar kraft och vilja från oss. Det är inte rätt." Några beskrev det även som att myndigheterna motarbetar lantbrukare och jägare, och att "staten och länsstyrelsen är emot oss". Det finns dock undantag och då handlade det framförallt om att skadedrabbade ändå upplevde att mötet med länsstyrelsens fältpersonal är positivt. Flera av de intervjuade sa att ett dåligt bemötande ökar frustrationen, att det är av "avgörande betydelse hur myndigheterna bemöter dig". Om fältpersonalen upplevs uppträda nonchalant blir "folk arga".

Det framgår även av dessa tidigare intervjuer att lantbrukare och jägare generellt ville se en minskad vargpopulation och en mer rättvis geografisk fördelning av vargarna över landet. De intervjuade hade ett lågt förtroende för rovdjursförvaltningen och de myndigheter som arbetar med rovdjur. Flera uttryckte att det är landsbygden som får ta konsekvenserna av ett politiskt beslut och upplever sig överkörda "av de som bor i storstäder". Flera uttryckte en upplevelse av att vara "utestängda" från förvaltningen och lämnade åt sitt eget öde. Detta material visar således tydligt på en avsaknad av förtroende för rovdjursförvaltningen och förvaltningen beskrivs som partisk, att länsstyrelsen egentligen "inte bryr sig", att länsstyrelsens personal ljuger och att myndigheterna är ointresserade av "oss", vilket refererar till de som bor på landsbygden och som får leva med de negativa konsekvenser som följer med rovdjurens närvaro. Flera upplevde det som att de befinner sig i en icke självvald situation; vargen är där för att politikerna har bestämt det. Det är storstadsbefolkningen som vill ha varg, menade de, och inte de som lever och verkar på landsbygden. Många ansåg också att vargen var inplanterad, vilket under tidsperioden då dessa intervjuer genomfördes var en vanlig uppfattning bland jägare och lantbrukare. Det var ett sätt att argumentera för att vargen inte var ett naturligt inslag i faunan och att den inte hade på deras mark att göra. Många intervjuade argumenterade dessutom för att vargen inte är utrotningshotad och underkände på så sätt det grundläggande syftet med att skydda vargen.

Polariseringen mellan dem som är skeptiska till varg och de som vill främja dess utbredning är också något som de intervjuade säger kommer till uttryck i lokalsamhället; det är en hätsk debatt mellan dem som vill värna varg och de som kraftigt vill reducera den. Flertalet av de intervjuade pratade om konflikten som stressande och något som dränerade deras energi och lust. Flera jägare lyfte att det förekom sabotage av bilar under jakt vilket gjorde det svårt och ibland omöjligt att jaga.

8. Analys och diskussion

Ser vi till de övergripande målen för den nationella rovdjurspolitiken ska förvaltningen arbeta utifrån ett ekosystembaserat och adaptivt förhållningssätt för att uppnå/upprätthålla en gynnsam bevarandestatus för de stora rovdjuren. Det innebär att rovdjuren ska finnas i så stort antal att de långsiktigt kan sprida sig till sina naturliga utbredningsområden och finnas kvar i den svenska faunan (prop. 2000/01:57). Samtidigt ska rovdjursförvaltningen arbeta för att främja samexistens mellan människor och rovdjur samt förebygga och begränsa rovdjursangrepp (SOU 2013:60). Enligt rovdjurspolitiken ska också förvaltningen visa hänsyn till socioekonomiska och psykosociala konsekvenser samt arbeta för att minska konflikter relaterade till stora rovdjur (prop. 2012/13:191). I den här studien har vi studerat socioekonomiska och psykosociala konsekvenser av förekomsten av rovdjur för att se hur detta påverkar jägare och lantbruksföretagare för att på så sätt ge kunskap till stöd för rovdjursförvaltningen.

De rovdjur som diskuteras i svaren på telefonenkäten och platsintervjuerna är framförallt varg och till vissa delar också lodjur. Björn nämns som ett problem av några av dem som deltagit i studien men det är ett mer marginellt ämne i platsintervjuer och diskussioner med jägare, lantbruksföretagare och tjänstemän på länsstyrelserna. I likhet med resultaten från tidigare studier (t.ex. Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009) ser vi att vargen är det djur som anses orsaka stora problem och intensiva konflikter. Det är en uppfattning som delas av både länsstyrelsens tjänstemän, jägare och lantbruksföretagare. Lodjur, som under vissa tidsperioder svarar för lika många eller fler angrepp som varg, är inte lika illa sedd. En förklaringsmodell som lyfts fram i intervjuer både med skadedrabbade och med länsstyrelsens personal är att lodjuren har ett annat jaktbeteende vilket gör att de oftast gör mindre skada vid varje enskilt angrepp (jmf. Elofsson & Häggmark, 2021).

En övergripande slutsats av den här rapporten är att förekomsten av stora rovdjur påverkar jägare och lantbruksföretagare, såväl direkt som indirekt. Vi ser, med utgångspunkt i resultaten från telefonenkät och platsintervjuer, samt genom en analys av skyddsjaktsansökningar (och beslut), att framförallt närvaron av varg, och i viss mån även lodjur, får konsekvenser för jägare såväl som för lantbrukare (jmf. von Essen, 2016). För lantbruksföretagaren handlar det till exempel om socioekonomiska konsekvenser i form av förlorade inkomster efter ett rovdjursangrepp, medan jägaren i mindre utsträckning påverkas ekonomiskt. Det är dock viktigt att ändå nämna att kostnader kan uppstå för jägaren om denne vill att hunden ska ha skyddsväst. Minskade populationer av klövvilt är en annan kostnad som har belysts av Hasselström med flera (2013) och Mensah med flera (2019) (jmf. SOU 2007:89). Markägaren kan också potentiellt påverkas ekonomiskt genom minskade arrendeintäkter till följd av ett lägre intresse för jakt i områden med en hög förekomst av rovdjur (Mensah m.fl., 2019). Vi konstaterar att de indirekta konsekvenserna får direkta uttryck.

Förändringar av jakten kan också skapa merkostnader, men det ses inte alltid som kostnader då de flesta har jakten som fritidssysselsättning. De värden som upplevs hotade handlar inte enbart om de ekonomiska. Ser vi till de immateriella konsekvenserna visar vår undersökning att både lantbrukare och jägare upplever en känsla av vanmakt över att inte förmå skapa en trygg miljö för sina tamdjur och hundar. Med rovdjursangrepp och risken för sådana följer många gånger upplevelser av stress och oro men också osäkerhet inför framtiden; för de ekonomiska förutsättningarna i lantbruksföretagandet, för egen del, för lokalsamhället och för förutsättningarna att kunna bo och verka på landsbygden. Detta resultat ligger i linje med den tidigare forskningen som visar hur människor kan uppleva starka negativa känslor när deras lokala miljö utsätts för förändring och när de känner vanmakt över de förändringarna (se t.ex. Albrecht m.fl., 2007; jmf. Sjölander-Lindqvist 2006; 2008; 2009).

I denna diskussionsdel lyfter vi fram studiens centrala resultat från de olika källmaterialen samt visar i vilken mån dessa resultat ligger i linje med eller skiljer sig från resultat i tidigare forskning och de styrdokument som vägleder rovdjursförvaltningen i Sverige. I det första stycket (8.1) diskuteras resultaten utifrån informanternas (platsintervjuerna med tamdjursägare och jägare) och respondenternas (telefonenkäten) svar om de merkostnader och det merarbete som följer av förekomsten av stora rovdjur. I det andra stycket (8.2) diskuteras stress, oro och osäkerhet. I stycke 8.3 diskuteras attityder till rovdjur och till rovdjursförvaltningen, dessa attityder diskuteras också i relation till vissa förvaltningsåtgärder. I stycke 8.4 diskuteras hur respondenter och informanter ser på landsbygdens framtid, på möjligheten att bo och leva på landsbygden och hur detta relaterar till deras anknytning till platsens. I alla dessa stycken (8.1–8.4) diskuteras resultaten i relation till möjliga implikationer för förvaltningsåtgärder. I kapitel 9 fördjupas dessa diskussioner i en kortfattad avslutande reflektion samt förslag till förvaltningsåtgärder.

8.1 Merarbete, inkomstbortfall och ökade utgifter

Studiens resultat visar tydligt att förekomst av stora rovdjur för med sig merkostnader för framförallt lantbruksföretagare och i viss utsträckning också för jägare. Det kommer till uttryck i hela materialet, det vill säga i platsintervjuer, i skydds-jaktsansökningar, i telefonenkäten och även i intervjuer med länsstyrelserna. För lantbruksföretagarna handlar de socioekonomiska konsekvenserna både om direkta kostnader och om indirekta kostnader. Merarbete kopplat till skadeförebyggande åtgärder och åtgärder efter angrepp är ett tydligt exempel. Även den tid lantbrukaren eller jägaren lägger på kontakten med länsstyrelsen är merarbete som uppkommer på grund av att det finns stora rovdjur i deras närhet. Merarbete handlar också om den tid det tar att sätta sig in i gällande regelverk och fylla i ansökningsblanketter för bidrag eller ersättning och inkomstbortfall i samband med både skadeförebyggande åtgärder och rovdjursangrepp på tamdjur och hundar. Även Eloffsson med flera (2015) beskriver att många lantbruksföretagare ser processen att ansöka om bidrag eller ersättning av länsstyrelsen som ett merarbete.

Även om vissa typer av merarbete inte beskrivs som en ekonomisk kostnad av alla som intervjuats så kan arbetsinsatser som extra tillsyn av djuren innebära att annat arbete måste åsidosättas, exempelvis underhåll av gårdens fastigheter, vilket i

förlängningen kan få ekonomiska konsekvenser. En del av de anpassningar som görs av tamdjursägare i områden med stora rovdjur är inte nödvändigtvis åtgärder som rekommenderas av länsstyrelsen eller åtgärder som är nödvändiga för att beviljas kompensation vid en eventuell skada. Det kan handla om anpassningar som djurägaren anser sig nödgad att göra för att denne känner ett ansvar för, eller en omsorg, gentemot sina djur. Det innebär att det är en delikat fråga att bedöma vilket merarbete och vilka merkostnader som är förknippade just med närvaron av stora rovdjur.

Resultaten visar vidare på att lantbruksföretagarens ekonomi påverkas av i vilken utsträckning verksamheten kan fortsätta efter ett rovdjursangrepp. Det beror i sin tur på typ av djurhållning, omfattning på verksamheten och andra faktorer. Det finns därmed kostnader som är direkt kopplade till ekonomiska transaktioner, som till exempel att köpa nya får till besättningen efter ett rovdjursangrepp. Som presenterats i resultatdelen kan det också skapa merarbete att förhindra smitta när nya djur tas in i besättningen. Efter ett angrepp kan det också bli nödvändigt att flytta tamdjuren för att förhindra framtida angrepp. Ett angrepp kan också leda till merarbete och ökade kostnader eftersom det innebär att lantbrukaren inte kan utnyttja sin tillgängliga mark fullt ut. Att ha djuren på sämre beten kan också innebära att lantbruksföretagaren tvingas till extra stödutfodring av djuren som även det innebär en ytterligare kostnad. Det kan i sin tur innebära begränsningar i den upplevda möjligheten att utöka sin besättning. Som vi kunde se i kapitel 7 uppgav en djurägare att kundbasen svek då många inte vill köpa djur som gick i deras hagar då de ansåg att dessa djur hade en hög risk att bli utsatta för angrepp. Detta är också ett exempel på ett inkomstbortfall som orsakas av stora rovdjur. Elofsson m.fl. (2015) visar att "samhällsekonomiska kostnader" i form av påverkan på företagets lönsamhet bland annat kan förekomma till följd av "utebliven produktion av kollektiva nyttigheter", så som minskning av biologisk mångfald eller minskad bipollinering (s. 44).

Merarbete som läggs på att förhindra angrepp eller i samband med ett angrepp är också något som kan få konsekvenser för lantbrukarens hälsa och upplevda livskvalitet. Eklund med flera (2020) visar att livskvalitet kan påverkas negativt bland lantbrukarna när de behöver allokera mer tid och pengar som en konsekvens av rovdjursförekomst, istället för att exempelvis lägga tid på att vårda sina djur och ägna sig åt fritidssysselsättningar med sina vänner eller familj.

Eftersom lantbruksföretagarens kostnader och merarbete ersätts i efterhand kan det kräva en viss likviditet i lantbruksföretaget och ett kontaktnät som är redo att ställa upp i akuta situationer. Även om lantbrukaren får hjälp utan att behöva ersätta grannar och vänner kan det ändå leda till kostnader eller merarbete i form av framtida gentjänster. En lantbrukare sa dock uttryckligen att han bara kan ringa sådana som kan betalas genom gentjänster eftersom likviditeten inte tillåter någon annan form av kompensation för andras hjälp. Detta kan ses som en ekonomisk kostnad i form av utökad arbetstid vilken kan sträcka sig framåt i tiden. Möjligheten att få hjälp av vänner och grannar är inte heller en resurs som är jämnt distribuerad mellan lantbruksföretagare, utan det finns skillnader mellan olika individer som bland annat kan kopplas till socialt kapital som handlar om resurser som nätverk, förtroende och normer (Bourdieu, 1986). Som beskrivs i en svensk studie, kunde lantbrukare uppleva en psykisk påfrestning, särskilt om det visade sig att de hade "dålig social

kontakt” med andra människor och därmed var tvungna att själva ta hand om yttre stressfaktorer som exempelvis ett rovdjursangrepp (Kolstrup, 2014, s. 16). Andra anledningar till skillnader mellan individer kan vara att vissa företagare inte har ett etablerat kontaktnät på grund av geografiskt isolerat läge av gården, eller att de av annat skäl har svårt att mobilisera insatser vid akuta behov.

Enligt flera studier kan starka sociala gemenskaper och sociala nätverk skapa bättre tillgång till exempelvis kunskap och ekonomiska resurser, eftersom sociala samband och en känsla av ömsesidighet ökar benägenheten att fler samverkar och delar resurser med varandra (Adger, 2003; Bourdieu, 1986; Cinner m.fl., 2018; Putnam, 2000). De sociala nätverken skapar även en känsla av tillhörighet (Kitchen m.fl., 2012) och är också betydelsefulla för hälsan (Eriksson, 2011; Kawachi m.fl., 2008).

Ofta ingår lantbrukaren och jägaren i sociala nätverk av kontakter med andra lantbruksföretagare och jägare. Det är kontaktnät som många gånger är nödvändigt för att lösa olika problem som uppkommer. Ett nätverk som är viktigt för många människor på landsbygden är jaktlaget som etablerar sociala relationer och ett sammanhang där kunskaper delas med andra. Behovet av ett brett kontaktnät av människor som kan ställa upp med kort varsel har också betonats i flera av platsintervjuerna i den här undersökningen. Ett sådant kontaktnät har av flera informanter beskrivits som en nödvändig del av att klara av vissa arbetsuppgifter på gården, särskilt i oväntade situationer som kräver mycket arbete exempelvis i samband med ett rovdjursangrepp.

Det finns således ett stort värde i att ingå i sociala nätverk eftersom det gör att enskilda individer kan få tillgång till viktiga och värdefulla resurser som exempelvis kunskap, socialt- och materiellt stöd, kontakter och information (Bourdieu, 1986). Det sociala nätverket utgör därmed ett rum av möjligheter, och skapar grunden för ett socialt kapital som Bourdieu (ibid.) och Putnam (2000) beskriver de resurser som det sociala nätverket erbjuder. Resurserna kan dels vara ett individuellt socialt kapital, dvs. tillgängliga för individer genom deltagande i ett nätverk (Bourdieu, 1986), dels ett kollektivt socialt kapital där en hög grad innebär att olika individer känner ett ömsesidigt förtroende/tillit för varandra (Putnam, 2000).

De flesta jägare i undersökningen, både i telefonenkäten och i platsintervjuerna ser inte en förlust av en hund som en ekonomisk konsekvens utan som en personlig förlust. Samtidigt förekommer det i materialet diskussioner om huruvida den maximala ersättningen för en rovdjursdödad hund kompenseras genom länsstyrelsens ersättning. För jägaren och lantbrukare som äger mark som arrenderas ut finns det också ett potentiellt inkomstbortfall orsakat av förekomst av rovdjur. Det är ett resultat som framkommer både i telefonenkäten och i platsintervjuerna. Vi ser också hur merkostnader av rovdjur är någonting som reflekteras i skyddsjaktsansökningarna till länsstyrelserna. Inkomstbortfall som lyfts i skyddsjaktsansökningarna handlar om rovdjur som dödar villebråd och som minskar mängden jaktbart vilt i skogen, vilket gör jakten mindre attraktiv för jägarna. Det kan betyda att avkastningen från jakten påverkas genom exempelvis minskad jaktturism (jmf. SOU 2007:89; Hasselström m.fl., 2013; Mensah m.fl., 2019; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009). För markägare kan det exempelvis handla om minskade arrendetäkter, vilka kan vara av betydelse för gårdens ekonomi och familjens försörjning

(Hasselström m.fl., 2013). Flera statliga offentliga utredningar (SOU 2007:89; 2012:22; 2013:60) finner att enskilda markägare kan lida ekonomiska förluster om jaktbara viltstammar minskar till följd av ökade rovdjursstammar. I SOU 2007:89 (s. 613) nämns till exempel att jaktarrendet på Sveaskogs marker i Bergslagen och Hälsingland sänktes med 2 mkr per år (-25 %) till följd av förekomst av rovdjur.

Effekten av stora rovdjur på annat vilt har belysts bland annat i en kunskapssammanställning från 2018 (Andrén m.fl., 2018) men även i en statlig offentlig utredning (SOU 2007:89) och i studier (Hasselström m.fl., 2013; Mensah m.fl., 2019). Angiven offentlig utredning finner att björn och varg har en effekt på älgpopulationen och att den är mest märkbar i områden där båda rovdjuren finns och där alternativa bytesdjur är få (jmf. Andrén m.fl., 2018). I hur stor grad rovdjuren påverkar viltbeståndet kan även ses om en osäkerhetsfaktor för jägarnas och markägarnas planering av uttag av älg eftersom det försvårar beräkningen av jaktlig avkastning, vilket betonas av flera informanter i studien (jmf. Wikenros m.fl., 2015).

Ett ekonomiskt bortfall kan också orsakas av att tamdjursägare inte anmäler angrepp av rovdjur som de skulle kunna vara berättigade att få ersättning för. Flera av de intervjuade uppgav att de tvekar att kontakta länsstyrelsen vid ett angrepp. Det förekommer flera olika argument för detta, dels kan det finnas människor som är positiva till stora rovdjur och inte vill att skydds jakt ska beviljas eller att attityden till rovdjur ska försämrats, dels kan det bero på att människor på grund av inställning eller tidigare erfarenheter inte vill ha någonting med länsstyrelsen att göra. Det kan också bero på att de inte vill ha insyn i sin verksamhet eller uppmärksamhet som kan leda till medieexponering och eventuella hot från rovdjursaktivister. Att det förekommer att angrepp inte rapporteras till länsstyrelsen påtalas också av tjänstemän vid länsstyrelserna. Dessa uppgifter är tredjehandsuppgifter, men vi menar att det finns goda skäl att anta att denna information är korrekt då tjänstemännen har ett brett kontaktnät genom sitt arbete, och att tjänstemän från flera län bekräftar denna bild. Tveksamheten att anmäla angrepp har också kommit upp i de intervjuer som gjorts med lantbrukare och jägare i denna undersökning, och är något som även har bekräftats av tidigare studier (se t.ex. Elofsson m.fl., 2015).

Ansökningsprocessen för skadeförebyggande åtgärder och ersättning efter skada upplevs av många informanter och respondenter som invecklad och byråkratisk, vilket kan innebära att lantbrukaren eller jägaren ser ansökningsprocessen som ett merarbete. Det kan även avskräcka människor från att alls ansöka om bidrag och ersättning de kan vara berättigade till. Ytterligare en faktor som kan förklara varför skadedrabbade inte anmäler ett angrepp är bristande kunskap om vilka bidrag och ersättningar som går att söka och hur dessa ansökningar görs. Vissa har kanske inte tillgång till information om möjliga ersättningar och kunskap om regelverk kring förvaltningen av rovdjur. Det lyftes fram i intervjuerna med tjänstemännen på länsstyrelsen att de träffade människor som inte hade kunskaper om dessa regelverk trots att de arbetar aktivt med att nå ut med information.

Om tamdjursägare inte känner till vilka bidrag det finns att söka eller var de ska vända sig vid ett angrepp kan det leda till att ekonomiska förluster inte kompenseras. Kunskap är inte jämlikt fördelad utan beroende på resurser i form av till exempel ett brett kontaktnät. Det lyftes även fram i en av intervjuerna med en tjänsteman från

länsstyrelsen att det är viktigt att i möjligaste mån ge stöd åt personer som av en eller annan anledning har hinder eller svårigheter i att söka om ersättning.

I vilken grad ett sådant bortfall sker är emellertid svårt att bedöma då de av naturliga anledningar inte går att identifiera på något enkelt sätt. Det är inte möjligt att få reda på några exakta siffror på det antal personer som inte anmäler en skada. I de fall ett angrepp orsakade av rovdjur inte anmäls är det också en ekonomisk konsekvens. Vi har i studien inte identifierat någon som inte anmält ett angrepp som de varit säkra på har varit orsakade av rovdjur. Det finns dock ett exempel på en tamdjursägare som först efter ett andra angrepp kom till insikt att det faktiskt var orsakat av rovdjur och därför inte fick ersättning för förlusten vid det första angreppet.

Svårigheten för länsstyrelsens besiktningsmän att säkerställa att uppkomna skador är orsakade av något av de stora rovdjuren är ytterligare en faktor som kan leda till inkomstbortfall för skadedrabbade tamdjursägare och hundägare. Att sådana situationer med allra största sannolikhet uppkommer styrks av de intervjuade besiktningsmännen. Dessa berättar att de vid vissa besiktningar hittar skador på djur som är svårbedömda på grund av olika omständigheter, eller att det inte längre finns något kadaver att besiktiga om rovdjuret tagit med sig tamdjuret från platsen. Det påtalades också att det är särskilt svårt att bekräfta rovdjursangrepp om djuren har skrämmts och forcerat staketet. Felbedömningar på skador kan också göras åt andra hållet så att skador som inte är orsakade av stora rovdjur bedöms som sådana. I de fall där ett rovdjursangrepp bedöms som någonting annat (exempelvis som angrepp av hund eller naturlig död) trots att det i själva verket varit ett rovdjursangrepp innebär det merkostnader för den enskilda lantbruksföretagaren eller hundägaren.

Som framgick av kapitel 7 har både jägare och lantbrukare många gånger mycket skilda uppfattningar om huruvida ersättningen för en skada som uppkommit på grund av ett rovdjursangrepp täcker faktiska kostnader för stängsel eller ersätter de skador som har åsamkats. Jägarna som har fått bidrag för skyddsväst är generellt sett nöjda med både bidrag och ansökningsprocessen. De flesta av de intervjuade har inte heller några klagomål på ersättningsnivån för en vargdödad hund, men betonar samtidigt att förlusten av en hund inte går att ersätta. En av de intervjuade ansåg att ersättningssystemet borde ta hänsyn till huruvida den skadade eller dödade hunden är jaktmeriterad eller inte. För tamdjursägare är det större skillnader i synen på om kompensationen täcker de faktiska kostnaderna eller inte. De allra flesta av informanterna som haft angrepp och som ersatts av länsstyrelsen ansåg att det fanns merkostnader de inte komparerades för (se resultatdelen, kap. 7) för mer detaljer kring detta), även om en av informanterna uppgav att deras ekonomi inte påverkades negativt av angreppet utan att de komparerades fullt ut för sina kostnader.

Skillnaderna i hur olika personer beskriver ekonomiska konsekvenser kan förklaras med att det finns skillnader mellan olika personers situation. Detta tas upp av en studie i USA, där skador på tamdjur av varg över flera delstater motsvarade en inkomstförlust för lantbruksindustrin som var relativt låg, men kostnaderna var betydande för de enskilda lantbrukare som drabbats av angrepp (Muhly & Musiani, 2009). I vår studie kan det handla om att sätta upp ett rovdjursavvisande stängsel är mer kostsamt och även besvärligare att underhålla om den inhägnade marken inte består av slät vall utan av mer otillgänglig terräng. Konsekvenserna av ett angrepp

av rovdjur på tamdjur för en lantbrukare kan också variera beroende av när på året angreppet inträffar. Det kan till exempel vara både dyrare och svårare att leja folk för att få hjälp att samla in djur som skrämts eller för annat arbete under skördetiden när de flesta lantbrukare är upptagna. Om arbetet måste utföras av lantbrukaren själv kan det exempelvis innebära en förlust av skörd om sådant arbete åsidosätts. Skillnaden i huruvida skadedrabbade anser att kostnader fullt ut täcks av ersättningen från länsstyrelsen kan också antas bero på skillnader i hur de själva definierar ekonomiska kostnader. Ser lantbrukare merarbete med djuren som en naturlig del av det dagliga arbetet på gården är det sannolikt inget denne ser som en kostnad eller något de söker ersättning för. Konsekvensen av att inte kunna använda betesmark kan också ses som en kostnad eller inte beroende på informanternas uppfattningar om vad som kan räknas som kostnader.

Även vissa av tjänstemännen vid länsstyrelserna kom in på frågan om ersättnings- och bidragsnivåer under intervjuerna. Några ansåg att bidrag och ersättningar är tillräckliga, medan andra efterlyser bättre underlag för de faktiska kostnaderna lantbrukarna har, vilket skulle kunna utarbetas i samverkan med intresseorganisationer.

När det gäller risken för att rovdjursförekomst kan leda till att lantbruksföretagare lägger ner sin verksamhet finner vi att det är få som lägger ner sin verksamhet även om många uttrycker sådana funderingar. Flera av de som intervjuats uppgav att fårnäringen påverkas negativt av rovdjursförekomst, genom att lantbrukare avvecklar sina fårbesättningar. Flera av tjänstemännen på länsstyrelserna uppgav emellertid att fårnäringen ökar. Det är möjligt att en eventuell ökning beror på faktorer såsom ökad efterfrågan på fårkött, samtidigt kan förekomsten av stora rovdjur begränsa ytterligare expansion av fårnäringen. Oavsett om fårnäringen ökar eller inte, så är det svårt att fastställa rovdjurens exakta effekt på fårnäringen.

Vid en jämförelse mellan det gamla intervjumaterialet insamlat mellan 2006 och 2010 och den data som samlats in till denna rapport finner vi att de intervjuade tamdjursägarna då som nu lyfte kostnader förknippade med rovdjur i samband med angrepp och skadeförebyggande åtgärder. De som intervjuats i denna rapport är generellt mer nöjda med den ersättning de fått i samband med angrepp på tamdjur än de som intervjuades inom ramarna för tidigare projekt. Vi drar slutsatsen att detta förmodligen kan kopplas till att viltskadeersättningen har höjts (Elofsson m.fl., 2015; Naturvårdsverket, 2015a). Enligt Elofsson med flera kan detta korreleras med en ökad rovdjursstam som i sin tur orsakar fler skador, men att ”fler typer av kostnader blivit ersättningsberättigade” (s. 27).

8.2 Stress och oro

Resultaten av vår studie visar att förekomsten av stora rovdjur kan orsaka stress och oro hos både jägare och tamdjursägare, vilket kan få konsekvenser för individens välmående och för den upplevda psykosociala hälsan. Vi menar att detta måste ses utifrån ett helhetsperspektiv som inkluderar en förståelse för tamdjursägarnas och jägarnas perspektiv och livsvillkor. Resultaten från telefonenkäten visar att oro är relativt utbredd bland respondenterna även om det finns skillnader mellan individer. Platsintervjuerna ger en samstämmig bild med enkätresultaten, det vill säga att rovdjur skapar oro men att individer påverkas i olika hög grad. Analysen av skydds-jaktsansökningarna visar liknande resultat.

Vad gäller upplevelser kopplade till stress, oro och osäkerhet finner vi individuella skillnader mellan hur människor uppfattar en specifik situation. Som påvisats i resultatdelen (kap. 7) är sådana skillnader kopplade till olika bakgrundsfaktorer som till exempel om man bedriver sitt lantbruk som ett fritidsintresse eller som en inkomstkälla, eller om man som jägare jagar med hund eller inte. Det finns andra faktorer som kan vara svåra att identifiera och isolera med de metoder som har använts för den här undersökningen. Att vissa individer inte påverkas i någon större utsträckning utifrån sin egen beskrivning betyder inte att oro och stress relaterat till stora rovdjur inte är verkliga fenomen hos dem som säger att de upplever en hög nivå av stress och oro. Det kan bero på skillnader i deras situation (jmf. Muhly & Musiani, 2009), i deras tidigare erfarenheter, men det kan också ha att göra med personlighetsmässiga skillnader, och andra faktorer som inte har gått att undersöka inom ramarna för den här studien (jmf. Johansson m.fl., 2015). Skillnader mellan individer avseende oro påtalades också av tjänstemän vid länsstyrelserna. De sa till exempel att vissa individer återkommande uttrycker oro i sina kontakter med länsstyrelsen.

Vid intervjuerna med länsstyrelsernas tjänstemän uppges att en nära relation till djuren är en faktor som skapar större oro och gör människor mer förtvylade vid en förlust av dessa djur jämfört med tamdjursägare som har stora djurbesättningar och som inte har en relation till specifika individer. En av de intervjuade tjänstemännen sa uttryckligen att de som har mindre fårbesättningar är mer emotionellt berörda av ett angrepp än de som har stora fårbesättningar utan närmare relation till enskilda djur i sina besättningar. Enkätundersökningen visar dock att de som har tamdjur som en inkomstkälla i högre grad uppges att de är oroliga för rovdjur än de som håller tamdjur som en fritidsaktivitet. Detta indikerar att ekonomi är en faktor som generellt ökar oron inför ett eventuellt rovdjursangrepp. Även om det finns undantag lever många lantbrukare redan med små vinstmarginaler och med stor ekonomisk press (se t.ex. Karlsson, 2016). Ett rovdjursangrepp skulle därför kunna föra med sig stora konsekvenser för verksamheten.

När det gäller lantbruksföretagarna i undersökningen så är det största orosmomentet angrepp på tamdjur och de konsekvenser det kan få för ekonomin och andra värden som de värdesätter. 81 procent av tamdjursägarna i telefonenkäten uppgav att de kände sig oroadade med anledning av stora rovdjur. De hästägare som besvarade telefonenkäten ansåg generellt inte att det finns någon större risk för att deras stora

Häst i hage. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist.

djur ska angripas av rovdjur. Vissa personer uttryckte en oro angående vargar i relation till hästar, men då handlar det främst om att hästar kan bli skrämda av vargar och skada ryttaren.

Den höga graden av oro för ens tamdjur bekräftas av tidigare studier, Frank med flera (2015) och Eklund med flera (2020) visar att lantbrukares rädsla för stora rovdjur framförallt är relaterad till en rädsla för att få ett angrepp på sina tamdjur. Vad gäller förekomst av rovdjur kopplat till jakt så är hotet från vargar mot jakthundar ett stort orosmoment för jägarna. Det framkom i nästan alla våra intervjuer som gjordes med jägare, och i enkäten uppgav alla jägare som jagade med hund att de oroade sig för sin hunds säkerhet (jmf. Peltola & Heikkilä, 2015; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009).

Vår studie visar att oron är särskilt påtaglig i samband med ett angrepp, och att de som varit utsatta för ett angrepp kan ha en förhöjd orosnivå under lång tid efter ett angrepp. Flera tamdjursägare pratade om att de upplever att oro stör deras nattsömn, att de vaknar av ljud på natten och tänker att det kanske är ett angrepp eller att lantbrukaren avstår från semester för att de inte vill lämna över ansvaret

för djurens säkerhet på någon annan. Resultatet visar att denna upplevda oro kan öka vid observationer av spår eller spillning från rovdjur eller när man hör vargargyla. Lantbruket är en integrerad del av lantbrukares liv, de bor oftast på gården där de arbetar och deras arbetstider är generellt inte avgränsade till specifika tider på dygnet. Det kan därför vara så att oron för djuren blir en stor del av lantbrukarens liv.

Den stress och oro som lantbrukare och jägare upplever, uppmärksammas också av länsstyrelsens tjänstemän. De menade dock att det utifrån ett förvaltningsperspektiv är en svår fråga att hantera och ersätta: ”Det går inte att ersätta att djurägaren ser sina djur må dåligt”, sa exempelvis en av tjänstemännen. Flera tjänstemän sa att det är en liten del av befolkningen som oroar sig och att endast ett fåtal av dem som de kommer i kontakt med uttrycker oro. Resultaten från telefonenkäten och platsintervjuerna visar dock att oro är relativt vanligt förekommande även bland dem som inte har kontakt med länsstyrelsen. De flesta respondenterna i vår telefonenkät uttryckte oro för rovdjur i allmänhet, i relation till säkerheten för egna och andras barn, och i relation till djurhållning och jakt. Däremot var det relativt få som uppgav att de är oroade för sin egen säkerhet med anledning av stora rovdjur.

Resultaten i denna undersökning visar på att många lantbrukare känner sig maktlösa och uttrycker att de saknar kontroll över sin situation. Vi ser även att lantbrukare, med något enstaka undantag, anser att de inte blir fullt ut kompenserade vid angrepp av rovdjur. Om ersättningarna inte täcker alla förluster kan det öka oron både inför ett eventuellt angrepp och i samband med ett angrepp. Förebyggande åtgärder och underhåll av stängsel beskrivs som en aspekt som kan skapa stress då det är förknippat med merarbete. Det framkommer även att lantbruksföretagare kan uppleva besiktningen av ett angripet tamdjur som en utsatt situation i vilken vissa anger att de är oroliga för att besiktningsmannen ska kommentera deras djurhållning på ett negativt sätt, och det finns en oro över att de inte ska beviljas ersättning.

Ytterligare en aspekt som framkommer i undersökningen i relation till lantbrukares och jägares psykosociala situation är den hotbild som beskrevs i många av platsintervjuerna. Flera av de intervjuade jägarna vittnade om hur det är svårt att genomföra en skydds jakt i närvaro av djurrättsaktivister. Det kan leda till en osäker jakt situation och obehag för jaktledare, andra jägare, berörda lantbrukare men också för länsstyrelsens tjänstemän. Denna oro kan också finnas närvarande vid besiktningar av skador efter ett angrepp, även om skydds jakt inte är aktuell. Hot och trakasserier kan förekomma lång tid efter att angreppet skett, ofta i form av anonyma telefonsamtal, men det kan också ske i form av att aktivister dyker upp på gården för att genomföra protestaktioner. Det framkommer även i denna undersökning att trakasserier kan vara det omvända: att lantbrukare som haft ett rovdjursangrepp blir uppringda för att de inte uttrycker sig tillräckligt kritiskt om exempelvis gällande rovdjurspolitik. Denna realitet, speciellt i förhållande till rovdjursaktivister, måste förstås som en viktig faktor i relation till stress och psykosocial oro relaterat till rovdjur. Frågan om rovdjursaktivister har den senaste tiden uppmärksamats i media och i den nationella politiken. I en interpellation lyfte till exempel en riksdagsledamot för Centerpartiet frågan om ”åtgärder mot militanta djurrättsaktivister” varpå justitie- och migrationsministern svarade att frågan skulle ”ingå i en utredning som rör organiserad kriminalitet” (Interpellation 2018/19:115).

Lamm. Foto: Hans Geijer/Johnér bildbyrå.

Vår studie visar att rovdjurens närvaro har inneburit att både jägare och lantbrukare inom det geografiska området för studien har behövt göra anpassningar i sin jakt och i sin djurhållning. I en studie om hur prärievargar påverkar människor i ett område i Canada använder Alexander & Draper begreppet "places of fear/anxiety" (Alexander & Draper, 2019), som på svenska kan översättas till orosområden. De använder begreppet för att beskriva hur prärievargarna medför en otrygghetskänsla för individer i området, även för dem som inte själva blir utsatta för angrepp på tamdjur och hundar (jmf. Sjölander-Lindqvist, 2006). Detta begrepp har ett förklaringsvärde även i vår studie då vi påvisar att även de som berättar att endast deras grannar haft angrepp av rovdjur upplever en ökad oro.

Även om det är relativt ovanligt upplevs anpassningarna ibland så krävande att jägaren eller lantbrukaren överväger att avveckla sitt lantbruksföretag, sluta jaga med hund eller byta jaktmark för att minska risken för rovdjursangrepp. I studien identifierar vi ett fåtal personer som har slutat med jakt efter vargangrepp på hund, och tamdjursägare som har förändrat vilka tamdjur de håller på grund av rovdjursangrepp. Som framgått av tidigare studier kan oro också leda till minskad arbetskapacitet för lantbrukaren (Zahl-Thanem m.fl., 2020). Inom ramarna för vår under-

sökning kan vi dock inte dra någon slutsats om i vilken utsträckning det kan värderas i termer av inkomstbortfall. Vi konstaterar att såväl skadeförebyggande åtgärder som insatser i samband med ett rovdjursangrepp inte bara föranleder socioekonomiska kostnader utan också psykosociala konsekvenser.

Den oro och stress som beskrivs i samband med och vid tiden efter angrepp i platsintervjuerna liknar den oro och stress som beskrivits i försteförfattarens tidigare intervjuundersökningar bland jägare och lantbrukare (genomförda 2006–2010). Även oron inför ett potentiellt angrepp på hund vid jakt eller på tamdjur för lantbrukaren beskrivs på liknande sätt i det tidigare intervjumaterialet. Då som nu beskrivs förluster av hund som särskilt betungande. Även i de intervjuer som gjordes mellan 2006 och 2010 påtalades djurrättsaktivister som någonting som skapar ett orosmoment för jägare och lantbrukare, men utifrån vad som framkom i platsintervjuerna som gjordes inför denna rapport tycks detta nu vara en mer framträdande aspekt, särskilt i vissa geografiska områden. I den föreliggande studien uttryckte de som intervjuats en rädsla för att bli exponerade i medier och att detta skulle leda till oönskade kontakter och eventuella hot från aktivister. Informanter i denna studie anser också själva att det har skett en förändring över tid, och en av dem påpekade att ”detta är något som kommit de tio sista åren.” En länsstyrelsetjänsteman i ett av länen menade att rädsla för hot från aktivister är den främsta orsaken till oro hos jägare och tamdjursägare.

8.3 Attityder till rovdjur och förvaltning

Som vi sett i resultatdelen är förtroendet lågt för den svenska rovdjursförvaltningen bland de jägare och lantbrukare som besvarade enkäten. 70 procent valde något av de två lägst rankade alternativen på en femgradig likertskala medan endast 12 procent valde något av de två högst rankade alternativen. Urvalet var relativt litet, men då det skett slumpmässigt ur de register som funnits tillgängliga för undersökningen (se kapitel 6) antar vi att dessa resultat kan betraktas som representativa för lantbruksföretagare och jägare på landsbygden inom den geografiska avgränsningen för studien (d.v.s. Dalarna, Värmland och Örebro län). Även om det finns ett antal respondenter som anser att rovdjurspopulationerna i Sverige ligger på en bra nivå eller till och med borde öka, är inställningen generellt negativ till rovdjur, där en klar majoritet av dem som besvarat enkäten i undersökningen tycker att rovdjurspopulationerna ska vara lägre än idag. Detta ligger i linje med en attitydundersökning av Sandström med flera (2014) där resultaten visar att de som bor i rovdjurstäta områden har lägre grad av acceptans för stora rovdjur jämfört med dem som inte gör det. Samtidigt visar Sandström med flera (2014) att en majoritet av respondenterna på riksnivå i Sverige och på länsnivå är positiva till rovdjur.

Intervjusvaren från platsintervjuerna indikerar vad misstron mot förvaltningen bygger på. Flera av de intervjuade upplever en vanmakt och en orättvis maktfördelning och de sa att människor som fattar beslut om landsbygden inte bor på landsbygden eller förstår villkoren av att leva där. De ansåg att de som privatpersoner och som företagare får ta konsekvenserna och kostnaderna för en rovdjurspolitik som de inte känner sig delaktiga i. Vissa informanter (bland jägare och lantbrukare) uttryckte att de har svårt att se logiken i vad de uppfattar vara en ”liberal” rovdjurspolitik,

det vill säga en politik som gynnar rovdjurens antal och utbredning. I resultatdelen berättade en tamdjursägare att denne föder upp utrotningshotade raser av får och undrar varför vargens gener värderas högre än fårens. Andra respondenter bland lantbrukarna talade om en motsättning i att de ser ett önskemål från konsumenter att de ska producera närproducerat kött och upprätthålla biologisk mångfald genom bete på ängar, samtidigt som förutsättningarna för detta motarbetas genom vad de ser som en dysfunktionell rovdjurspolitik. Uppfattningen att risken för angrepp som uppstår från rovdjursförekomst är något påtvingat och att rovdjursförekomsten sker på bekostnad av grundläggande mänskliga behov, kan i sin tur leda till att konflikten intensifieras (se t.ex. Madden, 2004; Sjölander-Lindqvist, 2008).

I telefonenkäten ställdes inga direkta frågor som kan förklara varför respondenterna hade ett så lågt förtroende för rovdjursförvaltningen, men genom att undersöka hur olika grupper besvarade enkäten går det att identifiera mönster i materialet som också kan hjälpa oss att förstå tänkbara faktorer som kan tänka sig skapa misstro. Som också presenterades i resultatdelen, har jägare ett signifikant lägre förtroende för rovdjursförvaltningen än de individer som inte jagar. Även om det är svårt att förklara varför jägare har ett lägre förtroende för förvaltningen stärks detta av att de också har en lägre acceptans för stora rovdjur.

Resultaten av platsintervjuerna visar också att jägare generellt sett är mer missnöjda med både rovdjur och rovdjursförvaltningen än de som endast är lantbrukare. Vid ett par tillfällen har det också nämnts att jägare har försökt övertala lantbrukaren att opponera sig starkare mot rovdjurspolitiken efter att de har haft ett angrepp. Kanske kan skillnaden delvis förklaras utifrån det faktum att jägarorganisationer driver kampanjer mot vad de anser vara en felaktig rovdjurspolitik, och att jaktlagen blir ett forum där dessa idéer tar fäste och förstärks. Samtidigt är förtroendet för rovdjursförvaltningen lågt även bland de respondenter som inte jagar.

Ytterligare ett resultat av vår studie är att den visar att det finns ett tydligt samband mellan dem som uppgav att de är oroad med anledning av stora rovdjur och de som uppgav att de har ett lågt förtroende för rovdjurspolitiken; denna skillnad är även statistiskt signifikant. Det skulle kunna innebära att både ett preventivt arbete mot oro och att oro i högre utsträckning erkändes som en variabel vid utformande av förvaltningsstrategier skulle kunna öka förtroendet för förvaltningen. Det behövs dock ytterligare forskning för att slå fast om så är fallet och hur rovdjursförvaltningen bättre kan ta hänsyn till oro i förvaltningsbeslut, samt om detta kan bidra till att öka det generella förtroendet för rovdjursförvaltningen.

Våra resultat visar att det finns ett samband mellan dem som uppger att de inte har tillgång till den information om rovdjur som de anser sig behöva, och dem som har ett lägre förtroende för förvaltningen. Detta gäller både för jägare och för lantbruksföretagare. Samtidigt är det osäkert om förbättrad eller mer tillgänglig information skulle öka förtroendet eller om de som redan har lågt förtroende är mer benägna att svara att de inte har information eller inte litar på den information de har tillgång till (jmf. Boholm & Larsson, 2019). Den problematiken speglas också i studien av Eklund med flera (2020), där förvaltningsåtgärder som enskilda djurägare upplever som irrelevanta eller ineffektiva gjorde dem mer benägna att ha en negativ syn på och lägre förtroende för rovdjursförvaltningen. Flera av respondenterna i platsintervjuerna sa

uttryckligen att bristen på information inte är problemet utan att det istället är den stora förekomsten av rovdjur, särskilt varg, som är problemet.

Av svaren i telefonenkäten framgick också att respondenterna generellt är mycket positiva till skydds jakt och till licensjakt, där en majoritet av respondenterna vill se en utökning av båda. Respondenterna är dock än mer positiva till skydds jakt där 71 procent vill se en utökning jämfört med licensjakt där 64 procent vill se en utökning. En utökad möjlighet att få skydds jakt beviljad sågs även av de intervjuade som positivt och förknippas med en känsla av att ha kontroll över sin egen situation, och att kunna skydda sina intressen och sina djur som lantbruksföretagare. Som framgick i resultatdelen är jägare signifikant mer positiva till licensjakt än de som inte jagar. Det har i denna undersökning inte gått att identifiera en statistiskt signifikant skillnad i attityden till skydds jakt baserat på om man jagar eller inte.

En annan viktig dimension som framkommer i vår undersökning handlar om relationen till staten och den nationella och regionala rovdjursförvaltningen. I svaren från platsintervjuerna ser vi till exempel hur både jägare och lantbrukare ofta pratar om myndigheter i termer av uppgivenhet, ilska eller frustration. För en del har kontakterna med myndigheter varit omfattande och pågått från och till under flera år. Rothstein (2018) menar att det är tillit till samhället och dess institutioner som skapar social hållbarhet, eftersom människor antas dra slutsatser om tillit baserad på hur de upplever tillförlitlighet till "samhällets offentliga tjänstemän" (s. 16). Detta tillsammans med våra resultat understryker vikten av goda relationer mellan lantbrukare/jägare och tjänstemän (jmf. Cinque, 2015; Sjölander-Lindqvist & Cinque, 2013).

Synen på staten och förvaltningen kommer också till uttryck i resonemang kring statens ansvar när det gäller rovdjursangrepp och de skador som uppstår på tamdjur och hundar. En större andel av respondenterna och informanterna anser att ansvaret för alla skador som orsakas av rovdjur ligger på staten eftersom det är den som reglerar förekomsten av rovdjur. Det finns de som säger att rovdjuren är statens ansvar och att rovdjursförekomst är en påtvingad risk. De anser därför att det inte åligger den enskilde att använda sig av skadeförebyggande åtgärder. Detta stämmer överens med internationell riskforskning där perceptionsstudier visar att risker som upplevs som påtvingade anses värre än risker som man väljer att ta själv, eller risker som upplevs som en naturlig del av livet (Slovic, 2000).

Vad det gäller synen på rovdjur och synen på rovdjursförvaltningen finns det stora likheter mellan resultaten från det intervjumaterial som samlades in mellan 2006 och 2010 och resultaten från intervjuerna som genomförts som underlag för den här rapporten. Länsstyrelserna är fortfarande bättre sedda än Naturvårdsverket men det finns en misstro mot rovdjursförvaltningen i de båda intervjumaterialen. Våra resultat visar att fler är mer nöjda med länsstyrelsens insatser idag i jämförelse med det äldre intervjumaterialet, och säger att tjänstemännen gör sitt jobb när de utför en besiktning. Det är också fler som uttrycker en förståelse för att länsstyrelsen försöker göra sitt bästa.

Rovdjur är fortfarande kontroversiella bland jägare och tamdjursägare på landsbygden och vargen är det rovdjur som i särklass anses orsaka flest problem. Då som nu upplever jägare och lantbrukare att det finns en skiljelinje mellan stad och land. Landsbygden har blivit en plats dit stadsbor kommer för att titta på varg men inte behöver uppleva den negativa sidan av rovdjuren (jmf. Epp & Whitson, 2001). Detta är dock en uppfattning som är mer framträdande i intervjuerna 2006–2010.

Jägare och tamdjursägares beskrivning av den upplevda problematiken med rovdjursförekomst är i många avseenden oförändrad mellan de olika studieperioderna. Uppfattningen att det finns för många vargar och att koncentration av varg är för hög i vissa delar av landet återkommer i de olika källmaterialen. Då som nu ser vi att både lantbrukare och jägare är positivt inställda till utökad skydds jakt och licensjakt, dels för att förebygga rovdjursangrepp, dels för att minska koncentrationen och antalet rovdjur. I det tidigare intervjumaterialet hittar vi uppfattningen att licensjakt är en förvaltningsåtgärd som kan bidra till att göra vargar mer skygga för människor och därmed mindre benägna att angripa eller komma in i befolkade områden. Vi ser också i båda intervjumaterialen en stark önskan om att förvaltningsbeslut ska vara mer lokalt förankrade och att förvaltningen behöver visa mer hänsyn till de som lever och verkar i områden med rovdjur. I det tidigare materialet, som till stora delar tidsmässigt kan kopplas till tiden innan licensjakt på varg, ser vi hur jägare och lantbruksföretagare pratar om att hur de som bor och verkar på landsbygden måste ges bättre möjlighet att försvara sina djur.

8.4 Anknytning till platsen och den lokala identiteten

Landsbygdsbor i allmänhet och lantbruksföretagare i synnerhet har ofta en nära förankring till platsen där de bor. Detsamma gäller i mångt och mycket jägares anknytning till jaktmarker även om det kan vara lättare att byta jaktmark än att som lantbrukare flytta sin verksamhet. Platsbundenhet innebär emotionella band till en plats som ofta bygger på en långsiktig koppling till området, till exempel genom uppväxt, boende och brukande. Platsen är således inte bara en geografisk punkt utan har en unik innebörd för dem som bor och verkar där. Med platsbundenhet kommer traditioner och erfarenheter som förs över mellan generationer, mellan grupper av människor via olika praktiker (Basso, 1996; Sjölander-Lindqvist, 2004; 2006; 2008; 2009; Sjölander-Lindqvist & Sandström, 2019). Det finns många exempel i forskningslitteraturen kring platsens betydelse för människors skapande av lokal och kollektiv identitet och hur människor upplever sig själva, varandra och omvärlden (se t.ex. Feld & Basso, 1996; Ingold, 1993; Sjölander-Lindqvist m.fl., 2010). En socialantropologisk syn på plats betonar vikten av att se plats och landskap utifrån ett relationellt, processuellt och dynamiskt perspektiv vilket innebär att betydelsen av ett landskap och en plats inte är given på förhand. Hur vi människor förhåller oss till plats är något som sker i en ständigt aktiv och pågående process där människor tillskriver sin omgivning positiva och negativa värden utifrån de situationer de befinner sig i (Appadurai, 1995; Sjölander-Lindqvist, 2004).

Platsen för ett rovdjursangrepp. Foto: Annelie Sjölander-Lindqvist

Lantbrukare har i sin verksamhet nära anknytning till platsen då kunskaper om jordmån och andra lokala förutsättningar är centralt för deras verksamhet. Erfarenheter och kunskaper delas med andra i det lokala samhället och normer och regler etableras för hur saker och ting borde fungera och vara beskaffade för att det samhälle vi är en del av ska kunna fungera. Jakt, lantbruk och fäbodbruk är viktiga praktiker som dels bygger på en relation till plats och landskap, dels på sociala relationer. Som Sjölander-Lindqvist med flera (2010) påpekar utgör plats ”en rumslig social karta som speglar och strukturerar sociala relationer” (s. 9). Undersökningen bland de norska lantbrukarna som diskuterades i de inledande kapitlen visar att majoriteten av de tillfrågade både vuxit upp på gården som de idag bedrev sin verksamhet på, och att de önskade att barnen skulle ta över gården när de själva slutar (Zahl-Thanem m.fl., 2020; se även Kolstrup, 2014). Även i vår undersökning är det många av de intervjuade som berättar att de bott eller verkat på gården i generationer eller så talar de om ett generationsskifte där en yngre generation skulle ta över gården.

Förankring till platsen bidrar också till den lokala identiteten. Detta återspeglas i jakten som tradition och är ett sätt för jägaren att känna tillhörighet med en social grupp. Att lokal identitet har betydelse för hur människor tänker och reagerar

på beslut som rör deras närmiljöer är något som påpekats i andra studier (t.ex. Sjölander-Lindqvist, 2004; 2021). Vi menar därför att det är viktigt att komma ihåg att genomförandet av de rovdjurspolitiska målen sker i ett lokalt sammanhang från vilket människor hämtar mening. Platsens betydelse för sammanhållning och sociala relationer, lokal identitet och känslan av att vara del av ett sammanhang som sträcker sig över tid, kan också tänkas påverka viljan till anpassningar (jmf. Schlosberg m.fl., 2018).

Utifrån resultaten av tidigare studier (Murin, 2021; Sjölander-Lindqvist, 2009) vet vi att lantbruksföretagarens kunskap i många avseenden är platsbunden: lantbrukaren vet, baserat på år av erfarenhet, när det är dags att sätta potatisen och vilka fält som lämpar sig för skilda grödor. För jägaren kan jakt ha varit en viktig del av såväl uppväxt som det vuxna livet men jägarens platsbundenhet kommer också till uttryck i kunskaper kring var älgen passerar och var saltstenen bäst placeras. För en del jägare – i likhet med lantbrukaren (som ju också kan vara samma person) – kan platsbundenhet även inkludera att man jagar på samma marker som tidigare generationer, eller att man är med i jaktlag som förvärvat kunskaper om jaktmarkerna sedan generationer tillbaka. Denna typ av kunskap som är platsanknuten och erfarenhetsbaserad är viktig att uppmärksamma och ta hänsyn till i diskussioner kring socioekonomiska och psykosociala konsekvenser (se t.ex., Hovardas, 2018; Marvin, 2003; Skogen, 2001; jmf. Beckley, 2003).

”Värderingen’ av platsen/landskapet är således en dynamisk process som formas av de olika kulturella, politiska och ekonomiska arrangemang som aktörerna verkar inom” (Sjölander-Lindqvist m.fl., 2010, s. 9). Detta perspektiv inkluderas allt mer i diskussionen kring miljörättvisa vilket handlar om att konsekvenser av politiska beslut inte ska drabba vissa grupper eller geografiska områden mer än andra. Schlosberg med flera (2018) argumenterar för att större fokus bör läggas på platsbundenhet som en del av miljörättvisa.

En viktig aspekt när konsekvenser av stora rovdjur ska diskuteras är därför att se på frågan utifrån just platsbundenhet (se t.ex. Beckley, 2003). Resultaten från telefonenkäten visar att det är mycket få som vill eller kan flytta från det område där de bor även om de har negativa erfarenheter av rovdjur och oavsett om de skattar sin oro på en mycket hög nivå. Lantbrukaren har kanske en gård som förts vidare i flera generationer, och har stor kunskap om jordbruk och skötsel, vilket gör att det kan vara svårt att tänka sig att flytta och byta karriär. Det finns en identitet i att vara lantbrukare och de har specialiserade kunskaper och färdigheter som har tagit lång tid att förvärva (även om de många gånger saknar en längre formell utbildning för det arbetet) (Lewicka, 2011; Quinn & Halfacre, 2014; Sjölander-Lindqvist, 2009; Xu m.fl., 2017). Det gör att steget till att söka ett arbete inom en annan bransch många gånger är långt (jmf. Jordbruksverket, 2017).

Utifrån den nära anknytning som lantbrukare har till platsen, och den typ av lokala kännedom och kontaktnät ofta är en viktig förutsättning för att bedriva jordbruk, kan det ifrågasättas om rovdjursangrepp i en viss utsträckning ska ses som en ”normal affärsrisk” (Naturvårdsverket, 2016) som det formuleras i en rapport från Naturvårdsverket. Kompensation utifrån det här perspektivet ska ges när situationen kan bedömas som ”påtagligt försvårad” vilket innebär att tamdjursägaren ska

”ha så stora problem med att det påverkar ekonomin i aktuella lantbruksföretag så att de får svårt att bära sig” (s. 29). Vi argumenterar dock för att den begränsade upplevda möjligheten att flytta, vilket inkluderar en upplevelse av att vara förankrad i platsen där man bor, samt betydelsen av platsanknuten och erfarenhetsbaserad kunskap, gör det svårt för särskilt lantbrukaren att flytta sitt företag. Utifrån ett sådant perspektiv är det möjligt att ifrågasätta det riktiga i att se rovdjur som en naturlig del av risken att etablera sig som företagare. Det är inte heller en risk som lantbrukarna i den här studien uppfattar som naturlig utan snarare som påtvingad eftersom de ser den som en konsekvens av en rovdjurspolitik som de ser som svår att förändra. Som diskuterats tidigare har riskforskning visat att människor har mycket lägre acceptans för risker som upplevs som påtvingade än risker som är naturliga eller som de själva väljer att ta (Slovic, 2000).

Den nära anknytningen många lantbrukare och ofta jägare har till platsen gör också att upplevda begränsningar i vardagslivet genom rovdjurens närvaro förstärks (se t.ex. Kränge & Skogen, 2007; Sjölander-Lindqvist, 2006). Ändrade rutiner, skadeförebyggande åtgärder och merarbete som en konsekvens av rovdjursförekomst, är något som vi i den här studien ser hos både lantbrukare och jägare. Detta är något som också visas i tidigare studier (se t.ex. Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008; 2009). Att jägaren känner oro inför att släppa sin jakthund eller att lantbrukaren vaknar om natten av oro för ett rovdjursangrepp är två av flera exempel på hur närvaron av framförallt varg men också andra rovdjur, påverkar den upplevda psykosociala och socioekonomiska livskvalitén. För jägaren och lantbrukaren handlar det också om hur deras tamdjur och hundar utsätts för risker i form av angrepp, men även hur egendom och hem potentiellt kan förändras som en konsekvens av rovdjursförekomst.

9. Sammanfattande slutsatser och rekommendationer – en utvecklad ekosystembaserad och adaptiv förvaltning

Med utgångspunkt i undersökningens resultat och med stöd av tidigare undersökningar presenterar vi i detta sista kapitel slutsatser som kan användas som kunskapsunderlag för förvaltningen av stora rovdjur på nationell, regional och lokal nivå. Dessutom presenteras förslag på rekommendationer som huvudsakligen riktar sig till de förvaltningsmyndigheter som ansvarar för implementeringen av rovdjurspolitiken i Sverige. I detta kapitel redovisas också flera förslag till fortsatt forskning eftersom vi finner kunskapsluckor.

Ett centralt perspektiv i det här avslutande kapitlet är forskning om demokrati och förutsättningarna för att bygga tillit till förvaltning, vilket vi menar är av betydelse för ekosystembaserad förvaltning. Demokrati innefattar inte enbart principer för beslutsfattande (s.k. processdemokrati) utan behöver även inkludera en vidare syn på deltagande (Hill, 2016). En sådan förvaltning kräver att olika perspektiv kan mötas och att överenskommelser och prioriteringar kan omprövas genom samtal och argumentation (jmf. Habermas, 1989). Sådan dialog och samverkan kan ske inom deltagardemokratiska arenor som länsstyrelsens Viltförvaltningsdelegationer vilket är en viktig institution i en ekosystembaserad och adaptiv rovdjursförvaltning. Dialog kan också ta sig andra uttryck. Mötet mellan länsstyrelsens tjänstemän och lantbrukare och jägare är ett sådant exempel, liksom den kommunikation som uppstår när den enskilde ansöker om skyddsjakt, eller när lantbrukaren ansöker om bidrag och ersättning (Sjölander-Lindqvist, 2015; jmf. Larsson & Sjölander-Lindqvist, 2021). Vi menar att det utifrån ett ekosystembaserat förvaltningsperspektiv handlar om att bygga institutioner som förmår vara adaptiva, det vill säga att institutionerna kan lära av och visa hänsyn till olika förutsättningar och omständigheter. Det är inte minst viktigt sett ur ett demokratiperspektiv.

Demokratiutredningen från 2000 konstaterar att demokrati är ett etiskt ställningstagande varigenom staten förbinder sig att visa tolerans och respekt vilket lägger grunden för mellanmänsklig tillit (SOU 2000:1). Ett demokratiskt styre förutsätter att det finns en ömsesidig respekt mellan människor, oavsett om de är överens eller inte. En fungerande demokrati kräver medborgarnas förtroende (Charron & Rothstein, 2018). Demokratiutredningen från 2014 (SOU 2016:15) pekar på behovet av politisk jämlikhet och av att bana vägen för en pluralistisk demokrati, vilken brukar sammanfattas som faktiskt inflytande, politisk jämlikhet, upplyst kunnande, makt över dagordningen och att ingen ska vara exkluderad (Dahl, 1989). Medborgaren är således att se som en central aktör, och genom att delta tar individen ansvar för

demokratin och levandegör därigenom demokratiska värden. Dewey, som var verksam under mellankrigstiden, menade att demokratin är ett sätt att leva (Bernstein, 2000; Dewey, 1939).

Dialog och samverkan kan således vitalisera demokratin genom att människors olika kompetenser, intressen och perspektiv uppmärksammas och värnas; det ger ett värde till demokratin som samhället hela tiden behöver värna och tillvarata (SOU 2016:15). Detta är en demokratisyn som återspeglas i flertalet offentliga utredningar (Framtidskommissionen, Ds 2013:19; SOU 2000:1; SOU 2016:15; SOU 2020:46). Det reflekteras menar vi även i principerna för en ekosystembaserad och adaptiv förvaltning.

Vi konstaterar att rovdjursförvaltningen har en ansats att arbeta ekosystembaserat med adaptiva inslag, vilket också är ett mål för viltpolitiken och viltförvaltningen. Det kommer exempelvis till uttryck genom att förvaltningen i sin dagliga verksamhet utöver ekologiska faktorer även strävar efter att inkludera sociala och ekonomiska aspekter i beslutsfattande. Vi ser exempelvis i vår undersökning hur länsstyrelsens tjänstemän i mångt och mycket visar förståelse för lantbrukarens och jägarens situation samt att regionala förvaltningsplaner, i linje med en ekosystembaserad ansats, lyfter vikten av att visa hänsyn till specifika geografiska och sociala förutsättningar. Örebros förvaltningsplan för stora rovdjur för perioden 2014–2019 anger till exempel att det inte enbart är ”biologiska förutsättningar som bestämmer rovdjursstammarnas storlek utan främst människors acceptans, det vill säga vad som anses politiskt och praktiskt möjligt” (Länsstyrelsen Örebro län, 2016, s. 13). Dalarnas förvaltningsplan för stora rovdjur betonar att acceptans ska spela en roll i utarbetandet av förvaltningsåtgärder (Länsstyrelsen Dalarna, 2020).

Resultaten av vår undersökning visar att förekomsten av stora rovdjur i många fall orsakar stress och oro hos både jägare och tamdjursägare, vilket kan få konsekvenser för individers välmående och för den upplevda psykosociala hälsan. Vi menar att detta måste ses utifrån ett helhetsperspektiv som inkluderar en förståelse för jägares och lantbruksföretagares perspektiv och livsvillkor. Det är något som även lyfts av de Boon med flera (2020) som argumenterar för att det finns ett behov av att utveckla rovdjursförvaltningen utifrån ett helhetsperspektiv, dvs. att integrera såväl ekologiska hänsyn som sociala, kulturella och ekonomiska aspekter i förvaltningen av de stora rovdjuret. Det kan ske genom att ytterligare stärka samverkan dels mellan olika förvaltningsnivåer och dels avseende intresserepresentation i förvaltningen (jmf. Díaz, 2019; IPBES, 2019).

Kapitlet som följer är indelat i åtta avsnitt: i) det första avsnittet betonar, utifrån rapportens resultat, skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder samt vikten av att ta fram ett kompensationsssystem som uppfattas som legitimt och rättvist, ii) det andra avsnittet tar upp direkta och indirekta effekter och vikten av att vidare kartlägga indirekt påverkan med avseende på ekonomiska och icke-ekonomiska effekter, iii) i det tredje avsnittet tar vi utgångspunkt i social hållbarhet eftersom det är en hållbarhetsaspekt som vi menar behöver uppmärksammas mer, iv) i det fjärde avsnittet lyfter vi behovet av att arbeta vidare med definitioner avseende psykosociala dimensioner samt hur det kan avgränsas socioekonomiskt, v) det femte avsnittet behandlar oro, stress och otrygghet och hur det ska kunna tas i beaktande av förvaltningen, vi) det sjätte avsnittet handlar om information och kommunikation där vi

lyfter förslaget att göra en kunskapssammanställning av goda exempel där kommunikationsinsatser har bidragit till ökad tillit, och i avsnitt sju (vii) tar upp förtroende och legitimitet med fokus på vad som kan bidra till ökat förtroende för rovdjursförvaltningen. Kapitlet avslutas med ett åttonde avsnitt (viii) där vi gör en övergripande reflektion över demokrati och rovdjursförvaltning.

9.1 Skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder

I analysen har vi lyft fram att förekomst av stora rovdjur för med sig merkostnader för framförallt lantbruksföretagare och i viss utsträckning också för jägare. Det handlar om faktiska kostnader men också om förlorade intäkter och arbetsinsatser som leder till merarbete. Det finns olika uppfattningar bland skadedrabbade om och i vilken omfattning ersättning efter ett angrepp täcker faktiska utgifter, merarbete och inkomstbortfall, vilket även styrks i våra intervjuer med tjänstemännen vid länsstyrelserna. Skillnader i den utsträckning ersättningen täcker kostnader beror på faktorer såsom typ av djurhållning och typ av mark som brukas (jmf. Hasselström m.fl., 2013).

Vår studie visar att ett angrepp och skadeförebyggande åtgärder för med sig olika konsekvenser beroende på faktorer som exempelvis individens kunskap om förvaltningssystemet och kapacitet att få hjälp vid ett angrepp eller förmåga att tillgoda sig information. Ett begränsat socialt nätverk och små ekonomiska marginaler kan också öka lantbrukarens stress och oro. Den här kopplingen mellan betydelsen av sociala nätverk och hälsa är känd sedan länge (se t.ex. Eriksson, 2011). Eklund med flera (2020) pekar på att det finns individer som har bristande kunskap om vilka typer av ersättningar som är möjliga att söka eller vart den skadedrabbade ska vända sig för att få hjälp. I förlängningen kan det betyda att lantbruksföretagaren inte kompenseras för sina ekonomiska förluster förorsakade av stora rovdjur. Förvaltningen behöver därför anpassas för att bli mer jämlik och inkluderande och ta hänsyn till dessa skiftande faktorer för att ersättningssystemet ska bli mer rättvist och uppfattas som legitimt.

Vi ser ett behov av att justera bidrags- och ersättningsnivåer till faktiska kostnader men också för att öka bidrags- och ersättningssystemets legitimitet (jmf. Hasselström m.fl., 2013). Weber menar att legitimitet för politiskt fattade beslut är direkt beroende av statens förmåga att kompensera för de eventuella skador som orsakas av ett beslut (Weber, 1983 [1922]). Att legitimitet har betydelse för huruvida ett beslut uppfattas som rättvist har också uppmärksammats i tidigare forskning om viltförvaltning (Dressel, 2020; Lundmark m.fl., 2014). Vi framhåller att det är viktigt att bidrag och ersättningar täcker in både direkta och indirekta kostnader. Det finns ett behov av att arbeta vidare med att utveckla förvaltningen utifrån ett socio-ekologiskt perspektiv. Det ställer krav på förvaltningen att inkludera så många perspektiv som möjligt. Genom att inkludera intresseorganisationer som representerar lantbrukare och jägare i beslut som rör ersättningsnivåer skapas bättre förutsättningar för att bättre justera dessa samt för att ge legitimitet åt dem.

Lägger vi samman studiens resultat avseende skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder, tidigare forskning och att det från den regionala rovdjursförvaltningen uttrycks önskemål om att vidare utreda frågor kring ersättningssystemet, föreslås följande:

- Att ersättningsnivåer för skadade, skrämde och dödade djur samt för arbetsinsatser i samband med angrepp utreds på nytt genom att tillsätta en nationell arbetsgrupp som består av representanter från rovdjursförvaltningen och berörda departement, intresseorganisationer som representerar lantbruks- samt jaktintresset samt att utredningen även inkluderar lantbruksföretagare och jägare som blivit beviljade bidrag och ersättning. Arbetsgruppen bör ledas av tredje part med god insikt i naturresurskonflikters sociala, ekonomiska och politiska dynamik.

En andra rekommendation inom ramen för skadeförebyggande och kompensatoriska åtgärder är:

- En kunskapssammanställning och utvärdering av olika typer av ersättningssystem (t.ex. arealersättning för att upprätthålla biologisk mångfald) för att lära av andra ersättningssystem som upprättats för att förvalta gemensamma resurser.

Dessa två rekommendationer motiveras av att rovdjursförvaltningen, i enlighet med en ekosystembaserad och adaptiv ansats, ska präglas av transparens och aktivt deltagande där olika aspekter vägs in. Det är också något som stöds av annan forskning om svensk viltförvaltning (t.ex. Dressel m.fl., 2020; Sandström m.fl., 2019) men som också lyfts av IPBES (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services) som är den biologiska mångfaldens motsvarighet till FN:s klimatpanel (IPBES, 2019) samt konventionen om biologisk mångfald. Naturvårdsverkets strategi för svensk viltförvaltning konstaterar även att det ska finnas en ”gemensam kunskapsbild som ger en så korrekt bild av verkligheten som möjligt” (Naturvårdsverket, 2015b, s. 3).

9.2 Direkta och indirekta ekonomiska konsekvenser

Vår studie visar många olika exempel på både direkta och indirekta ekonomiska effekter av förekomsten av stora rovdjur. Vi konstaterar att indirekta konsekvenser blir direkt upplevda. Flera tamdjursägare som ansökte om skydds jakt angav till exempel uppskjutna betesperioder som extra kostnader orsakade av rovdjursförekomst eller att de inte klarar KRAV-certifiering på grund av en uppskjuten betesperiod vilket också får ekonomiska konsekvenser. I andra skydds jaktansökningar ser vi hur sökande anger att deras betesmarker håller höga naturvärden som naturreservat och Natura 2000-områden, vilka påverkas negativt av vargförekomst genom den upplevt begränsade möjligheten att använda befintliga beten. Vi konstaterar att de anpassningar som lantbrukarna behöver göra med anledning av rovdjursförekomst kan bidra till en redan stressig arbetsmiljö som beror på höga krav på anpassningar till nya trender och regler inom livsmedelsproduktionen. Dessa, i kombination med ”låg kontroll”, kan utgöra en ”psykisk påfrestning” bland lantbrukare (Kolstrup, 2014, s.6).

Våra resultat visar också att små ekonomiska marginaler, dålig likviditet samt fun-deringar och oro inför framtiden påverkar de indirekta och direkta konsekvenserna av rovdjursförekomst. Tamdjursägare kan potentiellt bli av med EU-stöd om de inte håller betande djur på vissa områden, även om de har behövt flytta dem på grund av rovdjursangrepp. Flera informanter menar att det också kan vara svårt om man har små ekonomiska marginaler att anpassa verksamheten efter ett angrepp eftersom man kanske inte har tillräckligt med foder för att flytta djuren till ett säkrare område.

Vissa kostnader är enklare att definiera medan andra är svårare att både definiera och mäta (Elofsson m.fl., 2015; Naturvårdsverket, 2015a). Detta leder till att rovdjursförvaltningen istället tenderar att fokusera på att förebygga eller ersätta synliga skador (Dickman, 2010; jmf. SOU 2013:60). Propositionen *En hållbar rovdjurspolitik* (prop. 2012/13:191) påpekar att förvaltningen inte bara ska ta hänsyn till ekonomiska effekter av stora rovdjur utan också ”icke-ekonomiska effekter” avseende ”människors livsbetingelser och påverkan på biologisk mångfald och vårt gemensamma kulturarv” (s. 26). I kapitel 4 kunde vi läsa hur nationella och regionala förvaltningsplaner anger att förekomst av rovdjur påverkar människors verksamhet och vardag såväl socialt som ekonomiskt. Vi ser betydelsen av att ta hänsyn till att icke-ekonomiska effekter även uppmärksammas i regionala förvaltningsplaner.

Vi föreslår följande:

- Ytterligare ytterligare studier för att ge en djupare kunskap om direkt och indirekt påverkan, avseende både ekonomiska och icke-ekonomiska effekter samt hur dessa förhåller sig till varandra.

9.3 Social hållbarhet och livskvalitet

Vargkommittén föreslår i sitt slutbetänkande (SOU 2013:60) att förvaltningen kontinuerligt ska inhämta kunskap så att den kan anpassas efter nya förutsättningar. Det inkluderar inte bara ekologiska aspekter utan även att förvaltningen ska anpassas till ekonomiska, sociala, kulturella och regionala förutsättningar och behov. Den här rapporten visar att förekomst av stora rovdjur på flera sätt får konsekvenser som inte direkt är kopplade till ekonomi för människor på landsbygden. Till exempel upplever många att rovdjur inskränker deras vardag, både som lantbrukare och som jägare, vilket negativt påverkar deras livskvalitet. I vår studie ser vi att det finns de som känner sig ifrågasatta av myndigheterna och att de upplever att myndighetsbesluten prioriterar ekologiska ställningstaganden framför sociala och kulturella aspekter. Detta är något som har påvisats i tidigare forskning (Sjölander-Lindqvist m.fl., 2020). En förbättrad förmåga inom rovdjursförvaltningen att möta människor som befinner sig i en socialt och ekonomiskt utsatt situation lyfts som viktigt av många som deltagit i undersökningen i platsintervjuer och telefonenkät.

Naturvårdsverket skriver i den nationella förvaltningsplanen för varg (2016) att lantbruksföretagaren får räkna med en viss påverkan av yttre faktorer, och att rovdjurens närvaro och en viss grad av angrepp får ses som en ”normal affärsrisk” (s. 29). Kompensation ska utifrån ett sådant perspektiv ges när situationen kan bedömas som ”påtagligt försvårad” (s. 29). Det innebär enligt Naturvårdsverkets rapport att tamdjursägaren ska ”ha så stora problem [...] att det påverkar ekonomin i

de aktuella lantbruksföretagen så att de får svårt att bära sig” (s. 29). Vi menar att det är en utgångspunkt som lägger en stor så kallad ”bevisbörda” på lantbrukaren och som även bortser från att lantbruksföretagande också kan omfatta andra dimensioner som till exempel att föra vidare ett kulturarv och bidra till en levande landsbygd. Det tar inte heller hänsyn till den nära anknytning till platsen som många lantbrukare och även jägare har. En annan konsekvens kan handla om markägarens minskade arrendeintäkter.

För dem i vår studie som fått sin hund rovdjursangripen står frågor kring stress, oro och osäkerhet mer i fokus under platsintervjuerna än ekonomiska konsekvenser. Vår studie, samt andra studier (Elofsson m.fl., 2015; Sjölander-Lindqvist, 2006; 2009), visar till exempel att lantbrukares koppling till sin djurbesättning och jägares relation till sina jakthundar är mer än endast en ekonomisk investering, den är väsentlig också ur ett sociokulturellt perspektiv. Hundägarna som intervjuades beskrev till exempel ofta hunden som en familjemedlem som inte går att ersätta med pengar, och ansåg att det inte var relevant att tala om det i termer av en ekonomisk förlust. Tidigare forskning visar att tamdjursägare inte enbart är bekymrade över eventuella ekonomiska konsekvenser av stora rovdjur (varg och lo) utan deras oro förklaras också av ett moraliskt eller etiskt förhållningssätt där djurägaren har ansvar för tamdjurens välmående och ansvar att skydda dem från angrepp (jmf. Sjölander-Lindqvist, 2006). Resultaten i vår studie visar att både lantbrukare och jägare har en grundläggande inställning att de förvaltar naturen (till exempel genom att verka för öppna landskap i fallet med jordbrukare, och för jägare att hantera populationen av klövvilt) (jmf. Sjölander-Lindqvist & Sandström, 2019). En stor rovdjursstam, särskilt av varg, men i viss mån också lodjur, anses enligt flera av de intervjuade hota denna möjlighet.

Tidigare forskning visar att den hållbara utvecklingens sociala dimension är svår att realisera och omsätta i förvaltningen (Boström, 2012; Murphy, 2012). Det är dock viktigt att ge utrymme för ett socialt hållbarhetsperspektiv givet det ömsesidiga beroendeförhållandet mellan människor och ekosystemen (Aminpour m.fl., 2021; Berkes m.fl., 2003). Vi ser ett behov av att utveckla rovdjursförvaltningen ur ett socialt hållbarhetsperspektiv vilket är ett angeläget perspektiv för samhällets välfärd (Framtidskommissionen, Ds 2013:19; SOU 2020:46).

Mot denna bakgrund föreslår vi följande:

- En utbildningsinsats riktad till tjänstemän på nationell och regional nivå som fokuserar på frågor kring social hållbarhet i relation till rovdjuren och medföljande konsekvenser för lantbruksföretagare och jägare.
- En kartläggning av lämpliga indikatorer för social hållbarhet inom rovdjursförvaltningen i syfte att utveckla ett förvaltningsverktyg som kan ge stöd åt tjänstemän. Verktyget bör utvecklas och testas genom fallstudier vars resultat analyseras av en arbetsgrupp som består av representanter från rovdjursförvaltningen, intresseorganisationer som representerar lantbruks- och jaktintresset samt lantbruksföretagare och jägare.

9.4 Utforskande av psykosociala och socioekonomiska konsekvenser

Psykosociala och socioekonomiska konsekvenser av de stora rovdjuren är begrepp som förekommer i betänkanden från statliga offentliga utredningar, i propositioner, i regelverk och myndighetsdokument, och vi har sett hur rovdjursförvaltningen ser psykosociala konsekvenser som en del av de socioekonomiska (Naturvårdsverket, 2015a). Vår undersökning visar på ett samspel mellan psykosociala och socioekonomiska aspekter genom att exempelvis ekonomiska konsekvenser riskerar att leda till psykosociala konsekvenser i form av förstärkt oro (se även Elofsson m.fl., 2015). Flertalet intervjuade jägare och tamdjursägare uttryckte stress och oro relaterad till ekonomi och fortsatt företagande på grund av stora rovdjur. Likaså kan psykosociala konsekvenser leda till ekonomiska konsekvenser i termer av minskad arbetskapacitet. Att se psykosociala konsekvenser som en socioekonomisk konsekvens riskerar samtidigt att underordna betydelsen av den psykosociala dimensionen. Vi ser därför ett behov av att vidare problematisera vad begreppen innefattar och öka vår förståelse av hur rovdjursförvaltningen på lokal, regional och nationell nivå förstår innebörden av, och gränsdragningar mellan, psykosociala och socioekonomiska aspekter.

En närmare definition av psykosociala konsekvenser och hur dessa ska tas i beaktande skulle kunna öka kapaciteten att inkludera psykosociala konsekvenser i förvaltningen. Samtidigt finns det också en risk att sådana förtydliganden och definitioner kan begränsa förvaltningens utrymme att ta hänsyn till psykosociala konsekvenser i olika specifika fall. Det är alltså en balansgång att specificera betydelsen av psykosociala konsekvenser där en avsaknad av definition riskerar att leda till att det inte tas i beaktande, medan en stram definition riskerar att begränsa förståelsen för sådana effekter.

Vi föreslår följande:

- En arbetsgrupp som utreder hur psykosociala dimensioner kan integreras i förvaltningsåtgärder på lokal och regional nivå.
- Fortsatt forskning som belyser konsekvenser av olika avgränsningar och definitioner av psykosociala respektive socioekonomiska konsekvenser.

9.5 Oro, stress och otrygghet

Resultaten från vår studie visar en relativt hög grad av oro kopplat till förekomsten av stora rovdjur och vi finner att många oroar sig för angrepp på tamdjur och hundar samt för de emotionella och ekonomiska konsekvenser det kan få. I viss mån oroar de sig för den egna säkerheten (20 % av de som besvarade telefonenkäten), men framförallt för säkerheten för egna och andras barn. Vi konstaterar samtidigt att inställningen till rovdjur inte genomgående är negativ bland dem vi intervjuat. Vissa av de intervjuade är kritiska till, som de upplever, negativa påtryckningar från jägare. Resultaten från telefonenkäten visar exempelvis att många ansåg att storleken på rovdjurspopulationerna var lagom och det förekom de som ville se större populationer (jmf. Ericsson & Sandström, 2005; Sandström m.fl., 2014). Vi ser tydliga tecken

på oro och stress vilket vittnar om emotionell och ekonomisk otrygghet som behöver tas på större allvar och inkluderas på tydligare sätt i förvaltningen.

Exakt vilka åtgärder som skulle kunna reducera människors oro är dock svårt att med säkerhet säga någonting om. Vissa informanter anger till exempel att mer frikostigt beviljad skydds jakt skulle skapa en känsla av kontroll och minska oron. Samtidigt är det på förhand svårt att säga vilka typer av åtgärder som på lång sikt kommer att minska oro. Information om djurens beteende tas upp som ett exempel på en åtgärd som kan minska oro. Samtidigt lyfter länsstyrelsens tjänstemän att information och kunskap inte råder bot på människors oro. Vi menar att det är rimligt att anta att det sker en växelverkan mellan oro och tillit till förvaltningen så att en ökad tilltro till förvaltningen också skulle kunna minska människors oro. Detta är ett område där vi ser ett behov av fortsatt forskning.⁴⁹

Ytterligare en faktor som i denna studie visat sig ha en negativ påverkan på upplevd oro är rovdjursaktivister och aktioner som riktas mot jägare och lantbrukare. Av trygghetsskäl menar vi därför att det kan vara av betydelse att Naturvårdsverket och länsstyrelserna ser över möjligheterna att i högre grad anonymisera dokumentation i samband med skydds jakt och ansökan om ersättning.⁵⁰ Det kan också vara relevant att ytterligare uppmärksamma denna problematik genom att myndigheter och organisationer på olika sätt erbjuder stöd för lantbrukare och jägare i samband med detta. Vår studie visar att det finns en stor medvetenhet om denna problematik bland länsstyrelsens personal, men att de upplever sig begränsade av regler och förordningar som exempelvis förvaltningslagen (SFS 1986:223).

Vi föreslår följande:

- En kunskapssammanställning avseende åtgärder inom andra förvaltningsområden för att minska otrygghet, konflikter och misstro.
- Att Naturvårdsverket, baserat på resultat av ovan nämnda kunskapssammanställning och i samråd med länsstyrelser, berörda intresseorganisationer och forskare med relevant expertis, undersöker hur rovdjursförvaltningen kan arbeta mer proaktivt för att motverka otrygghet, konflikter och misstro.
- Att det utreds om människors oro är en variabel som i större utsträckning skulle kunna tas i beaktande vid beviljandet av skydds jakt.
- Att det undersöks om en anonymisering av skydds jaktansökningar och ansökningar om bidrag och ersättning är förenligt med gällande lagstiftning.

49. Här kan resultat från en pågående studie av Maria Johansson, Lunds universitet om länsstyrelsens bemötande av personer som uttrycker oro i samband med att stora rovdjur observerats i närheten av mänskliga aktiviteter ge viktiga insikter.

50. Se 2020/21: MJU5.

9.6 Kommunikation

Vår undersökning visar att många lantbrukare och jägare uppger att de saknar den information de behöver om rovdjur, exempelvis vilka bidrag och ersättningar som finns att söka. Vi ser också ett samband där de som ansåg att de inte hade den information de behövde också hade ett lägre förtroende för rovdjursförvaltningen jämfört med de grupper som ansåg att de hade den information de behövde. Det innebär att det potentiellt finns utrymme att öka förtroendet för rovdjursförvaltningen genom att förbättra information och kommunikation till jägare och tamdjursägare.

Samtidigt visar forskningen att människor med lågt förtroende för myndigheterna inte litar på den tillgängliga informationen. Istället skapar människor egna informationskanaler som kan vara svåra för myndigheterna att upptäcka (Sjölander-Lindqvist, 2006; 2008). Öhrman med flera (2019) visar likaså i sin studie av inventeringssystemet att det förekom kritik mot myndigheternas sätt att kommunicera med berörda och vilken information som förmedlades. I likhet med Öhrman med flera ser vi i den här studien att dialog mellan myndigheter och brukare fortsatt behöver utvecklas, vilket även ligger i linje med flertalet statliga utredningar (jmf. Hallgren m.fl., 2018; von Essen & Allen, 2017; von Essen & Hansen, 2015). Organiserad samverkan kan leda till ökade kunskaper bland involverade deltagare samt stärka relationer mellan aktörer och organisationer (Larsson & Sjölander-Lindqvist, 2021). Det kan i förlängningen ha en positiv inverkan på socialt kapital.

Vi föreslår följande:

- En kunskapssammanställning av kommunikationsinsatser och dess förmåga att skapa tillit mellan lantbrukare, jägare och rovdjursförvaltning som inkluderar kunskaper och erfarenheter från andra förvaltningsområden.
- Att Naturvårdsverket, i samråd med länsstyrelser, berörda intresseorganisationer och forskare med relevant expertis, tar fram en vägledning för hur en kunskapssammanställning av kommunikationsinsatser bäst kan användas i den praktiska rovdjursförvaltningen.

9.7 Förtroende och legitimitet

Vår undersökning visar att förtroendet för rovdjursförvaltningen är lågt bland de jägare och lantbrukare som intervjuats och som besvarat telefonenkäten. Jämförelsen mellan det äldre intervjumaterialet och det material som tagits fram inom ramarna för den här studien identifierar inte några direkta skillnader över tid avseende uppfattningar om förvaltningen. Ett framträdande resultat i denna undersökning är att oro samvarierar med förtroendet för rovdjursförvaltningen. De som är oroliga är mer benägna att hysa misstro mot förvaltningen. Som diskuterats ovan skulle brist på information eller bristande kommunikation vara en faktor som undergräver legitimiteten. Andra förklaringsmodeller till bristande förtroende som har framkommit i undersökningen är att förvaltningen upplevs som oförutsägbar, alltför fokuserad på ekologiska aspekter (gynnsam bevarandestatus) och att den inte i tillräcklig utsträckning uppmärksammar och visar hänsyn till lantbruksföretagares och jägares livsvillkor.

Att ta hänsyn till faktorer som oro och upplevd marginalisering skulle kanske bidra till att öka lantbrukares och jägares tilltro till förvaltningen då vi ser att oro är en viktig variabel som kan förutsäga misstro mot förvaltningen. Det skulle också kunna innebära ett beaktande av psykosociala konsekvenser inom förvaltningen, vilket i sin tur kan öka människors tilltro till förvaltningen och olika åtgärder. Som diskuteras i nästa avsnitt är det emellertid svårt att hantera människors oro, och att veta vilka åtgärder som är effektiva för att minska oro och stress.

Här finns även en koppling till tillit i termer av att förtroende för rovdjursförvaltningen kan minska om förvaltningsåtgärder upplevs som irrelevanta eller opraktiska (Eklund m.fl., 2020). Vi ser det som viktigt att fortsatt upprätthålla och utveckla goda relationer mellan länsstyrelsens tjänstemän och skadedrabbade lantbruksföretagare och jägare (jmf. Öhrman m.fl., 2019).⁵¹ Vi menar att det finns en risk att förvaltningsåtgärder kan försämra relationen mellan djurägarna och myndigheterna om inte brukarnas perspektiv inkluderas än mer.

Utifrån resultaten i denna rapport avseende förtroende och tidigare forskning rekommenderar vi följande:

- En utredning som lämnar förslag på hur förtroendet för rovdjursförvaltningen långsiktigt kan öka. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot social hållbarhet. Förslagen bör ligga i linje med hållbarhetsmålen i FN:s Agenda 2030 och bidra till att genomföra rovdjurspolitikens övergripande mål.
- Ett alternativ till ovanstående rekommendation är att Landsbygdsdepartementet ger uppdraget åt en särskild utredare och att betänkandet redovisas i Departementsserien (Ds).
- Forskning som undersöker kopplingen mellan oro och förtroende för rovdjursförvaltningen.
- Ytterligare forskning som undersöker förvaltningsåtgärder som gynnar eller missgynnar förtroende för rovdjursförvaltningen.

9.8 Rovdjursfrågan, demokrati och samhälle

Bristen på förtroende och legitimitet är ett uppenbart problem när det gäller att genomföra rovdjurspolitiken. Samtidigt får detta konsekvenser som sträcker sig utanför detta specifika förvaltningsområdet. Som framkommit i platsintervjuerna och som vi också ser av resultaten från telefonenkäten, har människor med en negativ inställning till rovdjursförvaltningen också en mer generell misstro mot myndigheter. Särskilt slående blir detta när Sverige är ett land med generellt högt förtroende för myndigheter (Charron & Rothstein, 2018). Förtroendet för politiker är något lägre på landsbygden än i storstadsområden (Erlingsson m.fl., 2020). Misstron mot myndigheter och vad som uppfattas vara ett "etablissemang" (Erlingsson m.fl., 2020) är ett problem som sträcker sig bortom den specifika frågan kring rovdjursförvaltningen.

51. Se fotnot 49.

Bristande förtroende för myndigheter och beslut som uppfattas som orättvisa undergräver legitimiteten för statens institutioner (Rothstein, 2018). Uppfattningen att rovdjursförvaltningen inte kompenserar jägare och lantbruksföretagare för kostnader förorsakade av de stora rovdjuren är exempel som kan bidra till att cementera misstron mot myndigheter. Det är en hållbarhetsaspekt som behöver tas på allvar. Som Durkheim konstaterade, är sammanhållning och ett gemensamt kollektivt medvetande centralt för ett väl fungerande modernt samhälle (1997 [1883]), vilket även lyfts av Framtidskommissionen (Ds 2013:19).

Även om en representativ demokrati ska återspegla majoritetens åsikter, kan uppfattningar hos en grupp som uppfattar sig som marginaliserade och icke representerade skapa problem för samhället. En fungerande demokrati behöver adressera frågor som är av central vikt för subgrupper i samhället, och beslut som fattas behöver förankras eller ha en viss grad av legitimitet hos dem som påverkas av besluten. Det är inga enkla frågor att adressera och vi har därför presenterat en rad förslag för att noga undersöka möjligheten om dessa kan öka förtroendet för rovdjursförvaltningen, och kanske i förlängningen, för samhället i stort.

10. Källförteckning

2013/14:MJU7. *En hållbar rovdjurspolitik*. Miljö- och jordbruksutskottets betänkande.

2020/21:MJU5. *Skydds jakt på varg*. Miljö- och jordbruksutskottets betänkande.

Adger, W. (2003). Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Economic Geography*, 79(4), 387–404.

Aftonbladet. (2019, 29 januari). Vargen i Tierp skjuten. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/11PKeL/vargen-i-tierp-skjuten>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Aftonbladet. (2021, 1 mars). EU måste granska den svenska vargjakten. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/eKd2r4/eu-maste-granska-den-svenska-vargjakten>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Albrecht, G., Sartore, G.M., Connor, L., Higginbotham, N., Freeman, S., Kelly, B., Stain, H., Tonna, A., & Pollard, & G. Solastalgia. (2007). The distress caused by environmental change. *Australasian psychiatry: Bulletin of the Royal Australian and New Zealand College of Psychiatrists* 15 (1), 95–98.

Alexander, S.M., & Draper, D.L. (2021). The rules we make that coyotes break. *Contemporary Social Science*, 16 (1), 127–139.

Aminpour, P., Gray, S.A., Singer, A., Scyphers, S.B., Jetter, A.J., Jordan, R., Murphy, R., & Grabowski, J.H. (2021). The diversity bonus in pooling local knowledge about complex problems. *Proceedings of the national academy of sciences*, 118 (5).

Andrén, H., Kjellander, P., Liberg, O., Persson, J., Sand, H. & Wikenros, C. (2018). *De stora rovdjurens effekter på annat vilt och tamren*. Grimsö forskningsstation, Institutionen för ekologi, SLU.

Andrén, H., & Liberg, O. (2008). *Den svenska lodjursstammen 2004–2008*. Rapport Grimsö forskningsstation/Viltskadecenter, SLU.

Appadurai, A. (1995). The production of locality. I R., Fardon (red.), *Counterworks: Managing the diversity of knowledge* (s. 204–225). London & New York: Routledge.

Arbetsgruppen för indirekta skador. (2008). *Indirekta rovdjursskador på tamdjur – förslag på definition, ansvarsområden och ersättningar*. <https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/cbm/dokument/publikationer-cbm/vsobil2.pdf>. Senast hämtad 2 juli 2021.

Art- och habitatdirektivet: Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter, senast ändrat genom rådets direktiv 2006/105/EG.

- Ausilio, G., Sand, H., Månsson, J., Mathisen, K.M., & Wikenros, C. (2021). Ecological effects of wolves in anthropogenic landscapes: The potential for trophic cascades is context-dependent. *Front. Ecol. Evol.* 8(577963).
- Backeryd, J. (2007). *Wolf attacks on dogs in Scandinavia 1995–2005: Will wolves in Scandinavia go extinct if dog owners are allowed to kill a wolf attacking a dog?* SLU rapport nr. 175. Grimsö Forskningsstation.
- Barua, M., Bhagwat, S.A., & Jadhav, S. (2013). The hidden dimensions of human-wildlife conflict: Health impacts, opportunity and transaction costs. *Biological Conservation*, 157, 309–316.
- Basso, K.H. (1996). *Wisdom sits in places: Landscape and language among the Western Apache*. Albuquerque: UNM Press.
- Beckley, M.T. (2003). The relative importance of sociocultural and ecological factors in attachment to place. I L.E. Kruger (red.), *Understanding community-forest relations*. United States Department of Agriculture: General Technical Report PNW-GTR-566.
- Berkes, J., Folke, C. & Colding, J. (2003). *Navigating social-ecological systems building resilience for complexity and change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bernkonventionen: Konvention om skydd av europeiska vilda djur och växter samt deras naturliga miljö. Bern den 19 september 1979 (SÖ 1983:30).
- Bernstein, R.J. (2000). Creative democracy – the task still before us. *American Journal of Theology & Philosophy*, 21(3), 215–228.
- Björklund, U., & Hannerz, U. (2019[1983]). *Nyckelbegrepp i socialantropologin*. Socialantropologiska institutionen: Stockholms universitet.
- Boholm, Å. & Corvellec, H. (2011). A relational theory of risk. *Journal of Risk Research*, 14(2), 175–190.
- Boholm, Å., & Lofstedt, R.E. (red.) (2016). *Facility siting: Risk, power and identity in land use planning*. London & New York: Routledge.
- Boholm, Å., & Larsson, S. (2019). What is the problem? A literature review on challenges facing the communication of nanotechnology to the public. *Journal of Nanoparticle Research*, 21(4), 1-21.
- Boman, M., & Mattsson, L. (2012). The hunting value of game in Sweden: Have changes occurred over recent decades? *Scandinavian Journal of Forest Research*, 27(7), 669–674.
- Boström, M. (2012). The problematic social dimension of sustainable development: the case of the Forest Stewardship Council. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 19(1), 3–15.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I J.G. Richardson (red.). *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). New York: Greenwood Press.

- Boyer, K., & Hall, M. (2013). Sverige, EU och vargen: Motstridiga antropocentrismen som källa till internationell konflikt. *Internasjonal Politikk*, 71(01), 120–127.
- CBD. (1993). Convention on Biological Diversity. 1760 UNTS 79.
- Charron, N., & Rothstein, B. (2018). Regions of trust and distrust: How good institutions can foster social cohesion. *Bridging the prosperity gap in the EU*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Cinner, J.E., Adger, W.N., Allison, E.H. m.fl. (2018). Building adaptive capacity to climate change in tropical coastal communities. *Nature Climate Change* 8, 117–123.
- Cinque, S. (2008). *I vargens spår: Myndigheters handlingsutrymme i förvaltningen av varg* (Doktorsavhandling, CEFOS). Göteborg: CEFOS och Förvaltningshögskolan Göteborgs universitet.
- Cinque, S., Sjölander-Lindqvist, A. & Bendz, A. (2012). Värmlänningarna och rovdjursförvaltningen. I L. Nilsson, L. Aronsson & P. Norell (red.), *Värmländska landskap*. Cerut, Karlstads universitet och SOM-institutet, Göteborgs universitet. Karlstad University Press.
- Cinque, S. (2015). Collaborative management in wolf licensed hunting: the dilemmas of public managers in moving collaboration forward. *Wildlife Biology*, 21(3), 157–164.
- Croasmun, J. T., & Ostrom, L. (2011). Using Likert-type scales in the social sciences. *Journal of Adult Education*, 40(1), 19–22.
- Dahl, R. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dalerum, F. (2021). Socioeconomic characteristics of suitable wolf habitat in Sweden. *Ambio*, 50, 1259–1268.
- De Boon, A., Sandström, C., Arbieu, U., Hansen, I., Lehnen, L., Marino, A., Pohja-Mykrä, M., Risvoll, C., Strand, G.H., & Rønningen, K. (2020). Governing dual objectives within single policy mixes: An empirical analysis of large carnivore policies in six European countries. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 1–15.
- Dewey, J. (1939). *Creative democracy: The task before us. Later works of John Dewey*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Díaz, S., m.fl. (2019). Pervasive human-driven decline of life on Earth points to the need for transformative change. *Science*, 366(6471).
- Dickman, A.J. (2010). Complexities of conflict: the importance of considering social factors for effectively resolving human–wildlife conflict. *Animal Conservation*, 13(1), 458–466.
- Dir. 2011:70. *En nationell kommitté för hållbar rovdjurspolitik för varg*. Kommittédirektiv från Miljödepartementet.
- Dressel, S., Sandström, C., & Ericsson, G. (2015). A meta analysis of studies on attitudes toward bears and wolves across Europe 1976–2012. *Conservation Biology*, 29(2), 565–74.

- Dressel, S. (2020). *Social-ecological performance of collaborative wildlife governance: The case of Swedish moose management* (Doktorsavhandling, Sveriges lantbruksuniversitet). Umeå: Sveriges lantbruksuniv., Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, 1652–6880.
- Dressel, S., Johansson, M., Ericsson, G., & Sandström, C. (2020). Perceived adaptive capacity within a multi-level governance setting: The role of bonding, bridging, and linking social capital. *Environmental Science & Policy*, 104, 88–97.
- Dressel, S., Sandström, C., Bennett, J., & Ericsson, G. (2021). *En attitydundersökning om stora rovdjur och rovdjursförvaltning* (SLU rapport 2021:8). Umeå: SLU. <https://www.slu.se/globalassets/ew/org/inst/vfm/nyheter/2021/juni/nationella-undersokningen.pdf>. Senast hämtad 2 juli 2021.
- Dumont, M.A., Vanloqueren, G., Stassart, M.P., & Baret, V.P. (2016). Clarifying the socioeconomic dimensions of agroecology: between principles and practices. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 40(1), 24–47.
- Durkheim, E. (1997). *The division of labor in society*. New York: Free press.
- Eklund, A., Flykt, A., Frank, J., & Johansson, M. (2020). Animal owners' appraisal of large carnivore presence and use of interventions to prevent carnivore attacks on domestic animals in Sweden. *European Journal of Wildlife Research*, 66 (31).
- Ekonomifakta (2021). Medelålder. <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Regional-statistik/Ditt-land-i-siffror/Nyckeltal-for-regioner/?var=17247>. Senast hämtad 7 maj 2021.
- Elofsson, K., & Häggmark, T. (2021). The impact of lynx and wolf on roe deer hunting benefits in Sweden. *Environmental Economics and Policy Studies*, 1–37.
- Elofsson, K., Widman, M., Svensson, T.H., & Steen, M. (2015). *Påverkan från rovdjursangrepp på landsbygdsföretagens ekonomi* (SLU rapport, 2015:167). Uppsala: Dept. of Economics, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Epp, R., & Whitson, D. (2001). *Writing off the rural West: globalization, governments and the transformation of rural communities*. Alberta: University of Alberta Press.
- Ericsson, G., & Heberlein, T.A. (2003). Attitudes of hunters, locals, and the general public in Sweden now that the wolves are back. *Biological Conservation*, 111(2), 149–159.
- Ericsson, G., & Sandström, C. (2005). *Delrapport om svenskars inställning till rovdjurspolitik och -förvaltning*. FjällMistra-rapport nr. 10.
- Ericsson, G., Sandström, C., & Riley, S. J. (2018). Rural-urban heterogeneity in attitudes towards large carnivores in Sweden, 1974–2014. I T. Hovardas (red.), *Large carnivore conservation and management: Human dimensions* (s. 190–205). New York: Routledge.
- Eriksson, M. (2016). *Changing attitudes to Swedish wolf policy: Wolf return, rural areas, and political alienation* (Doktorsavhandling). Umeå: Umeå Universitet.

- Eriksson, M. (2017). Political alienation, rurality and the symbolic role of Swedish wolf policy. *Society and Natural Resources*, 30(11), 1374–1388.
- Eriksson, M., Sandström, C., & Ericsson, G. (2015). Direct experience and attitude change towards bears and wolves. *Wildlife Biology*, 21(3), 131–137.
- Eriksson, M. (2011). Social capital and health – implications for health promotion. *Global Health Action*, 4(1), 5611.
- Erlingsson, G.Ó., Oscarsson, H., & Öhrvall, R. (2020). Landsbygden slår tillbaka? I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (red.), *Regntunga skyar*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Expressen. (2019, 29 januari). Varg skjuten till döds av polis i villaområde. www.expressen.se/nyheter/just-nu-varg-los-i-bostadsomrade/. Senast hämtad 12 maj 2021.
- Feld, S., & Basso, K. (1996). *Senses of place*. Santa Fe, N.M.: School of American Research Press.
- Fors, F. (2012). *Nya mått på välfärd och livskvalitet i samhället*. Underlagsrapport 4 till Framtidskommissionen. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Framtidskommissionen (Ds 2013:19). *Svenska framtidsutmaningar: Slutrapport från regeringens framtidskommission*. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Frank, B., & Glikman, J. (2019). Human–wildlife conflicts and the need to include coexistence. I B. Frank, J. Glikman, & S. Marchini (red.), *Human–wildlife interactions: turning conflict into coexistence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frank, J., Eklund, A., & Allen, B.E. (2017). Poor construction, not time, takes its toll on subsidised fences designed to deter large carnivores. *PLoS ONE* 12(4).
- Frank, J., Johansson, M., & Flykt, A. (2015). Public attitude towards the implementation of management actions aimed at reducing human fear of brown bears and wolves. *Wildlife Biology*, 21(3), 122–30.
- Gadolin, M. (2013). Jakthunden minskar mest i vargbältet. *Svensk Jakt*. <https://svenskjakt.se/hund/jakthundsraser-minskar-mest-i-vargbaltet/>. Senast hämtad 13 maj 2021.
- Gicquel, M., Sand, H., Månsson, J., Wallgren, M., Wikenros, C. (2020). Does recolonization of wolves affect moose browsing damage on young Scots pine? *Forest Ecology and Management*, 473(118298).
- Gore, M. L., Wilson, R. S., Siemer, W.F., Wiczorek H., Clarke, H., Christopher, E., SolHart, P., Maguire, L. A. & Muter, B.A. (2009). Application of risk concepts to wildlife management: Special issue introduction. *Human Dimensions of Wildlife*, 14(5), 301–313.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: MIT Press.

- Hallgren, L., Bergeå, H., & Westberg, L. (2018). Communication problems when participants disagree (or avoid disagreeing) in dialogues in Swedish natural resource management—Challenges to agonism in practice. *Frontiers in Communication*, 3, 56.
- Hasselström, L., Johansson, K., Kinell, G., Soutukorva, Å., & Söderqvist, T. (2013). *Samhällsekonomisk analys kopplad till förekomsten av björn, järv, lodjur och varg i Sverige*. Bilaga 4 till SOU 2013:16 Åtgärder för samexistens mellan varg och människa.
- Helman, C.G. (2007). *Culture, health and illness: An introduction for health professionals*. London: Hodder Arnold, New York: Oxford University Press.
- HFD (Högsta förvaltningsdomstolen) 2016 ref. 89. *Fråga om förutsättningar för licensjakt efter varg*.
- Hiedanpää, J., Pellikka, J., & Ojalampi, S. (2016). Meet the parents: Normative emotions in Finnish wolf politics. *Trace: Finnish Journal for Human-Animal Studies* 2, 4–27.
- Hill, L. (2016). Voting turnout, equality, liberty and representation: epistemic versus procedural democracy. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 19(3), 283–300.
- Hounsborne, B., Edwards, R.T., Hounsborne, N., & Edwards-Jones, G. (2012). Psychological morbidity of farmers and non-farming population: results from a UK survey. *Community Mental Health Journal* 48, 503–510.
- Hovardas, T. (red.) (2018). *Large carnivore conservation and management: Human Dimensions*. London & New York: Routledge.
- IBPES. (2019). Global assessment summary for policymakers, science and policy for people and nature. IPBES secretariat, Bonn, Germany. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>. Senast hämtad 1 Juli 2021.
- Ingold, T. (1993). The temporality of the landscape. *World Archaeology*, 25(2), 152–174.
- Interpellation 2018/19:115. *Åtgärder mot militanta djurrättsaktivister*.
- Johansson, M., & Karlsson, J. (2011). Subjective experience of fear and the cognitive interpretation of large carnivores. *Human Dimensions of Wildlife*, 16, 15–29.
- Johansson, M., Ferreira, I., Støen, O.G., Frank, J., & Flykt, A. (2015). *Interventions targeting human fear of large carnivores – many ideas but scarce data*. Scandinavian Brown Bear Research Project, Report, 3.
- Johansson, M., Ferreira, I.A., Støen, O., Frank, J., Flykt, A. (2016). Targeting human fear of large carnivores — Many ideas but few known effects. *Biological Conservation*, 201, 261–269.
- Johansson, M., Frank, J., Pedersen, E., Flykt, A. (2012). Factors governing human fear of brown bear and wolf. *Human Dimensions of Wildlife*, 17(1), 58–74.

- Johansson, M., Frank, J., Støen, O.G. & Flykt, A. (2017). An evaluation of information meetings as a tool for addressing fear of large carnivores. *Society and Natural Resources* 30(3), 281–298.
- Johansson, M., Dressel, S., Ericsson, G., Sjölander-Lindqvist, A., & Sandström, C. (2020). How stakeholder representatives cope with collaboration in the Swedish moose management system. *Human Dimensions of Wildlife*, 25(2), 154–1700.
- Jordbruksverket. (2013, 25 juni). Heltidsjordbrukarnas medelålder är 55 år. *Jordbruk i siffror*. <https://jordbruketisiffror.wordpress.com/2013/06/25/heltidsjordbrukarnas-medelalder-ar-55-ar/>. Senast hämtad 13 maj 2021.
- Jordbruksverket och Viltskadecenter (2015). Åtgärder för att förebygga angrepp på tamdjur av stora rovdjur. Redovisning av regeringsuppdrag (N2015/3037/FJR). Jönköping: Jordbruksverket.
- Jordbruksverket (2017). *Jordbruksverkets årsredovisning*. <https://www2.jordbruksverket.se/download/18.74274d17161d7ae4de8e9d58/1519979882396/ovr440.pdf>. Senast hämtad 13 maj 2021.
- Karlsson, J. (2016). *Konkurrenskraften i svenska gårdar: en jämförelse av lönsamhet och produktivitet bland svenska Jordbruksföretag (2005–2013)*. Jordbruksverket Rapport Serie 2016:14.
- Kawachi, I., Subramanian, S., & Kim, D. (2008). Social capital and health. I I., Kawachi, S., Subramanian, & D., Kim (red.), *Social capital and health* (s. 1–26). New York: Springer.
- Kemp, R. (1990). Why not in my backyard? A radical interpretation of public opposition to the deep disposal of radioactive waste in the United Kingdom. *Environment and planning A*, 22(9), 1239–1258.
- Kiefer, C.W. (2006). *Doing health anthropology: Research methods for community assessment and change*. New York: Springer.
- Kitchen, P., Williams, A., & Simone, D. (2012). Measuring social capital in Hamilton, Ontario. *Social Indicators Research*, 108(2), 215–238.
- Knight, J. (Red.) (2000). *Natural enemies: people – wildlife conflicts in anthropological perspective*. London & New York: Routledge.
- Kolstrup, C.L. (2014). *Lantbrukares psykosociala arbetsvillkor, psykiska hälsa och stress i ett svenskt och internationellt perspektiv – Kunskapssammanställning*. (LTV fakultetens rapportserie). Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Konventionen om biologisk mångfald (SÖ 1993:77). Rio de Janeiro den 5 juni 1992.
- Krange, O. & Skogen, K. (2007). Reflexive tradition. Young working-class hunters between wolves and modernity. *Young: Nordic Journal of Youth Research*, 16, 215–33.
- Kuijper, D.P.J., Sahlén, E., Elmhagen, B., Chamaillé-Jammes, S., Sand, H., Lone, K., & Cromsigt, J.P.G.M. (2016). Paws without claws? Ecological effects of large carnivores in anthropogenic landscapes. *Proceedings, Biological Sciences*, 283(1841).

- Lambert, H., & McKeivitt, C. (2002). Anthropology in health research: from qualitative methods to multidisciplinary. *British Medical Journal*, 325(7357), 210–3.
- Langdon, E.J., & Wiik, F. (2010). Anthropology, health and illness: an introduction to the concept of culture applied to the health sciences. *Revista latino-americana de enfermagem*, 18, 459–66.
- Larsson, S. & Sjölander-Lindqvist, A. (2021 under tryckning). The sea is boundless: Challenges with a collaborative approach to coastal management. I A. Sjölander-Lindqvist, I. Murin & M. Dove (red.), *Anthropological Perspectives on Environmental Communication*. London: Palgrave MacMillan.
- Lehmkuhler, J., Palmquist, G, Ruid, D., Willging, B., Wydeven, A. (2007). *Effects of wolves and other predators on farms in Wisconsin: beyond verified losses*. Wisconsin Wolf Science Committee. Pub-ER-658. 15'. Wisconsin Department of Natural Resources, Madison.
- Lewicka, M. (2011). On the varieties of people's relationships with places: Hummon's typology revisited. *Environment and Behavior*, 43(5), 676–709.
- Liberg, O., Suutarinen, J., Åkesson, M., Andrén, H., Wabakken, P., Wikenros, C., Sand, H. (2020). Poaching-related disappearance rate of wolves in Sweden was positively related to population size and negatively to legal culling. *Biological Conservation*, 243(108456).
- Linkowski, A., W., Kvarnström, M., Westin, A., Moen, J., & Östlund, L. (2017). Wolf and bear depredation on livestock in northern Sweden 1827–2014: Combining history, ecology and interviews. *Land*, 6(63).
- Linnell, J., Salvatori, V. & Boitani, L. (2008) Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. Contract nr. 070501/2005/424162/MAR/B2.
- Lozano, J.E., Elofsson, K., Surry, Y. (2021). Heterogeneous impacts of large carnivores on hunting lease prices. *Land Use Policy*, 101.
- Lundmark, C., Matti, S., & Sandström, C. (2014). Adaptive co-management: How social networks, deliberation and learning affect legitimacy in carnivore management. *European Journal of Wildlife Research*, 60, 637–644.
- Länsstyrelsen Dalarna. (2020). *Förvaltningsplan för stora rovdjur i Dalarna*. Rapportnummer 2020:10.
- Länsstyrelsen Skåne (17 feb, 2021). Bekräftat vargrevir i Skåne. [Pressmeddelande]. <https://www.lansstyrelsen.se/skane/om-oss/nyheter-och-press/nyheter---skane/2021-02-17-bekraftat-vargrevir-i-skane.html>. Senast hämtad 13 maj 2021.
- Länsstyrelsen Värmland. (2018). *Uppfattningar om rovdjur och rovdjursförvaltning – en undersökning till boende i jaktområden för licensjakt på varg i Örebro och Värmlands län 2017*. Publ. nr. 2018:03.

- Länsstyrelsen Värmland. (2019). *Förvaltningsplan för stora rovdjur i Värmlands län 2019–2021*.
- Länsstyrelsen Örebro. (2016). *Förvaltningsplan för stora rovdjur i Örebro län 2014–2019*.
- Madden, F. (2004). Creating coexistence between humans and wildlife: Global perspectives on local efforts to address Human–wildlife conflict. *Human Dimensions of Wildlife*, 9(4), 247–257.
- Madden, F. (2015). *People and wolves in Washington: Stakeholder conflict assessment and recommendations for conflict transformation*. Human-Wildlife Conflict Collaboration (HWCC).
- Madden, F., & McQuinn, B. (2014). Conservation’s blind spot: The case for conflict transformation in wildlife conservation. *Biological Conservation*, 178, 97–106.
- Maheshwari, A., Midha, N. & Cherukupalli, A. (2014). Participatory rural appraisal and compensation intervention: challenges and protocols while managing large carnivore–human conflict. *Human Dimensions of Wildlife*, 19(1), 62–71.
- Marks, G., & von Winterfeldt, D. (1984). “Not in my back yard”: Influence of motivational concerns on judgments about a risky technology. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 408.
- Marvin, G. (2003). A passionate pursuit: Foxhunting as performance. I B. Szerszynski, W. Heim, & C. Waterton (red.), *Nature performed: Environment, culture and performance*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Mensah, J.T., Persson, J., Kjellander, P., & Elofsson, K. (2019). Effects of carnivore presence on hunting lease pricing in South Sweden. *Forest Policy and Economics*, 106.
- Miljödepartementet. (2017, februari 23). Utvärdering av viltförvaltningsdelegationerna klar [Pressmeddelande]. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2017/02/utvardering-av-viltforvaltningsdelegationerna-klar/>. Senast hämtad 12 maj 2021.
- Miljödepartementet. (2008). *Uppdrag till Naturvårdsverket i fråga om förvaltning av varg och järv*.
- Moser, G. (2009). Quality of life and sustainability: Toward person–environment congruity. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 351–357.
- Muhly, T.B., & Musiani, M. (2009). Livestock depredation by wolves and the ranching economy in the Northwestern U.S. *Ecological Economics* 68 (8–9), 2439–450.
- Murin, I. (2021, under tryckning). Cultural transmission in Slovak mountain regions: Local knowledge as symbolic argumentation. I A. Sjölander-Lindqvist, I. Murin & M. Dove (red.), *Anthropological perspectives on environmental communication*. London: Palgrave McMillan.
- Murphy, K. (2012). The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8(1), 15–29.

Naturskyddsföreningen. (2010, 4 mars). [Pressmeddelande]. Svensk miljörelse EU-anmäler Sverige för vargjakten. <https://www.mynewsdesk.com/se/naturskyddsfoereningen/pressreleases/svensk-miljoerelse-eu-anmaeler-sverige-foer-vargjakten-379857>. Senast hämtad 01 juli 2021.

Naturvårdsverket. (2011). *Vägledning – Prioritering av förebyggande åtgärder vid rovdjursangrepp i särskilt tamdjurstäta områden*. Stockholm: Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket. (2013). *Risikanalytisk påverkan på renskötsel*. I samband med regeringsuppdrag M2012/2959/Nm uppdrag om bevarande av genetiskt viktig varg. Stockholm: Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket. (2015a). *Analys och redovisning av hur socioekonomin påverkas av en vargpopulation som har gynnsam bevarandestatus i Sverige*. Regeringsuppdrag att utreda gynnsam bevarandestatus för varg (M2015/1573/Nm), NV-02945-15. Stockholm: Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket. (2015b). *Strategi för svensk viltförvaltning – Med mål och åtgärder för Naturvårdsverket*. Stockholm: Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket. (2016). *Nationell förvaltningsplan för varg Förvaltningsperioden 2014–2019*. Justerad version januari 2016. Stockholm: Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket. (2019, 30 april). Referensvärdet för antalet vargar i Sverige är 300 individer. [Pressmeddelande]. <http://www.naturvardsverket.se/Nyheter-och-pressmeddelanden/Referensvardet-for-antalet-vargar-i-Sverige-ar-300-individer/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Naturvårdsverket. (2021a). Lodjur, antal familjegrupper inom respektive förvaltningsområde. <https://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Statistik-A-O/Lodjur-antal-familjegrupper/>. Senast hämtad 26 juli 2021.

Naturvårdsverket. (2021b). Björn, populationsutveckling i Sverige. <https://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Statistik-A-O/Bjorn-populationsutveckling-i-Sverige/>. Senast hämtad 26 juli 2021.

NFS 2007:10. *Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd om inventering av björn, varg, järv, lodjur och kungsörn*. Stockholm: Naturvårdsverket.

NFS 2018:5. *Naturvårdsverkets föreskrifter om bidrag och ersättningar för viltskador*. Stockholm: Naturvårdsverket.

NFS 2010:1. *Naturvårdsverkets föreskrifter om förvaltning av björn, varg, järv, lo och kungsörn*. Stockholm: Naturvårdsverket.

NFS 2019:4. *Naturvårdsverkets föreskrifter om ändring i Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd (NFS 2018:5) om bidrag och ersättningar för viltskador*. Stockholm: Naturvårdsverket.

NFS 2014:23. *Naturvårdsverkets föreskrifter om ändring i Naturvårdsverkets föreskrifter och allmänna råd (NFS 2007:10) om inventering av björn, varg, järv, lodjur och kungsörn*. Stockholm: Naturvårdsverket.

- Nilsson, J., Sandström, A., & Nohrstedt, D. (2020). Beliefs, social identity, and the view of opponents in Swedish carnivore management policy. *Policy Science* 53, 453–472.
- Nyhus, P.J. (2016). Human–wildlife conflict and coexistence. *Annual review of environment and resources*, 41(1), 143–171.
- Näringsdepartementet. (2020, 24 november). Åtgärder för att stärka rovdjursförvaltningen. [Pressmeddelande]. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/11/atgarder-for-att-starka-rovdjursforvaltningen/>. Senast hämtad 12 maj 2021.
- Ojalammi, S., & Blomley, N. (2015). Dancing with wolves: Making legal territory in a more-than-human world. *Geoforum*, 62(C), 51–60.
- Olson, E.R., Stenglein, J.L., Shelley, V., Rissman, A.R., Browne-Nuñez, C., Voyles, Z., Van Deelen, T. (2014). Pendulum swings in wolf management led to conflict, illegal kills, and a legislated wolf hunt. *Conservation Letters*, 8, 351–360.
- Palazón, S. (2017). The importance of reintroducing large carnivores: The brown bear in the Pyrenees. I J. Catalan, J. Ninot, & M. Aniz (red.), *High mountain conservation in a changing world*. Advances in Global Change Research, 62: Springer.
- Peltola, T., & Heikkilä, J. (2015). Response-ability in wolf–dog conflicts. *European Journal of Wildlife Research*, 61, 711–721.
- Prop. 1997/98:145. *Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige*.
- Prop. 2000/01:57. *Sammanhållen rovdjurspolitik*.
- Prop. 2004/05:150. *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag*.
- Prop. 2008/09:210. *En ny rovdjursförvaltning*.
- Prop. 2012/13:191. *En hållbar rovdjurspolitik*.
- Prop. 2013/14:141. *En svensk strategi för biologisk mångfald och ekosystem-tjänster*.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Quinn, C., & Halfacre, A. (2014). Place matters: An investigation of farmers' attachment to their land. *Human Ecology Review*, 20(2), 117–132.
- Ramler J., Hebblewhite, M., Kellenberg, D., & Sime, C. (2014). Crying wolf? A spatial analysis of wolf location and depredations on calf weight. *American Journal of Agricultural Economics*, 96(3), 631–656.
- Rashford B.S., Foulke, T., & Taylor, D.T. (2010). Ranch-level economic impacts of predation in a range livestock system. *Rangelands* 32(3), 21–26.
- Redpath, S.M., m.fl. (2013). Understanding and managing conservation conflicts. *Trends Ecol. Evol.*, 28, 100–109.

Regeringsbeslut. (M2015/1573/Nm). *Regeringsuppdrag - Uppdrag att utreda gynnsam bevarandestatus för varg*. Hämtad från <https://www.regeringen.se>.

Riley, M. (2011). 'Letting them go' – Agricultural retirement and human-livestock relations. *Geoforum*, 42(1), 16–27.

Ripple, W.J., m.fl. (2014). Status and ecological effects of the world's largest carnivores. *Science*, 343(6167), 151.

Rothstein, B. (2018). Myndigheter att lita på. Den svenska demokratis grundbult. *Demokratins Framtid*. Print. 211–36.

Røskaft, E., Bjerke, T., Kaltenborn, B., Linnell, J.D.C., & Andersen, R. (2003). Patterns of self-reported fear towards large carnivores among the Norwegian public. *Evolution and Human Behavior*, 24 (3), 184–198.

Sand, H., Jonzén, N., Andrén, H., Månsson, J., Swenson, J.E., Kindberg, J. (2011). *Strategier för beskattning av älg, med och utan rovdjur*. Rapport. Institutionen för Vilt, Fisk och Miljö Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå.

Sandström, C., Ericsson, G., Dressel, S., Eriksson, M., & Kvastegård, E. (2014). *Attityder till rovdjur och rovdjursförvaltning*. Rapport. Institutionen för Vilt, Fisk och Miljö Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå.

Sandström, C., Sjölander-Lindqvist, A., Pellikka, J., Hiedanpää, J., Kränge, O., & Skogen, K. (2018). Between politics and management: Governing large carnivores in Fennoscandia. I T. Hovardas (Red.), *Large carnivore conservation and management: Human dimensions* (s. 19–36). New York, NY: Routledge.

Sandström, C., Dressel, S. & Ericsson, G. (2019). Formell och frivillig samverkan i älgförvaltningen (FAKTA SKOG – Adaptiv älgförvaltning nr 13).

Schlosberg, D., Rickards, L., Byrne, J. (2018). Environmental justice and attachment to place: Australian cases. I R., Holifield, J., Chakraborty, & G., Walker (red.), *The Routledge handbook of environmental justice* (s. 591–602). London och New York: Routledge.

SFS 1986:223. *Förvaltningslag*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SFS 1987:259 t.o.m. SFS 2019:38. *Jaktlagen*. Stockholm: Näringsdepartementet.

SFS 1987:905 t.o.m. SFS 2021:651. *Jaktförordningen*. Stockholm: Näringsdepartementet.

SFS 2001:724 t.o.m. SFS 2021:42. *Viltskadeförordningen*. Stockholm: Näringsdepartementet.

SFS 2009:1263 t.o.m. SFS 2013:1096. *Om förvaltning av björn, varg, järv, lo och kungsörn*. Stockholm: Näringsdepartementet.

SFS 2009:1474 t.o.m. SFS 2019:1078. *Om viltförvaltningsdelegationer*. Stockholm: Miljödepartementet.

- SFS 2014:1232. *Förordning om ändring i jaktförordningen (1987:905)*. Stockholm: Landsbygdsdepartementet.
- SFS 2017:1254 t.o.m. SFS 2020:982. *Förordning om statligt stöd av mindre betydelse inom jordbrukssektorn för viltskador och förebyggande av viltskador*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- SFS 2019:1078. *Förordning om ändring i förordningen (2009:1474) om viltförvaltningsdelegationer*. Stockholm: Miljödepartementet.
- Sjölander-Lindqvist, A., Risvoll, C., Kaarhus, R., Lundberg, A.K., & Sandström, C. (2020). Knowledge claims and struggles in decentralized large carnivore governance: Insights from Norway and Sweden. *Frontiers In Ecology and Evolution*, 8.
- Sjölander-Lindqvist, A. & Cinque, S. (2014a). Locality management through cultural diversity: The case of the Majella National Park, Italy. *Journal of Food, Culture and Society* 17(1), 143–160.
- Sjölander-Lindqvist, A. & Cinque, S. (2014b). Dynamics of participation: Access, standing and influence in contested natural resource management. *The Open Journal of Sociopolitical Studies*, 6609(7), 360–383.
- Sjölander-Lindqvist, A. & Cinque, S. (2013). When wolves harm private property: Decision making on state compensation. *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology* 65, 114–28.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2004). The effects of environmental uncertainty on farmers' sense of locality and futurity: A Swedish case study. *Journal of Risk Research* 7(2), 185–198. Special Issue New Perspectives on Siting Controversy.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2006). *Den är ju inte i fårhagen på studiebesök: Om lokala perspektiv och uppfattningar om varg och svensk rovdjurspolitik*. Göteborg: CEFOS.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2008). Local identity, science and politics indivisible: The Swedish wolf controversy deconstructed. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 10(1), 71–94.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2009). Social-natural landscape reorganised: Swedish forest-edge farmers and wolf recuperation. *Conservation & Society* 7(2), 130–140.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2015). Targeted removal of wolves: analysis of the motives for controlled hunting. *Wildlife Biology*, 21(3), 138–146.
- Sjölander-Lindqvist, A., Bendz, A., & Cinque, S. (2008). Rör inte mitt får! Västsvensk uppsättning om vargförvaltningens utformning. I L. Nilsson & S. Johansson (red.), *Regionen och flernivådemokratien*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Sjölander-Lindqvist, A., Johansson, M. & Sandström, C. (2015). Individual and collective responses to large carnivore management: the roles of trust, representation, knowledge spheres, communication and leadership. *Wildlife Biology*, 21(3), 175–185.
- Sjölander-Lindqvist, A., Karlsson, M., & Cinque, S. (2010). *Att jaga varg: En studie av 2010 års licensjakt i Sverige*. CEFOS, Göteborgs universitet. 68 sidor.

- Sjölander-Lindqvist, A., Bendz, A., Cinque, S., & Sandström, C. (2018). Research amidst the contentious issue of wolf experience: Exploration of reference frames and social, cultural and political dimensions. I T. Hovardas (red.), *Large carnivore conservation and management*. London & New York: Routledge.
- Sjölander-Lindqvist, A. & Sandström, C. (2019). Shaking hands: Balancing tensions in the Swedish forested landscape. *Conservation and Society*, 17(319).
- Sjölander-Lindqvist, A. (2021). Arsenic fields: Understandings of risk, place and landscape. I A. Sjölander-Lindqvist, I. Murin & M. Dove (red.), *Anthropological Perspectives on Environmental Communication*. London: Palgrave MacMillan.
- Skogen, K. & Haaland, K. (2001). En ulvehistorie fra Østfold: samarbeid og konflikter mellom forvaltning, forskning og lokalbefolkning. *NINA Fagrapport 52*, 1–51.
- Skogen, K. (2001). Who's afraid of the big, bad wolf? Young people's responses to the conflicts over large carnivores in Eastern Norway. *Rural Sociology*, 66(2), 203–226.
- Skogen, K., & Krange, O. (2003). A Wolf at the gate: The anti-carnivore alliance and the symbolic construction of community. *Sociologia Ruralis*, 43(3), 309–325.
- Skogen, K., & Krange, O. (2020). The political dimensions of illegal wolf hunting: Anti-elitism, lack of trust in institutions and acceptance of illegal wolf killing among Norwegian Hunters. *Sociologia Ruralis*, 60.
- Skogen, K., Mauz, I., & Krange, O. (2006). Wolves and eco-power – A French-Norwegian analysis of the narratives on the return of large carnivores. *Revue De Géographie Alpine-Journal of Alpine Research*, 94(4), 78–87.
- Skogen, K., Mauz, I., & Krange, O. (2008). Cry wolf!: Narratives of wolf recovery in France and Norway. *Rural Sociology*, 73(1), 105–133.
- Skott, C. & Wedel, J. (2004). Hälsa, vård och helande – Antropologiska perspektiv. *Socialmedicinsk tidskrift*, 6, 483–486.
- Slovic, P. (2000). *The perception of risk*. London: Earthscan Publications.
- SOU 1999:146. *Rovdjursutredningen: slutbetänkande om en sammanhållen rovdjurspolitik*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- SOU 2000:1 *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet: Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- SOU 2007:89. *Utredningen om de stora rovdjuren - Rovdjuren och deras förvaltning*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- SOU 2012:22. *Mål för rovdjuren: slutbetänkande av rovdjursutredningen*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- SOU 2013:60. *Åtgärder för samexistens mellan människa och varg: betänkande av Vargkommittén*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- SOU 2016:15. *Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års Demokratiutredning*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU 2020:46. *En gemensam angelägenhet: betänkande av Jämlikhetskommissionen*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

STFS 2007:9. *Föreskrifter om bidrag och ersättning för rovdjursförekomst i samebyar*. Kiruna: Sametinget.

Svenska Jägareförbundet (2020a). Örebro län på tur när förbundsordförande besöker vargdrabbade län. <https://jagareforbundet.se/aktuellt/landet-runt/landet-runt--mitt/2020/07/Orebro-lan-pa-tur-nar-forbundsordforande-besoker-vargdrabbade-lan/>. Senast hämtad 2 juli 2021.

Svenska Jägareförbundet (2020b). Vargen i centrum för riksdagsdebatt. <https://jagareforbundet.se/aktuellt/forbundsnyheter/2020/02/vargen-i-centrum-for-riksdagsdebatt/>. Senast hämtad 2 juli 2021.

Sveriges Lantbruksuniversitet. (2016). Antal vargindivider i Sverige efter fördelning av gränsrevir med hälften till Sverige och hälften till Norge: Beräkningar bakåt i tiden. *Institut för Ekologi/Viltskadecenter*. <https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/vsc/vsc-dokument/inventering/antal-vargar-i-s-ef-omrakn-gransrevir.pdf>. Senast hämtad 13 maj 2021.

Sveriges Lantbruksuniversitet. (2020). Viltskadecenters rekommendationer för bidrag och ersättning i samband med rovdjursskador på tamdjur och hundar 2021. <https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/vsc/vsc-dokument/vsc-rek-bidrag-ersattning-tamdjur-hundar-2021-3-juni.pdf>. Senast hämtad 01 juli 2021.

Theodossopoulos, D. (2003). *Troubles with turtles: Cultural understandings of the environment on a Greek island*. Oxford: Berghahn.

Tikkunen, M., Kojola, I. (2020). Does public information about wolf (*Canis lupus*) movements decrease wolf attacks on hunting dogs (*C. familiaris*)? *Nature Conservation*, 42, 33–49.

Torske, M.O., Hilt, B., Glasscock, D., Lundqvist, P., & Krokstad, S. (2016). Anxiety and depression symptoms among farmers: The HUNT study, Norway. *Journal of Agromedicine*, 21(1), 24–33.

Treves, A., Wallace, R.B., White, S. (2009). Participatory planning of interventions to mitigate human–wildlife conflicts. *Conservation Biology*, 23, 1577–1587.

Trouwborst, A. & Fleurke, F.M. (2019). Killing wolves legally: Exploring the scope for lethal wolf management under European Nature Conservation Law. *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 22(3), 231–273.

Viltnytt nr. 3. (2018). Varför minst 300 vargar? Naturvårdsverket nyhetsbrev.

Viltskadecenter. (2004). *Viltskadestatistik 2004: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2005). *Viltskadestatistik 2005: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2006). *Viltskadestatistik 2006: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2007). *Viltskadestatistik 2007: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2008). *Viltskadestatistik 2008: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2009). *Viltskadestatistik 2009: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2010). *Viltskadestatistik 2010: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2011). *Viltskadestatistik 2011: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2012). *Viltskadestatistik 2012: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2013). *Viltskadestatistik 2013: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2014). *Viltskadestatistik 2014: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2015). *Viltskadestatistik 2015: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2016). *Viltskadestatistik 2016: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2017). *Viltskadestatistik 2017: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2018). *Viltskadestatistik 2018: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

Viltskadecenter. (2019). *Viltskadestatistik 2019: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Grimsö Forskningsstation. <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/publikationer/viltskadestatistik/>. Senast hämtad 12 maj 2021.

von Essen, E. (2016). *In the Gap between legality and legitimacy: Illegal hunting in Sweden as a crime of dissent* (Doktorsavhandling). Uppsala: Sveriges lantbruksuniv., Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, 1652–6880. <https://pub.epsilon.slu.se/13567>. Senast hämtad 12 maj 2021.

von Essen, E., Hansen, H.P., Nordström, K.H., Peterson, N.M., & Peterson, T.R. (2015). The radicalisation of rural resistance: How hunting counterpublics in the Nordic countries contribute to illegal hunting. *Journal of Rural Studies*, 39, 199–209.

von Essen, E., & Allen, M.P. (2017). From obstructionism to communication: Local, national and transnational dimensions of contestations on the Swedish wolf cull controversy. *Environmental Communication*, 11(5), 654–666.

von Essen, E., & Allen, M. (2020). 'Not the wolf itself': Distinguishing hunters' criticisms of wolves from procedures for making wolf management decisions. *Ethics, Policy & Environment*, 1–17.

von Essen, E., & Hansen, H.P. (2015). How stakeholder co-management reproduces conservation conflicts: Revealing rationality problems in Swedish wolf conservation. *Conservation and Society*, 13(4), 332–344.

von Essen, E., Hansen, H.P., Peterson, M.N., & Peterson, T.R. (2018). Discourses on illegal hunting in Sweden: the meaning of silence and resistance. *Environmental Sociology*, 4, 370–380.

Wabakken, P., Svensson, L., Maartmann, E., Nordli, K., Flagstad, Ø. & Åkesson, M. (2020). *Bestandsövervakning av ulv vinteren 2019–2020. Inventering av varg vintern 2019–2020. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia*. Riddarhyttan & Trondheim: Viltskadecenter & Rovdata.

Weber, M. (1983 [1922]). *Ekonomi och samhälle, förståelsesociologins grunder*. Lund: Grahns boktryckeri.

Wikenros, C., Sand, H., Bergström, R., Liberg O., & Chapron, G. (2015). Response of moose hunters to predation following wolf return in Sweden. *PLoS ONE* 10(4): e0119957.

Wikenros, C., Sand, H., Månsson, J., Maartmann, E., Eriksen, A., Wabakken, P., & Zimmermann, B. (2020). Impact of a recolonizing, cross-border carnivore population on ungulate harvest in Scandinavia. *Scientific Reports*, 10(1), 1–11.

Wilk, R. (1999). Quality of life and the anthropological perspective. *Feminist Economics* 5(2), 91–93.

Winkelman, M. (2009). *Culture and health: Applying medical anthropology*. San Francisco: John Wiley & Sons.

World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. UN Secretary-General.

Xu, D., Peng, L., Liu, S., Su, C., Wang, X., & Chen, T. (2017). Influences of sense of place on farming households' relocation willingness in areas threatened by geological disasters: Evidence from China. *International Journal of Disaster Risk Science*, 8(1), 16–32.

Zahl-Thanem, A., Burton, R.J.F., Blekesaune, A., Haugen, M.S., & Rønningen, K. (2020). The impact of wolves on psychological distress among farmers in Norway. *Journal of Rural Studies*, 78, 1–11.

Zimmermann, B., Wabakken, P., & Dötterer, M. (2001). Human-carnivore interactions in Norway: how does the re-appearance of large carnivores affect people's attitudes and levels of fears? *Forest, Snow and Landscape Research*, 76, 137–153.

Öhrman, P., Ericsson, G. & Sandström, C. (2019). *En studie om tillit till inventerings-systemet för stora rovdjur*. Rapport 6893, Naturvårdsverket.

Bilaga 1. Översikt enkätfrågor

Bakgrundsfrågor till alla respondenter

- Bor du i en stad, i en tätort eller på landsbygden?
- Vad är din huvudsakliga sysselsättning? (anställd offentlig sektor, egenföretagare lantbruk, egenföretagare övrigt, annat)
- Har du utöver denna sysselsättning även ett lantbruksföretag?

Frågor till hundägare

- Vilken hundras eller vilka hundraser har du?
- Förekommer det stora rovdjur där du vistas med din hund eller dina hundar? (Varg, Björn, Lo och Järv)
- Använder du dig av skadeförebyggande åtgärder för att minska risken för angrepp på din hund eller dina hundar? (Vilka? Erfarenheter av?)
- Har du fått stöd eller ersättning från länsstyrelsen för någon av dessa skadeförebyggande åtgärder?
- Vilka erfarenheter har du av kontakten med länsstyrelsen angående skadeförebyggande åtgärder?
- Gör du anpassningar (utöver eventuella skadeförebyggande åtgärder) i hur du håller dina hundar med anledning av stora rovdjur i närområdet? (Vilka?)
- Vet du vart du ska vända dig om din hund eller dina hundar blir angripna av stora rovdjur?
- Har din hund eller dina hundar angripits, skadats eller dödats av stora rovdjur?
- Har någon av dina närmaste grannar fått sin hund eller sina hundar skadade eller dödade av stora rovdjur? (I din vetskap.)
- Oroar du dig för din hunds säkerhet med anledning av förekomsten av stora rovdjur? (1-5)

Frågor till jägare

- Använder du hund vid jakt?
- Vilka djur jagar du?
- Jagar du inom ett vargrevir?
- Förekommer några av dessa stora rovdjur i området du jagar? (Varg, Björn, Lo och Järv)
- Påverkar förekomsten av stora rovdjur din jakt och ditt val av jaktmetoder? På vilket sätt?
- Vilken information om stora rovdjur är viktig för dig som jägare?
- Har du tillgång till den information du behöver?
- Påverkas din vilja att jaga av förekomsten av stora rovdjur? (1-5)
- Är det förknippat med oro att jaga med anledning av förekomsten av stora rovdjur? (1-5)

Frågor till tamdjursägare

- Äger du tamdjur huvudsakligen som en inkomstkälla eller huvudsakligen som en fritidsverksamhet?
- Vilka tamdjur har du?
- Håller du tamdjur inom ett vargrevir?
- Förekommer det något av följande andra stora rovdjur där du håller tamdjur? (Varg, Björn, Lo och Järv)
- Använder du dig av skadeförebyggande åtgärder för att skydda dina tamdjur från rovdjursangrepp? (Vilka, erfarenheter av)
- Har du fått stöd eller ersättning från länsstyrelsen i att genomföra skadeförebyggande åtgärder?
- Vad är dina erfarenheter av kontakten med länsstyrelsen i frågor om skadeförebyggande åtgärder?
- Gör du anpassningar i hur du håller dina tamdjur med anledning av rovdjur i närområdet (förutom eventuella skadeförebyggande åtgärder)? (Vilka?)
- Vet du vart du ska vända dig om dina tamdjur blir angripna av stora rovdjur?
- Har dina tamdjur blivit skadade eller dödade av stora rovdjur?
- Har någon av dina närmaste grannar fått sina tamdjur skadade eller dödade av stora rovdjur? (I din vetskap.)
- Vilken information angående stora rovdjur är viktig med anledning av att du håller tamdjur?
- Har du tillgång till den information du behöver?
- Är det förknippat med oro att hålla tamdjur i ett område där det finns stora rovdjur? (1-5)
- Påverkar förekomsten av stora rovdjur din vilja att fortsätta hålla tamdjur? (1-5)

Frågor om säkerhet och oro

- Vilka av följande stora rovdjur förekommer där du bor eller vistas på din fritid? (varg, björn, lo och järv)
- Är du oroad med anledning av att det finns stora rovdjur i området där du bor eller vistas på din fritid? (1-5)
- Påverkar förekomsten av rovdjur din vilja att bo kvar där du bor idag? (1-5)
- Är du oroad för din egen säkerhet med anledning av att det finns stora rovdjur i ditt närområde? (1-5)
- Är du oroad för säkerheten för dina egna eller andras barn med anledning av att det finns stora rovdjur i närområdet? (1-5)

Attityder till rovdjur och rovdjurspolitik

- Vad anser du om storleken på rovdjurspopulationen i Sverige? (För liten, Lagom, För stor, Ingen uppfattning)
- Vad anser du om storleken på rovdjurspopulationen där du bor? (För liten, Lagom, För stor, Ingen uppfattning)
- I vilken utsträckning anser du att skydds jakt på rovdjur bör beviljas? (I mindre utsträckning än idag, i likvärdig utsträckning som idag, i större utsträckning än idag, ingen uppfattning)

- Hur stort förtroende har du för den svenska rovdjursförvaltningen? (1–5)
- Påverkar förekomsten av stora rovdjur din vilja att investera i ditt lantbruksföretag? (1–5)⁵²
- Är förekomsten av rovdjur ett hot mot företagande på landsbygden i allmänhet? (1–5)
- Är förekomsten av stora rovdjur ett hot mot levande lokalsamhällen på landsbygden? (1–5)
- Ser du några positiva effekter av förekomsten av stora rovdjur? (Vilka?)

52. Fråga endast ställd om respondenten angett att hon eller han har ett lantbruksföretag.

Rapporten uttrycker nödvändigtvis inte Naturvårdsverkets ställningstagande. Författarna svarar själva för innehållet och anges vid referens till rapporten.

Att leva nära stora rovdjur

Perspektiv på psykosociala och socioekonomiska konsekvenser

I denna rapport ges perspektiv på psykosociala och socioekonomiska konsekvenser av att leva nära stora rovdjur. I studien, som bland annat bygger på intervjuer med tamdjursägare och jägare som har haft angrepp av stora rovdjur på sina tamdjur respektive hundar, har frågor kring hur de upplever sin situation studerats. Studien har intresserat sig för deras erfarenheter och tankar kring den egna situationen, upplevelser av oro och stress kopplat till rovdjursförekomst, deras syn på förvaltningsstrategier och åtgärder, samt hur de upplever att deras socioekonomiska situation påverkas av rovdjursförekomst. Undersökningen har gemensamt finansierats av Naturvårdsverket, Lantbrukarnas Riksförbund och Svenska Jägareförbundet. Författarna ansvarar själva för innehåll, slutsatser och rekommendationer i rapporten.

Svenska Jägareförbundet

LANTBRUKARNAS
RIKSFÖRBUND